

Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
University of Business Studies Banja Luka

POSLOVNE STUDIJE BUSINESS STUDIES

ČASOPIS ZA POSLOVNU TEORIJU I PRAKSU

Godina IV, Broj 7-8

ISSN: 2232-8157

UDK: 005.96

Banja Luka, 2012.

POSLOVNE STUDIJE

ČASOPIS ZA POSLOVNU TEORIJU I PRAKSU

Osnivač i izdavač:

Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
Jovana Dučića 23a, 78 000 Banja Luka
Tel.: +387 51 248 300

Za osnivača i izdavača:

Prof. dr Radovan Klincov

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Žarko Ristić

Urednik:

Prof. dr Radoja Radić

Sekretar:

Doc. dr Valentina Duvnjak

Redakcioni odbor:

Prof. dr Žarko Ristić, redovan profesor Univerziteta za poslovne studije Banja Luka
Prof. dr Radoja Radić, redovan profesor Univerziteta za poslovne studije Banja Luka
Prof. dr Slavko Vukša, redovan profesor Univerziteta za poslovne studije Banja Luka
Prof. dr Milorad Balaban, redovan profesor Univerziteta za poslovne studije Banja Luka
Prof. dr Branislav Nedović, redovan profesor Univerziteta za poslovne studije Banja Luka
Prof. dr Radovan Klincov, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
Prof. dr Radenko Đurica, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
Prof. dr Ilija Šušić, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
Prof. emeritus Slobodan Babić, redovan profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjaluci

Recenzetski odbor

Prof. emeritus Bogdan Ilić, redovan profesor Ekonomskog fakulteta Beograd
Prof. dr Milorad Živanović, redovan profesor Univerziteta za poslovne studije Banja Luka
Prof. emeritus Vujo Vukmirica, Ekonomski fakultet Banja Luka
Prof. dr Dragomir Đorđević, redovan profesor Univerziteta privredne akademije Novi Sad
Prof. dr Sokol Sokolović, akademik Univerzitet Megatrend Beograd
Prof. dr Mersud Ferizović, redovni profesor Univerziteta Bihać
Prof. dr Duško Vejnović, redovan profesor Univerziteta Banja Luka

Međunarodni savet

Prof. dr Danilo Ž. Marković, redovan profesor Fakulteta političkih nauka Beogra
Prof. dr Zdravko Todorović, redovan profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Banjaluci
Prof. dr Aleksandar Živković, redovan profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Mehmed Alijagić, redovan profesor Fakulteta pravnih nauka Univerziteta u Bihaću
Prof. dr Pajo Panić, redovan profesor Fakulteta poslovne ekonomije Bijeljina Univerziteta Ist. Sarajevo
Prof. dr Pero Petrović, Institut za međunarodnu politiku i privredu Novi Sad
Prof. dr Marko Carić, redovan profesor Univerziteta privredne akademije Novi Sad
Doc. dr Ljubiša Vladušić, Ekonomski fakultet Univerziteta Istočno Sarajevo

Lektor:

Zvezdana Ratkovac, profesor srpskog jezika i književnosti
Gordana Višekruna, profesor engleskog jezika i književnosti

Grafički dizajn i priprema:

Nemanja Mijatović

Štampa:

Štamparija POINT, Laktaši

Tiraž:

300

Časopis „Poslovne studije“ izlazi najmanje jednom godišnje. Svi radovi podliježu recenziji.

Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske rješenjem broj 07.030-611-01-6/09 od 13.08.2009 godine izvršio je upis časopisa „Poslovne studije“ u Registar javnih glasila pod rednim brojem 578.

SADRŽAJ

CONTENTS

ORIGINALNI NAUČNI RADOVI

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

NESHVATANJE ZNAČAJA EKOLOGIJE ZA OSTVARIVANJE ODRŽIVOG RAZVOJA I BEZBEDNOSTI SAVREMENE PRIVREDE I DRUŠTVA <i>LACK OF UNDERSTANDING OF IMPACT OF ENVIRONMENT PROTECTION ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND SECURITY OF TODAY ECONOMY AND SOCIETY</i>	
Bogdan Ilić, Nebojša Prača	7
MONETARISTIČKI I KEJNZIJANSKI TRANSMISIONI MEHANIZAM <i>MONETARY AND KEYNESIAN TRANSMISSION MECHANISM</i>	
Kristijan Ristić, Slavko Vukša	33

PRETHODNA SAOPŠTENJA

PREVIOUS NOTIFICATIONS

KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA <i>CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT</i>	
Ilija Šušić	65
MENADŽMENT KVALITETA I MONITORING INTEGRISANOG TURISTIČKOG PROIZVODA <i>MANAGEMENT AND MONITORING OF INTEGRATED TOURIST PRODUCT QUALITY</i>	
Pero Petrović	85
EVALUACIJA KVALITETA SOFTVERA PREMA ISO 9126 STANDARDU <i>EVALUATION OF THE SOFTWARE QUALITY BASED ON THE STANDARD ISO 9126</i>	
Boris Todorović	99

STRUČNI RADOVI
EXPERT PAPER

MENADŽMENT ZNANJA <i>KNOWLEDGE MANAGEMENT</i> Kristijan Ristić, Žarko Ristić.....	127
KONCEPT ZNANJA U NOVOJ EKONOMIJI - EKONOMIJI ZNANJA <i>CONCEPT OF KNOWLEDGE IN THE NEW ECONOMY - THE KNOWLEDGE ECONOMY</i> Sladana Lolić.....	141
ANALIZA KONKURENTSKE SPOSOBNOSTI PREDUZEĆA U KRIZI <i>ANALYSIS OF COMPANY'S COMPETITIVE CAPACITY IN CRISIS</i> Valentina Duvnjak.....	149
ZNAČAJ NASTANKA ZONE SLOBODNE TRGOVINE - CEFTA ZA ZEMLJE ZAPADNOG BALKANA <i>THE IMPORTANCE OF FREE TRADE ZONE - CEFTA FOR THE WESTER BALKANS COUNTRIES</i> Dijana Grahovac.....	163
QUO VADIS "EKONOMSKI NEOLIBERALIZAM" <i>QUO VADIS "ECONOMIC NEOLIBERALISM"</i> Radoja Radić	181
AKTUELNI PROBLEMI SVETA RADA U USLOVIMA GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE <i>CURRENT LABOR ISSUES IN GLOBAL ECONOMIC CRISIS</i> Danilo Ž. Marković	201
BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA PROF. DR MILORADA ŽIVANOVIĆA – JEDNA SPORTSKA I NAUČNA KARIJERA – <i>BIOGRAPHY AND BIBLIOGRAPHY OF PROF. MILORAD ŽIVANOVIĆ, PhD</i> – <i>SPORTS AND SCIENTIFIC CAREER</i> –	217
BIBLIOGRAFIJA ČLANAKA (2009-2012) <i>BIBLIOGRAPHY OF ARTICLES (2009-2012)</i>	249

ORIGINALNI NAUČNI RADOVI
ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

NESHVATANJE ZNAČAJA EKOLOGIJE ZA OSTVARIVANJE ODRŽIVOG RAZVOJA I BEZBEDNOSTI SAVREMENE PRIVREDE I DRUŠTVA

*LACK OF UNDERSTANDING OF IMPACT OF
ENVIRONMENT PROTECTION ON THE SUSTAINABLE
DEVELOPMENT AND SECURITY OF TODAY ECONOMY
AND SOCIETY*

Originalni naučni rad

DOI 10.7251/POS1208007I	COBISS.BH-ID 3063576	UDK 502/504:330.342
-------------------------	----------------------	---------------------

Prof. dr Bogdan Ilić¹, Ekonomski fakultet u Beogradu
Dr Nebojša Praća², MUP R. Srbije

Sažetak:

Danas ekologija zauzima primarni značaj u očuvanju ne smo bezbednosti privrede i društva, već i opstanku planete Zemlje uopšte. To, međutim, mnogima još nije jasno i nisu toga svesni, te su potrebni mnogo veći napori države, privrede i pojedinaca.

Nime, ekologija i ekološka ekonomija su mlađe naučne discipline koje se javljaju u prošlom veku, a svoj intenzivni razvoj poprimaju početkom XXI veka. Dublje i šire njihovo izučavanje počinje pojavom globalizacije i tranzicije političkih i ekonomskih sistema. Stoga ih nije moguće tretirati na način kao što čine oni koji se tim problemima nisu intenzivnije bavili. Tako "istinski ekonomisti" upadaju u sopstvenu zamku, jer na nekim mestima govore o istovetnosti ekoloških troškova ostalim troškovima, na drugim mestima o specifičnosti tih troškova, dok na nekim o nemogućnosti obuhvatnosti tih troškova, ili o izbegavanju tih troškova i sl.

S obzirom na to da prekomerno trošenje ljudskih resursa i zagađivanje čovekove okoline - zagađenost zemlje, vode i vazduha u svetu vodi neposrednoj pretnji opstanku ljudskih bića, nije prihvatljiv stav da poslovno odlučivanje može zavistiti "...od isključivo ekonomskih kriterijuma" poslovnog subjekta. Zato krilatica

¹ prof. dr Bogdan Ilić: +381112459007

² dr Nebojša Praća

"Ekologija mora da se pita, ali ekologija odlučuje" mora da se transformiše u krilaticu "Ekonomija predlaže, ekologija odlučuje" da bi se racionalno koristili prirodni resursi i obezbedio "održivi razvoj".

Međutim, postoje autori koji i pored katastrofa prouzrokovanih zemljotresom, cunamijem, zagađenošću prirode, epidemije i sl. smatraju i pišu da je glavni smisao i cilj "poslovnog odlučivanja" ostvariti što veću dobit, bez obzira na sve posledice (nestanak biljnih i životinjskih vrsta, pretnja opstanku života i sl). Po njihovom mišljenju, ekologija se može pitati, ali ekonomija mora odlučivati.

U uslovima globalizacije i neoliberalnog modela razvoja neophodan je međunarodni institucionalni sistem sa novim vrednostima koji će onemogućiti štetne posledice poslovanja multinacionalnih korporacija i funkcionisanja međunarodnog tržišta kapitala na životnu sredinu i ljudsku bezbednost.

Dakle, problem zaštite životne sredine ne uključuje samo mikroaspekt već se sagledava u širem kontekstu političkih, ekonomskih, socioloških i bezbednosnih aspekata u čijoj osnovi je nova tehnologija.

Ključne reči: *Ekologija, ekološka ekonomija, ekosistem, prirodna sredina, ekološki troškovi, rizik, bezbednost.*

Abstract:

Today environment protection is a primary interest and precondition for the sustainability not only of the economies and societies but for the Earth, oo. At the moment this fact is not commonly understood, and still many efforts should be spent by the govern ment, the industry and the individuals in this direction.

Environment protection and the environment friendly based economy are relatively new scientific disciplines established during the last century. Its development was intensified at the beginning of 21. century. Deep and wide studding of the environment protection coincides with start of the globalization and the transition of political and economical systems.

Based on the fact that too intensive spending of the natural resources and environment pollution – ground, waters and air – in whole World, leads to immediate theat to human existence and survival, and attitude that bussines decisions should be based only on economic criteria of the business subjects, is not more acceptable. Because of this fact the sentence "Environment protection must be included, environment protection is a decision criteria" must be transformed to sentence "Environment protection proposes, environment protection decides"; which will result with rational use of natural resources and sustainable development.

However, there are some authors that beside of catastrophes that are caused by earthquakes, tsunamis, environment pollution, decease epidemics and other similar, believe and suggest that is main goal and the sense of "business decision" is profit maximization without taking into account the consequence

(biological sorts disappearing, threat to existence and surviving). According to them, environment protection should be considered (consulted), but economy must be only deciding factor.

Phenomenon of the globalization and no-liberal development model require an international institutional system that would establish new value system and which will prevent environment and human security from damaging consequences that produce multinational corporations with their business making and international capital market with its functioning.

Consequently, environment protection is not limited to micro aspect only, but considers a wide spectra of political, economic, social and security aspect that are all based on new technologies.

Key worlds: *Environment, environment protection, ecosystem, natural resources environment protection cost, risk, security.*

1. UVOD

Društveno-ekonomski sistemi se nužno menjaju, kao i svi biljni i životinjski organizmi. To dovodi do menjanja ekonomskih kategorija, tokova, procesa, mehanizama i sl, o čemu smo detaljnije pisali u našem članku objavljenom u časopisu "Računovodstvo" br. 5-6/2010, kao i u knjizi "Ekološka ekonomija", objavljenoj u Beogradu 2010. g. Zbog toga danas u XXI veku informatičke ekonomije³ nije moguće koristiti izraze narodna ekonomija, ekonomski entitet i sl., jer to doista potpada pod utopijsku ideologiju i Jednostavno ekonomsko obrazovanje, a mi bismo rekli zastarelo ekonomsko obrazovanje: zato ne iznenađuje to što za "istinske ekonomiste" reči čovečanstvo, humanizam, održivi razvoj, ekologija i sl. predstavljaju "mistifikaciju suštine i podstiču ponavljanje utopijskih zabluda". Oni smatraju da se ekonomski i društveni tokovi i odnosi mogu rešavati putem *cost/benefit* analize, pri čemu zaboravljaju da je ekonomski i društveni život mnogo složeniji i da se ne može sabijati u bilo kakve šeme i obrasce. To je, pored ostalog, pokazala i savremena svetska ekonomska kriza 2008. godine. Nesporna je činjenica da je u XXI veku ceo svet suočen sa ekološkim problemima (otapanje leda na Severnom i Južnom polu, kisele kiše, cunami, poplave, požari, epidemije, gubici ljudskih života

³ Videti našu koautorsku knjigu "Informatička ekonomija u uslovima globalizacije", Banja Luka, 2009. g.

i sl). O tim ekološkim problemima održavaju se svetski skupovi (Kjoto, Kopenhagen i dr), raspravlja se u Ujedinjenim nacijama i uvode se ekološki standardi.

Naime, ugrožavanje životne sredine, uključujući i druge probleme društvenog i ekonomskog razvoja, dovodi se u vezu sa posledicama neoliberalnog modela privređivanja i nesavršenosti tržišta. Potraga za profitom dovodi do takvog rezultata da uništavanjem biosfere ljudi uništavaju i sami sebe. Krupni kapital sadržan u multinacionalnim korporacijama zbog svoje moći uticaja na društveno-ekonomske i političke tokove u prilici je da sprovede neke poslovne aktivnosti koje mogu da ugroze i životnu sredinu. Zbog toga nastaje potreba za novom paradigmom u društvenoj teoriji koja proizilazi iz nove globalne prakse i realnosti u vezi sa promenom načina života⁴. Neophodno je postizanje društvenog konsenzusa u vezi sa rešavanjem naraslih problema savremenog sveta na svim nivoima društvene organizacije ako se sadašnje tendencije u razvoju tehnologije i konflikata nastave. Usvajanje kulturnih i etničkih normi, tj. razvijanje svesti treba da doprinese racionalnijem odnosu prema zajednici i okruženju. Ključno pitanje koje traži odgovor u uslovima globalizacije je koliko država i postojeće međunarodne institucije mogu da garantuju bezbednost ljudima? Neophodno je da se procena rizika vrši i sa političkog i sa kulturološkog aspekta.

⁴ Ovaj proces je počeo sedamdesetih godina 20. veka kroz kritičku analizu društvenog razvoja, a u vezi je sa izučavanjem savremene naučno-tehnološke revolucije i njenih socijalnih posledica.

2. IZVORI UGROŽAVANJA STABILNOSTI I BEZBEDNOSTI DRUŠTVENO-EKONOMSKOG RAZVOJA

Savremeni svet se suočava sa brojnim rizicima (prezaduženost u svetu, siromaštvo, ekonomske krize, ugroženost životne sredine). Nametanjem univerzalnih standrada za celi svet inspirisanih ideološkim konceptom globalizma stvara se otpor kod većine ljudske populacije u svetu. Zapadni univerzalizam se doživljava kao imperijalizam Zapada prema ostatku sveta. Veliki problem predstavlja postojeći jaz između siromašnih i bogatih. Umesto da primarni efekat globalizacije bude doprinos smanjenju siromašnih, odnosno podizanju njihovog standarda, situacija je takva da zahvaljujući globalizaciji siromašni postaju još siromašniji u odnosu na bogatstvo razvijenih regiona sveta⁵. Takođe smo svedoci da se ekonomske krize koje se periodično dešavaju uglavnom rešavaju na štetu nerazvijenog dela sveta preko povećanja cena kapitala i pada cene primarnih proizvoda, sem nafte. Velike socijalne razlike pogoduju omasovljavanju kriminala i terorizma koji se i regrutuje iz najsiromašnijih slojeva. Na drugoj strani, povezanost genetike i informatike stvara mogućnost za nove forme života, koja dolazi kao apsolutizacija profita kao imperativa uspeha na globalnom tržištu⁶. Informatika i genetika postaju instrumenti hegemonije zamenjujući u tome bilo kakvo moderno oružje. Činjenica je da bezbednost savremenog društva nije ugrožena samo ratom i vojnim konfliktima. U novim uslovima društvenog života nevojni izvori ugrožavanja kao što su: ekonomska nestabilnost, socijalne razlike, ekološki problemi postaju primarni uzroci ugrožavanja mira i bezbednosti u svetu.

⁵ Prosečan GNI p/c 20 najbogatijih zemalja (37.898 USD) veći je od p/c 20 najsiromašnijih zemalja (213 USD) za 178 puta, Videti: World Bank (2005): "GNI per capita 2004, Atlas method and PPP".

⁶ Kroz komercijalizaciju ljudskog tela i duha tela, kao i svi živih organizama na planeti, teži se stvaranju idealnih organizama koji treba da zamene postojeće "nesavršene forme".

3. IDEOLOGIZACIJA SAVREMENIH PROCESA GLOBALIZACIJE I TRANZICIJE

Sa padom ideološkog protivnika, oslobođeni svih ograničenja kapitalizam i globalizam sa sobom nose opasnost po demokratiju i socijalnu pravdu. Mnoge značajne odluke po sudbinu sveta donose uprave transnacionalnih korporacija, međunarodne organizacije kao što su: Međunarodni monetarni fond (MMF), Svetska banka (SB), Svetska trgovinska organizacija (STO) i NATO. Delovanje pomenutih faktora je u demokratskom vakuumu u kojem ne postoje jasna pravila ni sistem koji bi omogućavao učešće građana u procesu donošenja odluka. ("Od proizvoljnosti do tiranije - samo korak", Života Ivanović, 2003). Globalizam kao interes i ideologija u prvi plan nameće stvaranje svetskog tržišta roba, usluga i finansija kao jedine vrednosti globalizacije, dok se potiskuju ostali, ne manje važni aspekti ovog procesa. Smatra se da ona nije u interesu mnogih siromašnih u svetu, da u mnogim delovima sveta deluje loše na životnu sredinu, kao i da ne doprinosi stabilnosti globalne ekonomije (Stiglic, 2002). Dakle, država koja ima nacionalni novac kao svetski novac, ima ogromne koristi, jer se sve može finansirati novom emisijom dolara⁷. Mada neki kažu da "Finansijski sektor možda i jeste kriv za ekonomsku krizu, ali ne bi trebalo svu krivicu svaljivati na njega" (DŽ. R. Sol, 2011) činjenica je da se takvim postupkom nastoji održanju postojećeg svetskog sistema koji favorizuje bogate, ali ne i siromašne. Na taj način ekološki, kulturološki, politički i društveni aspekti su podređeni svetskom privrednom sistemu. Privatizacija energetske resursa, vode za piće i ljudskih gena dovode u pitanje osnovna ljudska prava i suštinu života. Savremeni procesi ne mogu posmatrati svet samo na redukcionistički i materijalistički način. Osnovi problem savremene civilizacije je iznalaženje pravog modela upravljanja i predviđanje njegovih tendencija. Za efikasnost tržišta i njegovo funkcionisanje neophodne su dobre formalne institucije, kao i norme socijalnog ponašanja, kako bi se otklonile nesavršenosti tržišta. Kriza sistema koji počiva na slobodnom tržištu i profitu postaje dublja (nezaposlenost,

⁷ Smatra se da je tokom savremene svetske ekonomske i finansijske krize emitovano više dolara nego za dva veka njegovog postojanja. Na taj način SAD finansiraju ogroman uvoz, ali i ogromne vojne i nevojne rashode, uključujući i velika ulaganja u nove tehnologije.

porast siromaštva, korupcija, ugroženost životne sredine, i sl). Mada se zalaže za slobodnu trgovinu i liberalizam koji nameće ostatku sveta, SAD važe za jednu od država u kojoj je intervencionizam najprisutniji u ekonomskoj politici.

4. INSTITUCIJE I SAVREMENI DRUŠTVENI PROCESI

Nužna je promena ekonomske neoliberalne paradigme zapadne civilizacije koja bi uvažila rast ekonomskih pokazatelja ne samo radi potreba standardnih statističkih modela, već i ugrađivanje humanih aspekata u makroekonomske ciljeve. U svetskoj ekonomiji dominira ekonomski model koji favorizuje razvijene zemlje i njihovu potrebu za rastom koji se meri isključivo stopom ostvarenog profita. To neminovno još više zaoštrava probleme savremenog čovečanstva. Multinacionalne korporacije i finansijske organizacije određuju glavne ekonomske tokove i utvrđuju pravila poslovanja na globalnom planu. One nisu u vezi ni sa programskim obećanjima, ni sa moralnim aspektima, niti poštuju međudržavne sporazume. Kao profitne organizacije one ne snose odgovornost za socijalne posledice svojih aktivnosti, modeliraju nacionalne ekonomije prema svojim interesima, namećući vladama svoje modele organizacije privrednih i finansijskih struktura⁸. Globalizacija je zaoštrila protivrečnosti između države kao tradicionalno shvaćene zajednice naroda i njene suverene teritorije i savremene prakse transnacionalnog biznisa i prekograničnih migracija. U dužem periodu multinacionalne korporacije imaju obim poslovanja koji prevalizi GNP srednje razvijenih zemalja (UN ŠK, 2004). Finansijske spekulacije su već pokazale kakve posledice mogu da ostave na globalnu privrednu strukturu. Dužničke i finansijske krize izazvane su uglavnom transnacionalnim spekulativnim kapitalom koji bez ikakvih ograničenja menja lokacije. S obzirom na to da je reč o ogromnim sumama, onda i male turbulencije na finansijskim tržištima

⁸ Smatra se da oko 500 najvećih MNK kontroliše 42% svetskog bogatstva, raspolazu sa 90% tehnologije i patenata, da su uključene u 70% svetske trgovine. Multinacionalne kompanije imaju slobodu u sprovođenju investicija i politike zapošljavanja, što doprinosi siromaštvu i nesigurnosti.

moгу da izazovu teške poramećaje.⁹ Dnevna suma novćanih spekulacija prevazilazi za više od 15 puta dnevni promet roba i usluga (J.A. Scholte, 2002). Istovremeno su evidentirani ekološki problemi: zagađenje vazduha, gubitak obradivog zemljišta, zagađenje vode, biološka raznolikost, i sl. I drugi faktori utiču na širenje zagađenja životne sredine. Najdrastičniji primer je situacija posle katastrofe u Černobilu, a zatim nuklerana katastrofa u Fukušimi. Prema rećima zvanićnika Japana, "zemljotres i cunami izazvali su najtežu nacionalnu krizu od Drugog svetskog rata".¹⁰ Takođe, pojava klimatskih promena ukazuje na to da više nije dovoljno imati visoke domaće standarde i ošrtu kontrolu kako bi se izbegli rizici od ugrožavanja bezbednosti. To ukazuje na to da društvo "svetskog rizika" može da se zaštiti samo izgradnjom institucija sa regulativom i sankcijama za njeno nepoštovanje.

5. RAZLIKA IZMEĐU SIROMAŠNIH I BOGATIH

Pozitivni efekti globalizacije su optimizacija upotrebe proizvodnih faktora u svetskim okvirima i teoretski, ostvarivanje znaćajne ekonomije obima, tj. rastućih prinosa (Erik S. Reinert, 2006). Naime, u globalnoj privredi faktori proizvodnje (prodati resursi, kapital, tehnologija, rad, kao i robe i usluge) se, teoretski, slobodno kreću svetom. Špekulanti sele finansije s mesta gde su jeftinije na lokacije gde su skuplje; proizvođaći grade svoje pogone tamo gde su faktori proizvodnje najjeftiniji - u nerazvijene zemlje. Na ovaj način se profitira ne samo na razlici u ceni rada, nego i na niskim standardima zaštite radnika i životne sredine¹¹. Sve neravnomernija raspodela prihoda je definitivno degradirala sva socijalna očekivanja od privrednog rasta. U suštini treba da se pronađe model koji će uspešno da kombinuje najbolje strane tržišno i socijalno orijentisanih akgivnosti. Socijalne tenzije na razvijenom Zapadu i veoma niske zarade u zemljama u razvoju produbljuju krizu s obzirom na to da je

⁹ Smatra se da vlasnici krupnog kapitala i berzanski špekulanti mogu da utiču na politiku država, propast preduzeća i izazivaju krize u ćitavim regionima.

¹⁰ Dneni list "*Politika*", 14. 03. 2011. godine.

¹¹ U uslovima globalizacije razvijeni nameću liberalizaciju u oblastima u kojima su oni u prednosti, dok u agraru i visoko radno intezivnim granama često uvode protekcionistićke mere da bi zaštitili domaće tržište.

težnja na ekonomsko-tehnološki razvoj stvara se nova matrica zavisnosti i dominacije i povećava jaz između nerazvijenih i razvijenih zemalja, (J. K. Galbraith, 1990). Težnju na ekonomskom rastu po svaku cenu (makroekonomska stabilnost, liberalizacija trgovine i privatizacija) *Vašingtonski konsenzus* doveo je do katastrofalnih rezultata kod zemalja u tranziciji. Urušavanje starog društveno-ekonomskog sistema, bez izgradnje novog, i privatizacija doveli su do širenja nejednakosti i rasta siromaštva država i njihovih građana¹².

6. UGROŽAVANJE ŽIVOTNE SREDINE

Činjenica je da se čovek oduvek suočavao sa izazovima opstanka ljudske vrste. Ekonomski procesi čine uticaj globalnog napretka na prirodne resurse i okolinu. Danas su, pored ostalih, identifikovane dve vrste izazova koji ugrožavaju postojanje ljudske vrste: prekomerno trošenje ljudskih resursa i zagađivanje čovekove okoline. Uočava se da je ta potrošnja nejednaka i u zavisnosti je od toga da li ona nastaje kao posledica korišćenja prirode od strane bogatijih ili siromašnijih delova čovečanstva. Neka istraživanja pokazuju da je naglo povećana potrošnja prirodnih dobara (koja se ne mogu ni na koji način obnoviti) od strane najbogatijih delova stanovništva. Na primer, deset procenata najbogatijeg stanovništva troši 58 procenata ukupne energije. U proseku, pojedinac koji živi u razvijenijoj zemlji troši prirodne resurse po stopi koja je deset puta veća nego u nerazvijenijoj zemlji (Gidens, E., 2003). Zbog globalizacije političke granice nacionalnih država postale su propustljive i za materije zagađivače biosfere i životne okoline.

¹² Zemlje jugoistočne Evrope su od početka tranzicionog perioda imale nagli pad BDP i još većina njih nije dostigla nivo iz 1989. godine. Uočavanjem grešaka nametnutih modela menja se pristup razvojnim tranzicionim problemima koji vodi održivom razvoju i rešavanju problema životne sredine.

7. EKOLOGIJA I EKOLOŠKA EKONOMIJA

Naziv ekologija potiče od grčke reči "oikos" što znači kuća, gazdovanje, privređivanje, i "logos", što znači razum, principi, što se može prevesti kao "principi Zemlje". Tu se radi o prirodnim uzajamnim vrednostima i procesima prilagođavanja u kući Zemlji, odnosno "oikos nomos" znači "upravljanje kućom" odnosno prirodom. Pojam ekologije u užem smislu sastoji se u humanoj ekologiji i ograničava se na istraživanje odnosa između čoveka i njegove prirodne sredine. Zato možemo reći da pod ekologijom podrazumevamo nauku o principima koji determinišu uzajamne odnose i procese prilagođavanja na Zemlji, a koja su njima određena. U prvom redu su odnosi između čoveka i njegove okoline. Predmet izučavanja ekologije može se razumeti u dugom hijerarhijskom nizu organizacionih nivoa žive i nežive prirode, između individualnog organizma preko populacije, životne zajednice, eko-sistema i sistema društva i okoline, pa sve do eko-sfere i obezbeđenja bezbednosti života na zemlji.

7.1. Hijerarhijski niz prirodnih organizacionih nivoa¹³

Danas u *Ekologiji* razlikujemo dva pristupa. Prvi pristup zastupljen je u klasičnoj ekonomskoj teoriji, gde se ekonomski pojmovi (troškovi i rezultati) primenjuju na životnu sredinu. Drugi pristup poznat pod nazivom *Ekološka ekonomija* i umesto da ekonomske koncepte primenjuje na životnu sredinu, ona teži da ekonomske aktivnosti stavi u kontekst bioloških i fizičkih sistema, koji odražavaju način života. Fundamentalni princip *Ekološke ekonomije* je taj da ljudska aktivnost mora biti ograničena mogućnošću životne sredine. Radi se o pitanju hrane, pitke vode, neobnovljivih izvora sirovina (nafta, gas), jer se predviđa da će broj stanovnika od šest milijardi iz 2000. godine porasti na osam do deset milijardi 2030. godine. Ekološki ekonomisti smatraju da ograničenost

¹³ Izvor: Miller 1975. citirano prema Haber W.: Kultivirani krajolik između slike i stvarnosti, u: Akademievortrdge, svezak IX, Švajcarska. Akademija humanističkih i društvenih znanosti, Vern, 2002. str. 9; Videti: Hansruedi Muller, Turizam i ekologija, prevod, Zagreb 2004. godine, str. 40.

prirodnih resursa ograničava ekonomski razvoj. Smatra se da klasične ekonomske teorije ne pridaju ovom pitanju dovoljno važnosti te da su neophodne značajne strukturalne promene u privredi da bismo se prilagodili ograničenjima životne sredine.

7.2. Model kružnog toka

Faktori proizvodnje se uspešno definišu pomoću odrednica kao što su zemljište, radna snaga i kapital. Usluge tih faktora obezbeđuju "inpute" za proizvodnju dobara i usluga, što obezbeđuje osnovu za zadovoljavanje potrošnje domaćinstava. Tokovi dobara, usluga i faktora kreću se u smeru kretanja kazaljke na satu, a njihova ekonomska vrednost odražava se u tokovima novca kojim se oni plaćaju i kreće se u smeru suprotnom od smera kretanja kazaljke na satu. Na oba tržišta međusobni odnosi ponude i tražnje određuju tržišnu cenu i uspostavljaju ravnotežni output. *Prirodni resursi*, uključujući minerale, vodu, fosilna goriva, šume, ribolovne vode i obradivo zemljište, generalno se svrstavaju u opštu kategoriju "zemljišta". Druga dva glavna faktora proizvodnje, rad i kapital, neprekidno se obnavljaju u ekonomskom procesu kružnog toka, ali kojim procesima se prirodni resursi obnavljaju radi dalje ekonomske upotrebe. Da bismo odgovorili na to pitanje, treba da konstruišemo veći "kružni tok" koji će obuhvatiti procese eko-sistema, kao i ekonomske aktivnosti i bezbednosti. Kada upotrebimo takav širi pregled, primetićemo da je u standardnom kružnom toku izostavljen uticaj otpada koji se stvara u procesu proizvodnje. Taj otpad, koji podjednako stvaraju kompanije i domaćinstva, mora negde ponovo da se ulije u eko-sistem, ili putem odlaganja ili kao zagađenje vazduha i vode. Mada uprošćeno, opis pruža širok okvir za smeštanje ekonomskog sistema u njegov ekološki kontekst. Dakle, ekološki sistem ima sopstveni kružni tok koji je određen zakonima fizike i biologije, a ne zakonima ekonomije. Taj širi tok ima samo jedan neto "input" - solarnu energiju - i samo jedan neto "output" - otpadnu toplotu. Sve ostalo mora na neki način da se reciklira ili da ostane unutar planetarnog eko-sistema.

7.3. Pristup ekonomskog vrednovanja

Tradicionalni ekonomski pristup analizi tokova prirodnih resursa i otpada koristi istu vrstu *ekonomskog vrednovanja* koje se primenjuje na faktore proizvodnje, dobara i usluga. Ta analiza teži da odredi cenu svakom inputu u ekonomiji koji potiče od prirodnih resursa i životne sredine, uključujući i procene cena za inpute koji obično ne učestvuju u tržišnim transakcijama, kao što su čist vazduh i voda. Ekonomske tehnike se takođe mogu koristiti da se proceni novčana vrednost šteta koje su načinjene zagađenjem i odlaganjem otpada.

Ako funkcijama prirodnih resursa i životne sredine dodelimo novčane vrednosti, onda ih možemo uključiti u unutrašnji, odnosno ekonomski kružni tok. To je cilj standardne analize resursa i životne okoline. Kao što ćemo videti, za to mogu da se koriste razne metode, uključujući i redefinisane ili preraspodelu vlasničkih prava, stvaranje novih institucija, kao što su tržišta za dozvole za zagađivanje, ili implicitno procenjivanje pomoću pregleda i drugih tehnika. Ako se zadovoljimo time da mehanizmi određivanja cena tačno izražavaju "pravu vrednost" resursa i oštećenja životne sredine, te faktore možemo relativno lako uključiti u tržišno orijentisanu ekonomsku analizu.

7.4. Pristup ekološke ekonomije

U pristupu ekološke ekonomije ekonomski sistem se posmatra kao podskup šireg eko-sistema. Ekonomsko vrednovanje izraženo u cenama može samo nesavršeno da obuhvati složenost ekoloških procesa i ponekad može dovesti do ozbiljnih konflikata sa zahtevima eko-sistema. Ekološki ekonomisti su često zastupali stav da standardne ekonomske tehnike vrednovanja i procenjivanja moraju ili da se promene kako bi oslikavale realnosti eko-sistema, ili moraju da se zamene drugim oblicima analize usmerenim na tokove energije, nosivost životne sredine i zahteve ekološke ravnoteže i bezbednosti života. Kada se radi o problemu globalnih klimatskih promena, standardni ekonomski model obuhvata uravnotežavanje troškova i

koristi izbegavanja budućih klimatskih promena. Šteta koja nastaje usled povećanja nivoa mora ili jačih toplotnih udara procenjuje se u ekonomskom smislu, a zatim se upoređuje sa troškovima koji bi nastali pri pokušaju da se klimatske promene ublaže smanjenjem potrošnje fosilnih goriva i drugim merama. Predlozi politika se zatim formulišu tako da maksimalno povećavaju neto ekonomske koristi. Model ekološke ekonomije, za razliku od toga, prvo posmatra fizičke zahteve za stabilnijom klimom, a naročito ograničenja koncentracije ugljen-dioksida i ostalih gasova koji zadržavaju toplotu u atmosferi. Kada se jednom utvrde fizički zahtevi za stabilnom klimom, analiziraju se ekonomsko-bezbednosne preventivne mere koje su potrebne da se to postigne. Primena standardnog ekonomskog modela na problem globalnih klimatskih promena često rezultira u preporukama da se primenjuju ograničene mere politike životne sredine da bi se izbegli preveliki ekonomski troškovi. Ekološki pristup obično predlaže drastične mere radi očuvanja ravnoteže u atmosferi. Ekološki ekonomisti takoće vode računa o minimalizaciji troškova, ali tek pošto SU zadovoljeni osnovni biofizički zahtevi za stabilnost eko-sistema.

7.5. Mikroekonomija i makroekonomija životne sredine

Drugi način posmatranja razlika između standardnog i ekološkog pristupa odnosi se na napetost između makroekonomskog i mikroekonomskog pogleda na životnu sredinu. Standardna analiza ekonomije životne sredine umnogome se oslanja na mikroekonomske teorije. Makroekonomija životne sredine, međutim, omogućava da se ekonomski sistem smesti u širi ekološko-bezbednosni kontekst. Mikroekonomska analiza se usredsređuje na pojedina pitanja resursa i životne sredine. Makroekonomski pogled bavi se međusobnim odnosima ekonomskog rasta i eko-sistema.

7.6. Mikroekonomija i tehnike vrednovanja

Proširenje standardne makroekonomske teorije na područja pomoću kojih prirodnim resursima i životnoj sredini možemo odrediti cenu, može da pomogne u sagledavanju procesa postizanja ravnoteže na tržištu prirodnih resursa i *usluga životne sredine* tj. kapaciteta životne sredine da apsorbuje otpad i zagađujuće materije, zadrži solarnu energiju i da na druge načine obezbedi temelje za odvijanje ekonomskih aktivnosti. Analitičke tehnike koje igraju važnu ulogu u *mikroekonomiji životne sredine* obuhvataju:

- *Merenje eksternih troškova i koristi.* To znači, na primer, procenu novčane vrednosti za štete koje izazivaju zagađenja kiselim kišama. Ta vrednost može da se uporedi sa troškovima saniranja štete primenom tehnologije za kontrolu zagađenja ili smanjenjem "autputa" zagađivačkih aktivnosti. *Internalizacija eksternalija* može da se izvede, na primer, opozivanjem zagađivačkih aktivnosti.
- *Vrednovanje prirodnih resursa i životne sredine kao sredstva, bez obzira na to da li su u privatnom vlasništvu ili su javna dobra.* To podrazumeva razmatranje *intertemporalne alokacije resursa*, tj. izbor između korišćenja resursa odmah i njihovog očuvanja za buduću upotrebu. Standardna ekonomska tehnika za uravnoteženje sadašnjih i budućih koristi i troškova jeste upotreba *diskontovanja*. Ovom tehnikom se sadašnjim koristima ili troškovima pripisuje nešto viša vrednost nego budućim troškovima ili koristima. Koliko će te vrednosti biti više zavisi od primenjene diskontne stope i od toga koliko se ovo poređenje proteže u budućnost.
- *Donošenje odgovarajućih propisa u oblasti vlasničkih prava za resurse životne sredine i utvrđivanje pravila korišćenja zajedničkih resursa i propisa koji se tiču javnih dobara.*¹²
- *Uravnoteženje ekonomskih troškova i koristi nekim od oblika analize troškova i koristi.* To često obuhvata kombinaciju vrednosti koje se uočavaju na tržištu, kao što je vrednost

zemljišta ili dobara, i procenu netržišnih vrednosti, kao što su prirodna lepota i očuvanje raznovrsnosti živih vrsta.¹⁴

U kontekstu dvostrukog kružnog toka, prethodno opisane tehnike analize izvedene su iz manjeg "ekonomskog" kruga: zapravo, one primenjuju koncept određivanja cena izveden iz ekonomskog sistema na intermedijarne tokove prirodnih resursa i otpada koji povezuje ta dva toka. Čini se da je taj pristup adekvatniji za specifične i merljive probleme, kao što je određivanje adekvatne naknade za izdavanje dozvole za seču stabala na državnom zemljištu ili određivanje limita fabričkim emisijama zagađujućih materija.

7.7. Makroekonomija životne sredine

Tehnike procene su manje efikasne za određivanje važnih nemerljivih vrednosti kao što su pitanja estetike, etike i *biodiverziteta* (očuvanje mnogih različitih međusobno povezanih živih vrsta u ekološkoj zajednici).

Problemi kao što su globalne klimatske promene, iscrpljivanje ozona, izumiranje živih vrsta, degradacija obradivog zemljišta, nedostatak vode u regionima, oštećenja šuma i okeanskih sistema i drugi globalni problemi životne sredine zahtevaju širu perspektivu. Zbog toga se teoretičar ekološke ekonomije Herman Daly (Herman Daly, 1991) zalaže za razvoj makroekonomije životne sredine, koja zahteva drugačiji pristup od standardnih ekonomskih tehnika koje smo opisali. Razvoj takve makroekonomske perspektive problema životne sredine zahteva stavljanje ekonomskog sistema u širi ekološki kontekst. Kao što je prikazano, ekonomski kružni tok je zapravo samo deo većeg ekološkog kružnog toka. Taj ekološki tok se zapravo sastoji od mnogih drugih ciklusa, kao što su: *ciklus ugljenika*, *ciklus azota*, *ciklus vode* i *drugi organski ciklusi rasta*. Svi ti ciklusi se oslanjaju na solarnu energiju i nalaze se u složenoj ravnoteži koja je evoluirala tokom milenijuma. Posmatrana u takvom kontekstu, ekonomska

¹⁴ Na primer, donošenje odluke o tome da li da se dozvoli izgradnja novog skijaškog centra na prethodno nekorišćenoj površini zahteva procenu rekreativne vrednosti skijanja, vrednost alternativne namene zemljišta, kao i manje merljivih faktora poput uticaja na izvore vode, divljinu i ruralni karakter područja.

aktivnost je proces ubrzavanja *protoka* materijala kroz ekološke cikluse. Pojam "protok" označava ukupan utrošak energije i materijala kao inputa i outputa procesa.¹⁵ Najvažniji način ubrzavanja protoka resursa je korišćenje većih količina energije za pokretanje ekonomskog sistema. Više od 80 procenata energije koja se koristi u globalnom ekonomskom sistemu potiče od fosilnih goriva. Emisije ugljenika koje nastaju sagorevanjem tih goriva narušavaju ravnotežu globalnog ciklusa ugljenika.¹⁶ Kako ekonomski rast napreduje, rastu i potrebe ekonomskog sistema za ekološkim ciklusima. Povećava se korišćenje energije, resursa i vode i stvaranje otpada. Centralno pitanje makroekonomije životne sredine postaje kako uravnotežiti veličinu ekonomskog sistema, ili makroekonomski obim sa podržavajućim eko-sistemom. Kada se problem sagleda na takav način, to predstavlja značajnu promenu paradigme za ekonomsku analizu koja doskoro nije uzimala u obzir celokupna ograničenja eko-sistema.

7.8. Implikacije ekološki orijentisane ekonomije

Ekološki orijentisana makroekonomija obuhvata nove koncepte merenja nacionalnog dohotka koji pri izučavanju nacionalnog dohotka eksplicitno obračunavaju zagađenja životne sredine i iscrpljivanje prirodnih resursa. Osim toga, ekološki ekonomisti su razvili i nove oblike analize kako na makroekonomskom, tako i na mikroekonomskom nivou, koji počivaju na zakonima fizike koji upravljaju tokovima energije i materije u eko-sistemima. Primena tih zakona na ekonomski proces nudi komparativnu perspektivu standardnoj mikroekonomskoj analizi životne sredine. Traženje ravnoteže između ekonomskog rasta i zdravlja eko-sistema podstaklo je stvaranje koncepta *održivog razvoja*. Oblici ekonomskog razvoja usmereni na očuvanje umesto na degradiranje životne sredine

¹⁵ Na primer, u modernoj poljoprivredi se primenjuje mnoštvo raznovrsnih veštačkih azotnih đubriva da bi se ostvarili veći prinosi useva. Tokovi viška azota stvaraju probleme u životnoj sredini i zagađuju vodu. I poljoprivredi i industriji su potrebni veliki izvori vode. Zajedno sa potrošnjom domaćinstava, ta tražnja može da prevaziđe kapacitete prirodnog ciklusa vode, da iscrpi rezervoare i podzemne rezervoare vode.

¹⁶ Prekomerne količine ugljen-dioksida nagomilavaju se u atmosferi, menjaju procese koji određuju klimu cele planete i time utiču na mnoge globalne eko-sisteme.

obuhvataju korišćenje obnovljive energije, organsku poljoprivredu, niskoimputnu poljoprivredu i tehnologije konzerviranja resursa. Šire uzevši, promovisanje održivog razvoja daje rešenje za mnoge probleme koji se tiču resursa i životne sredine, i posmatra te probleme u smislu uticaja na eko-sistem, a ne kao pojedinačne probleme.

Nacionalna i globalna pitanja životne sredine su glavni izazovi u 21. veku. Odgovaranje na te izazove zahteva razumevanje ekonomije životne sredine. Politika usmerena ka zaštiti životne sredine ima ekonomske troškove i koristi, a ta ekonomska dimenzija je često najvažniji faktor kada se odlučuje o tome koje će se politike usvojiti.¹⁷ Postoje dva različita pristupa ekonomskoj analizi pitanja životne sredine. Standardni pristup primenjuje ekonomsku teoriju na životnu sredinu, koristeći koncepte novčanog vrednovanja i ekonomske ravnoteže. Taj pristup je usmeren na efikasno upravljanje prirodnim resursima i adekvatnu procenu uticaja otpada i zagađenja na životnu sredinu. Pristup ekološke ekonomije posmatra ekonomski sistem u celini kao podskup šireg biofizičkog sistema. Taj pristup naglašava potrebu da se ekonomska aktivnost uskladi sa biološkim i fizičkim ograničenjima čime će se osigurati bezbednost života na zemlji. Veliki deo analize izveden iz standardnog pristupa je agroekonomski i zasniva se na tržišnim kretanjima. Varijacije standardne tržišne analize mogu se primeniti na one slučajeve gde ekonomska aktivnost ima štetan uticaj na životnu sredinu ili kada koristi oskudne resurse. Druge ekonomske analize omogućavaju uvid u korišćenje zajedničkih resursa i javnih dobara. Makroekonomija životne sredine, relativno novo polje nauke, naglašava odnos između ekonomske proizvodnje i glavnih globalnih prirodnih ciklusa. U mnogim slučajevima javljaju se značajni konflikti između aktivnosti ekonomskog sistema i prirodnih sistema, pri čemu se stvaraju regionalni i globalni problemi, kao što su globalne klimatske promene koje uzrokuju preterana akumulacija ugljen-dioksida. Taj širi pristup zahteva nove načine merenja ekonomskih aktivnosti. kao i analizu načina na koji obim ekonomskih aktivnosti utiče na sisteme životne sredine. (Jonathan M. Harvis, 2009).

¹⁷ U nekim slučajevima mogu biti neophodni kompromisi između ekonomskih ciljeva i ciljeva životne sredine, u drugim slučajevima ti ciljevi mogu da se podudaraju i međusobno pojačavaju.

8. EKONOMIJA, EKOLOGIJA I BEZBEDNOST

Ekonomija odnos prema prirodi razmatra kao *racionalnost eksploatacije resursa*, dakle kao aktivan odnos. Ekologija, nasuprot toj aktivnoj ulozi ekonomije koju može definisati pojmom "koristi", ima konteplativnu ulogu istraživanja uzajamnih odnosa između živog sveta i fizičke sredine i njihovu bezbednost. Dakle, ekologija nema za cilj nikakvo maksimiziranje dobitaka. Pre bi se moglo reći da ekologija za cilj ima minimiziranje gubitaka, koji po životnu sredinu nastaju usled *eksponencijalne ekspanzije ljudske ekonomske aktivnosti*.

Razmatranje ograničenosti ponude neobnovljivih resursa vodi ka zaključku da se u *rastućim ekonomijama ograničeni resursi transferišu po nižoj ceni* iako imaju pozitivnu vrednost (na primer vazduh). Nasuprot ovome, niz ekonomskih aktivnosti imaju za posledicu isijavanje otpada u okruženju i ti ekonomski autputi su neželjeni zagađivači prirodne sredine koji se takođe transferišu po nultoj ceni, ali imaju negativnu vrednost. Ekonomska teorija je relativno rano postavila neka od pitanja koja su *par excellence* predmet interesovanja ekologije. Prvo pitanje koje je danas postalo izuzetno aktuelno postavio je J. S. Mil, a to je kako sačuvati bezbednost za budućnost prirodne pogodnosti i lepote za koje tržište nema adekvatan odgovor. Rano otkrivanje problema da *tržište nije univerzalan i racionalan regulator* posebno u sektoru zaštite životne sredine i prirodnih vrednosti niti na kratak niti na dug rok, već da se tome mora pristupiti na nauci zasnovanoj svesnoj akciji ljudi. U preovlađujućoj doktrini *laissez faire* postavljanja pitanja imperfektnosti tržišne alokacije resursa i slobodne privatne svojine otvorilo je problem odnosa između racionalnog ponašanja preduzetnika i društvenih troškova koje niko ne snosi. Preciznije izloženo, kod *neobnovljivih resursa koji nemaju supstituciju*, a gde tražnja nije elastična, vlasnik resursa teži da maksimizira svoje dobitke i nema interesa za izdatke koji bi se ulagali u očuvanje prirodne sredine i bezbednost društva. Iz navedene relacije nastaje suprotnost individualnih i društvenih interesa i individualnih koristi i društvenih troškova (social cost). Sistematska analiza ovog problema prvi put se sreće kog Pigua koji je u svom radu "*Ekonomija blagostanja*" uočio probleme razlike između individualnog i društvenog neto proizvoda. Savremena ekonomska

nauka se suočila sa *problemom kvaliteta života*, koji implicira pitanje gazdovanja javnim, pa i socijalnim dobrima, koja su u vezi sa opštom potrošnjom. Javna, odnosno slobodna dobra (*free goods*) imaju nultu tržišnu vrednost, odnosno ne dobijaju vrednosni izraz u tržišnim transakcijama. Iz navedenog sledi zaljučak da tržišna alokacija resursa i posredstvom tržišno *definisanje cenovnih izraza* predstavlja samo teorijski model. Naime, postoji niz dobara koja nisu transferibilna i na koja se ne odražava tržišni cenovni model. Postoje dobra i društveni tokovi koje *instrumentarij tržišnih tokova* ne obuhvata, ili ne obuhvata dovoljno savršeno. U takvim slučajevima država preuzima na sebe socijalne - opšte tokove koje individualni učesnik na tržištu ignoriše. Polazi se, dakle, od postavke da tržište nesavršeno obuhvata problem prirodnih procesa i ravnoteže posredstvom kojih se ne može smanjiti retkost prirodnih dobara, niti pak povećati njihova ponuda. Na drugoj strani, pod uticajem tehnološkog razvoja, nastaju *supstituti pojedinih prirodnih dobara*, što vodi smanjenju kvantuma njihove ekstrakcije, pa time i tražnje i vrednosti tih dobara. Savremena ekonomska nauka razvila je validan instrumentarij za istraživanje zakonitosti i tokova ponašanja utemeljenih u ekonomskom životu na relaciji: *maksimiziranje dohodaka - minimiziranje izdataka (utrošaka)*, ali kada se polje analize premesti ka problemu životne sredine navedeni instrumentarij se pokazuje nesavršenim. Neophodnost usaglašavanja razvoja privreda koje tržište koriste kao osnovni i dominantni mehanizam alokacije svojih resursa (otud njihovo definisanje kao "tržišne") sa potrebom očuvanja što zdravije i čistije prirodne sredine je, tokom poslednjih dvadesetak godina, postala činjenica oko koje nema spora, kako na strani stručno-političke, tako i šire javnosti u praktično svim zemljama savremenog sveta. U tom smislu, povezanost ekonomskih ciljeva *maksimizacije efikasnosti korišćenja resursa* sa ekološkim ciljevima zaštite čovekovog okruženja poslednjih godina se sve češće izražava kroz *formulu o "održivom razvoju"*, ka onom razvoju (privrede i društva u celini) koji je, najšire definisano, usklađen sa potrebama i ograničenjima prirode. Kako se tržište danas pojavljuje i kao osnovni regulator i, istovremeno, osnovni (i nezamenljivi) realizator osnovnog cilja funkcionisanja ekonomskog sistema (maksimizacija alokativne efikasnosti), suština te kompleksnosti i problematičnosti se zapravo svodi na problem izbora konkretnih mehanizama zaštite i očuvanja prirodne sredine.

9. BEZBEDNOSNI ASPEKT ODRŽIVE EKOLOŠKE EKONOMIJE

Nova tehnologija ostvaruje veliki uticaj na strukturni razvoj savremene tržišne ekonomije, ali je i dalje evidentno preveliko korišćenje prirodnih resursa. Obnova bogatstva društva, uz veliko iscrpljivanje prirodnih resursa, može da dovede do ekološke katastrofe. Činjenica je da se i u periodima ekonomskih kriza, recesije i nezaposlenosti teži ekonomskom rastu koji ne vodi računa o iscrpljivanju resursa, dok se istovremeno zaštita sredine ocenjuje kao vrlo skupa. Kao što je u ovom radu opisano, "čovjek, pa i čitavo društvo, može biti ugrožen prirodnim i veštačkim opasnostima" (Dr Milan Đ. A. Plavšić, 2001: 377) usled nebrige za zdravu životnu sredinu. Sa koncentracijom kapitala, znanja i kulture, kapitalistički način proizvodnje u potrazi za profitom postao je i najveći uzročnik degradacije prirodne sredine i zdravlja ljudi. Postavlja se pitanje: kako se sa aspekta bezbednosti može uticati na sprečavanje tih pojava? Preventivnim merama dobrih institucionalnih rešenja, odgovornim upravljanjem i adekvatnom strategijom ekonomskog i društvenog razvoja prema evropskim standardima. Postepena pogoršanja prirodnih uslova prvo su ostajala neprimećena iza stalnog uvećavanja materijalnih dobara, a potom su zanemarena, nekad iz nebrige, a ponekad svesno zbog davanja prioriteta politički osmišljenim projektima, a koji uvek nisu kompatibilni sa ekološkim kriterijumima. Negativne posledice povećane proizvodnje i potrošnje energije u ljudskim zajednicama su dopunjene činjenicom da najveći deo ekonomskih aktivnosti utiče na stvaranje neravnoteže u prirodnim sistemima. Stiče se utisak da se u dinamici tehnološkog razvoja tokom 20. veka, izgubio osećaj mere za potrošnju i pravdu, kao i za bezbednost, jer uprkos ekonomskom rastu na globalnom nivou, u svetu su stvorene izrazite razlike između onih koji imaju i onih koji nemaju, kao i ogroman jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Postavlja se pitanje da li ekonomiju ocenjuju oni koji raspolazu novcem i koji usmeravaju eksploataciju? Dakle, greške i zloupotrebe nauke i tehnoloških rešenja mogu da se svedu na najmanju moguću meru jedino izgradnjom adekvatnih regulatornih mehanizama – moralnih, pravnih i kontrolno-bezbednosnih. Industrijska civilizacija koja je i počela na imperijalističkom tlu je, gledano sa aspekta analize

troškovi - rezultati, postigla katastrofalne rezultate. Primera radi, ratovi u svetu vode se najsavremenijom tehnologijom i sredstvima (osiromašeni uranijum, i sl) od kojeg stradaju građani, razaraju objekti i ugrožava životna sredina. Bombardovanjem NATO pakta naše zemlje naneta je nemerljiva šteta našem društvu i privredi, ne samo u oblasti životne sredine.¹⁸ Dakle, pozitivni efekti industrijskog perioda u poređenju sa degradacijom životne sredine su mali. Osim toga, pored transnacionalnog organizovanog kriminala i drugih oblika kriminala, u literaturi se pominje i "ekološki kriminalitet" koji se teško može razumeti i koji ne daje primer civilizaciji 21. veka, a kojim su najviše pogođene male i nedovoljno razvijene zemlje. Određene analize ukazuju da će potrebe stalno rastućih naselja i gradova usled povećanih migracionih kretanja biti sve veće, a vreme iza nas pokazuje da je razvoj tehnologije uvek više sledio smer ekonomskih nego ekoloških ciljeva. Kritično osiromašeni prirodni resursi u svetu su posledica ljudskog egoizma i neodgovornosti pred naukom i znanjem i njihovim neuvažavanjem. Kao što je i analiza ovog rada pokazala, ključno pitanje je: kako usmeriti razvoj koji će obezbediti potrebe današnjih ljudi, a da se pri tome ne ugroze buduće generacije?

Znanje, potrebe i mogućnosti ukazuju na potrebu promene modela razvoja, čije će aktivnosti biti zasnovane na drugačijim vrednostima. Kako bi se postiglo smanjenje korišćenja prirodnih resursa, odgovorno upravljanje, zaštita zdravlja građana i sl., neophodno je povećati ekološku efikasnost novim tehnologijama, obezbediti pravedniju raspodelu ekonomske dobiti, kao i prihvatiti nove vrednosti. Zbog toga su neophodne odgovarajuće institucije i adekvatna zakonska regulativa.

10. ZAKLJUČAK

Iz analize neke naše naučno-stručne literature proizilazi da je osnovna motivacija nekih autora bila da pokažu da ne stoji postavka ekonomija predlaže - ekologija odlučuje, već postavka ekologija se

¹⁸ Izveštaj Savezne Vlade: "Posledice NATO bombardovanja na životnu sredinu SR Jugoslavije", Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu, 1999, BIGZ, Beograd; Takođe, videti: Izveštaj međunarodne vladine humanitarne organizacije "FOKUS", 1999. g.

pita - ekonomija odlučuje. Međutim, u objašnjenju i dokazivanju toga sami autori upadaju u kontradiktornosti. Isticanje da bi krilatica, kako neki kažu, "mogla bi biti prihvatljiva na makronivou", ali da je "... metodološki apsolutno bez smisla na mikronivou...". Dakle, za njih ne postoji bilo kakva veza između makro- i mikronivoa, što je apsurdno. U danjašnje vreme kada je, kako kažu "... ekologija izbila među najaktuelnije teme", nije prihvatljivo da je za ekonomski entitet opravdano poslovanje samo ako "vrednost učinaka" pokrije troškove i ostvari dobit, a ne uvažavajući životno okruženje.

Dakle, ekonomske i konjunkturke krize druge polovine XX i početka XXI veka prevazilažene su zahvaljujući državnoj regulativi. Individualizam kao najviša proklamovana vrednost tržišnog fundamentalizma ne pruža garanciju za stabilnost i ukupan društveni razvoj. Globalna demokratski uređena zajednica predstavnja jedinu garanciju za širenje ličnih sloboda i opšteg napretka. Koncept ljudske bezbednosti predstavlja multidisciplinarni pristup bezbednosti koji u svojoj sveobuhvatnosti istražuje potrebu za promenama načina života, funkcionisanja i organizacije ljudskog društva kako bi se zaustavile negativne tendencije i sprečile eventualne katastrofe. Zbog toga, globalne institucije bi trebalo da promovišu globalnu sigurnost, međunarodni poredak i pravo, kao i da spreče negativne uticaje kapitalističkog načina proizvodnje na životnu sredinu.

Društvo "svetskog rizika" može da se zaštiti samo izgradnjom institucija sa adekvatnom regulativom, tj. zaštita globalnog društva je moguća samo pomoću dobrih globalnih institucija. Od uspostavljenih sistemskih rešenja i njihovog karaktera zavisi da li ćemo doživeti regresiju budućnosti ili imati društvo većih sloboda, pravde i opšteg blagostanja.

Prethodna loša iskustva neoliberalnog modela pokazuju da su institucije - formalne i neformalne, neophodne u procesu reformi, kao i da regulišu nesavršenost tržišta. Ekološka ekonomija oslikava ubeđenje da su pitanja životne sredine od suštinske važnosti i da je neophodan širok pristup razumevanju odnosa ekonomije, prirodnog sveta i ljudske bezbednosti. Neophodno je da postoji svest o tome da su za probleme životne sredine potrebna rešenja nacionalnih, regionalnih i globalnih politika.

Činjenica je da ciljevi ekonomije nisu istovetni sa ciljevima ekologije, tj. ekologija ukazuje na ograničenja, na stabilnost, dok ekonomija teži stalnom privrednom rastu. Zbog toga je potrebno da privreda bude planirana kao celina, u uslovima koja omogućuje dobro poslovanje uz očuvanje i unapređenje kvaliteta zaštite životne sredine. Međunarodna zajednica treba više da rešava suštinske uzroke ljudske nebezbednosti, tj. da se rešava problem iskorenjivanja siromaštva i da se unapredi društveni i humani razvoj u nedovoljno razvijenim zemljama.

Naša zemlja uređuje zaštitu i unapređivanje kvaliteta životne sredine donošenjem regulatornog okvira kojim se ostvaruje održivo upravljanje prirodnim resursima. Pravne norme u ovoj oblasti čine zakoni i drugi propisi. Nacionalni program zaštite životne sredine Srbije sadrži koncept održivog razvoja što je prihvaćeno od UN-a i usklađeno sa interesima Republike Srbije. Međutim, Program treba da bude podržan akcionim planovima za pojedine sektore, a posebno sektor energetike koji ima i najveći uticaj na stanje životne sredine. Cilj Programa je da omogući podizanje kvaliteta životne sredine i unapređenje kvaliteta ljudskog života, što je i u funkciji realizacije pridruživanja Republike Srbije Evropskoj uniji.

LITERATURA:

1. Bankovskal, S: Invapronmentalnan sociologš, Riga, 1991.
2. Bannikov, A. G. i dr. Osnovi žologii i ohrana okružatogcep sredi, Moskva, 1999.
3. Bulat, V. Opšti zakon dinamičkoguravnoteženja, Kruševac, 2000.
4. Gidens, E: 2003, Sociologija, Ekonomski fakultet, Beograd.
5. Danilov-Danililn, V. M., i dr. Okružakhcal sreda meždu prošlim i buduccim: Mir i Rosil, Moskva, 1990.
6. Con Ralston Sol, 2011, Propast globalizma i preoblikovanje sveta, IP „Arhipelag“, Beograd.
7. Džozef E. Stiglic, Protivrečnosti globalizacije, SBM-h, Beograd, 2002.
8. Džozef E. Stiglic,(1998): "Beyond the Washinton Consensus", Transition, Vol.9, No 3, June
9. Dr Milan Đ. A. Plavšić, 2001, Makroekonomija, FCO, Beograd.
10. Dr Marko Petrović: Ekološka komponenta i poslovno odlučivanje, časopis Računovodstvo broj 7-8/2010, Beograd.
11. Despotović, LJ.: Ekologija kao kritika modernosti, Novi Sad, 1993.
12. Drašković, B. (rad): Ekologija prirodnog kapitala, Vrednovanje i zaštita prirodnih resursa, Beograd, 1998.
13. Đukanović, M.: Ekološki izazov, Beograd, 1991.
14. Đukić, P. - Pavlovski, M.: Ekologija i društvo, Beograd, 1999.
15. Erik S. Reinert, Globalna ekonomija, Čigoja, Beograd, 2006.
16. Girusov, V. 3. (rad): Zkologš i žonomika, Moskva, 1998.
17. GrigorBev, Al. A. Zkologičeskie uroki proitogo i savremennostgz, Leningrad, 1991.
18. Golić B., Ekologija i ekološko pravo, Sarajevo, 2005.
19. Hansruedi Miller, Turizam i ekologija, prevod, Zagreb, 2004.

20. Harris, Jonathan M., and Scott Kennedy, Carrying Capacity in Agriculture: Global and Regional Issues, *Ecological Economics* 29, no. 3(1999): 443-461.
21. Harris, Jonathan M., Timothy A. Šise, Kevin, P. Gallagher, and Neva R. GOODHWIN, eds. *A Survey of Sustainable Development: Social and Economic Dimensions*, Washington, D.C.: Island Press, 2001.
22. Harris M. Jonathan, *Ekonomija životne sredine i prirodnih resursa - savremeni pristup, drugo izdanje, prevod*, Beograd, 2009.
23. Hiršman Alvert, *Strasti i interesi*, Filip Višnjić, Beograd, 1999.
24. Ilić B., *Makroekonomija*, Beograd, 2006.
25. Života Ivanović, *Karstvo dobra ili apokalipsi - Pro et contra*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.
26. KasBlbenko, A. A. *Kontrom, kačestva okružakpcep sredi*, Moskva, 1997.
27. Kuznecov, G. A. *Zkologš i budupce*, Moskva, 1991.
28. Kondratev, K. L. *Kmočevie problemi globaltop žologii*, Moskva, 1990.
29. *Kriza i globalizacija*, 2009, zbornik radova, IDN, Beograd.
30. Marković D.; Ilić B.; Ristić Ž.: *Ekološka ekonomija*, Beograd, 2010.
31. Marčuk, G. I. - KondratBev, K. L. *Pririteti globalšop žologii*, Moskva, 1992.
32. Milenović, B. *Ekološka ekonomija*, Niš, 1996.
33. *Ministarstvo za zaštitu životne sredine Republike Srbije, Ekonomija Ekologije i Ekologija Ekonomije*, Beograd, 2008.
34. *Nacionalna strtegija održivog razvoja*, („Službeni glasnik RS”, broj 57/08).
35. Praća, N., (2009) *Značaj stranog kapitala za razvoj zemalja u tranziciji*, EtnoStil, Beograd.
36. Radulović, J. i dr., *Koncept održivograzvoja*, Beograd, 1997.
37. Reimers, N. F., *Načela žologičeskikh znanip*, Moskva, 1993.

38. Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije u periodu od 2010. do 2015. godine, („Službeni glasnik RS", broj 13/10).
39. Tadić, V. - Vuksanović, V. Međunarodne organizacije i međunarodna saradnja u oblasti zaštite životne sredine, Novi Sad, 1999.
40. Šadimetov, K). Š. Čelovek: socialšo-žologičeskie aspekti zdarovn, Taškent, 1990.
41. Vuksanović, V. Zaštita čovekove sredine, međunarodno-pravni aspekt, Beograd, 1980.
42. Ustav Republike Srbije, 2006.
43. Zakon o zaštiti životne sredine („Službeni glasnik Republike Srbije", broj 135/04

Rad zaprimljen: 17.11.2011.god.

Rad odobren: 22.11.2011.god.

MONETARISTIČKI I KEJNZIJSKI TRANSMISIONI MEHANIZAM

MONETARY AND KEYNESIAN TRANSMISSION MECHANISM

Originalni naučni rad

DOI 10.7251/POS1208033R	COBISS.BH-ID 3065112	UDK 336.748.4
-------------------------	----------------------	---------------

Doc. dr Kristijan Ristić¹, Univerzitet Union Beograd
Prof. dr Slavko Vukša², Univerzitet za poslovne studije Banja Luka

Sažetak

Najveći deo teorijskih i empirijskih istraživanja³ monetarista u sklopu nove kvantitativne teorije novca posvećen je upravo tražnji novca, koji se shvata kao jedan od jednakovrednih oblika aktive⁴. Tražnja novca, po monetaristima, spada kako u kontekst teorije imovine (jer novac za pojedince predstavlja jedan od oblika imovine), tako i u kontekst teorije kapitala (jer novac za preduzeće predstavlja kapital). U Fridmanovom modelu tražnja novca krajnjih vlasnika imovine zavisi od visine ukupne vrednosti imovine, podele imovine na ljudski i fizički oblik, očekivane stope prinosa novca i ostalih oblika imovine i ostalih promenljivih (koje određuju korisnost usluga novca).

Ključne reči: transmisioni mehanizam, monetarizam, kejnzijizam, likvidnost, kamatna stopa, devizni kurs, efekat istiskivanja.

¹ Doc. dr Kristijan Ristić: E-mail: ristic.kristijan@yahoo.com

² Prof. dr Slavko Vukša: Mob: +38163/411-032; E-mail: slavkovuksa@gmail.com

³ J. Care i M. R. Darby, The Role of Money Supply Shocks in the Short-Run Demand for Money, *Journal of Monetary Economics* 2/81, st. 183-199, F. A. G. Butter i M. M. G. Fase, The Demand for Money in EEC Countries, *Journal of Monetary Economics* 2/8, st. 201-230., G. Show, On the Long-Run and Short-Run Demand for Money, *Journal of Political Economy*, april 1966, st. 111-131., B. Morgan *Monetarism and Keynesians*, The Macmillan Press, London, 1980.,

⁴ J. Tobin, *Asset Accumulation and Economic Activity*, Basil Blackwell, Oxford, 1980. i *Financial Structure and Monetary Rules*, *Kredit und Kapital* 2/83, st. 155-170.

Abstract

The largest part of theoretical and empirical researches of monetarists within the new quantitative theory of money is dedicated to money demand, which is thought as equally worth form of assets. Demand for money, according to monetarists, belongs to the theory of assets (because money represents a form of property to individuals), and to the theory of capital (because money represents a form of equity to enterprises). Friedman's model argues that for ultimate wealth holders, the demand for money, in real terms, depends on total wealth value, division of wealth between human and nonhuman forms, expected rates of return on money and other assets and other variables (determining the utility attached to the services rendered by money).

Keywords: *transmission mechanism, monetarism, keynesianism, liquidity, interest rate, exchange rate, crowding-out effect*

1. UVOD

U radu će biti prikazana teorijska i empirijska istraživanja monetarista u sklopu nove kvantitativne teorije novca. Poseban akcenat je stavljen na Fridmanovu tražnju novca.

2. ANALIZA MONETARISTIČKOG I KENZIJANSKOG TRANSFORMACIONOG MODELA

I

U tom kontekstu, Fridman definiše tražnju novca kvantitativnim modelom koji glasi:

$$Md = \left[\frac{V}{r}; W; P; r_b - \frac{1}{r_b} \cdot \frac{dr_b}{dt}; r_e + \frac{1}{p} \cdot \frac{dP}{dt} - \frac{1}{r_e} \cdot \frac{dr_e}{dt}; \frac{1}{P} \cdot \frac{dP}{dt}; n \right]$$

Uvođenjem novih pretpostavki Fridman dobija jednostavniji oblik jednačine nominalne tražnje novca krajnjih korisnika imovine, čiji je cilj da se pokaže da tražnja realne količine novca ne zavisi od nominalnih promenljivih (Y i R):

$$\frac{Md}{p} = f\left[W; \frac{Y}{p}; rb; re; \frac{1}{p} \cdot \frac{dP}{dt}; n\right]$$

U suštini, tražnja realne količine novca preduzeća zavisi u krajnjoj instanci od istih promenljivih kao i tražnja realne količine novca krajnjih vlasnika imovine, s tim što su (1) različiti samo parametri, (2) što je promenljiva W neznačajna i (3) što promenljivu u određuju i drugi parametri. Sa dodatnim teorijskim pretpostavkama i empirijskim istraživanjima Fridman⁵ je identifikovao promenljive od kojih zavisi tražnja realne količine novca.

Tražnja realne količine novca u najvećoj meri objašnjava se promenama u trajnom realnom dohotku. Dugoročna tražnja realne količine novca nije značajnije zavisna od kamatne stope, iako ciklično postoje promene koje se mogu objasniti promenama kamatne stope. Time se svakako dokazuje stabilnost funkcije tražnje realne količine novca, pa, prema tome, i predvidljivost ponude novca pri određivanju uticaja promena nominalne količine novca u opticaju na nacionalni dohodak. No, Fridman je stremio da pokaže i podvuče razliku između sopstvenog, Fišerovog i Kejnšovog modela. Zbog toga je umesto trajnog dohotka upotrebio realni dohodak i jednačinu tražnje novca izrazio na sledeći način:

$$Md = P \cdot f\left[\frac{Y}{p}, r\right]$$

Međutim, ova jednačina simultano reprezentuje i Kejnzovu jednačinu preferencije likvidnosti, koja se može interpretirati kao elastičnost tražnje nominalne količine novca koja je u odnosu na promenu opšteg nivoa cena jednaka jedinici i koja zavisi od realnog nacionalnog dohotka i kamatne stope. Jasno je da iz Fridmanovih empiričkih istraživanja proističe da ostvareni realni nacionalni

⁵ M. Friedman, The Demand for Money: Some Theoretical and Empirical Results, Journal of Political Economy, avgust 1959.

dohodak slabo objašnjava tražnju realne količine novca kao trajni realni dohodak, iako je u prvobitnim istraživanjima veći naglasak stavljan na značaj kamatne stope⁶.

Za razliku od tražnje novca, monetaristi mnogo manje pažnje pridaju ponudi novca, jer se zalažu, sa empirijskog stanovišta, za takvu definiciju novca koja omogućava maksimalan uticaj na kretanje realnog dohotka i opšti nivo cena. Pošto se pretpostavlja da postoji stabilna veza između rezervi poslovnih banaka (R) i ponude novca (M), da količina gotovog novca u opticaju zavisi od visine depozita kod banaka ($S = s \cdot D$), da visina depozita privrednog sektora kod banaka zavisi od rezervi poslovnih banaka ($D = R/P$), da visina rezervi zavisi od količine primarnog novca ($R = V - S$) i da r i s nastupaju kao konstante, onda se smatra da gotov novac u opticaju (S) i depoziti privrednog sektora kod poslovnih banaka (D) daju najbolju definiciju novca ($M = S + D$) iz koje se deriviraju promenljive od kojih zavisi ponuda novca:

$$Md = \frac{1 + c}{p + c} \cdot B$$

U tom kontekstu, koeficijent gotovog novca u opticaju (s) i koeficijent potrebnih rezervi (r) zavise od kamatne stope (r): $s = f(r)$ i $r = f(g)$ ⁷. Prema tome, ponuda novca zavisi od kamatne stope. Pri tome i visina primarnog novca (V), koju određuje centralna banka operacijama na otvorenom tržištu (kupovinom i prodajom hartija od vrednosti), utiče na ponudu novca, dok eskontna stopa centralne banke deluje na koeficijent potrebnih rezervi. No, i pri uticaju promena kamatne stope na ponudu novca monetaristi tvrde da je centralna banka sposobna da taj uticaj neutrališe posredstvom promena u količini primarnog novca i/ili promena eskontne stope.

⁶ Doprinos analizi promene količine novca zasnovanoj na funkcionalnom pristupu dali su Tiengen, De Leeuw, Goldfield, Tobin o Brainard (R. L. Teigen, Demand and Supply Functions for Money in the United States. Some Structural Estimates, Econometrica, oktobar 1964, F. De Leeuw, A Model of Financial Behaviour, y J. Duesenberry (Ed.), The Brookings Quarterly Econometric Model of the United states, Rand Mc Nally, Chicago, 1965

⁷ Više kamatne stope povećavaju oportunitetne troškove držanja novca i doprinose da poslovi banke drže manje sigurnosnih likvidnih rezervi.

II

Empirijski rezultati (Brunner - Meltzer, Laidler, Feige, Tobin, Friedman, Hamburger, Miller-Or, Anderson, Johnson, Baumol, Thompson, Gramlich, Carlson, Cagan)⁸ istraživanja tražnje novca (tj. uticaja varijable X - dohodak ili imovina i varijable i - kamatna stopa) pokazuju delovanje pojedinih varijabla na tražnju novca⁹. Brunner i Meltzer su pokazali da vrednost imovine bolje objašnjava kretanje tražnje novca (kako M1 tako i M2) u odnosu na permanentni dohodak isto kao i permanentni dohodak u odnosu na ostvareni dohodak. Laidlerovi rezultati pokazuju da vrednost imovine i permanentni dohodak bolje objašnjavaju kretanje tražnje novca u odnosu na ostvareni dohodak po stalnim cenama. Feige je pokazao da očekivani dohodak bolje objašnjava tražnju novca nego ostvareni dohodak. Chow je, uključivanjem odgođenosti efekata, došao do rezultata da ostvareni dohodak bolje objašnjava tražnju novca od permanentnog dohotka¹⁰ i obrnuto, u slučaju isključenja vremenske odgođenosti prilagođavanja tražnje novca promenama dohotka. Međutim, po Tobinu, statističke pravilnosti, koje su zapažene između novčane mase i ukupne potrošnje, koje su zabeležene u razdoblju kada su monetarne vlasti bile usmerene na kamatne stope i uslove kredita, a ne na monetarne agregate, postale su manje pouzdane, kada su vlasti više monetaristički orijentisane na

⁸ A. Meltzer, The Demand for Money. The Evidence from the Time Series, *Journal of Political Economy*, juni 1963, D. Laidler, Some Evidence on the Demand for Money, *Journal of Political Economy*, februar 1966, C. Chow, On the Long-Run and Short-Run Demand for Money, *Journal of Political Economy*, april 1966,

⁹ O različitim definicijama i metodima statističke identifikacije tražnje novca videti: D. R. Tucker, Macroeconomic Model and the Demand for Money under Market Disequilibrium, *Journal of Money, Credit and Banking*, februar 1971., J. Hicks, The Yield Concols, u *Critical Essays in Monetary Theory*, Oxford University Press, Oxford, 1967, st. 90-93., F. de Leeuw i E. M. Gramlich, The Channels of Monetary Policy, *Federal Reserve Bulletin*, maj 1969, st. 480-481.

¹⁰ Konceptije "permanentnog" (stalnog) dohotka (Fridman) i dohotka "životnog ciklusa" (Modigliani) u okviru funkcije potrošnje objašnjavaju ponašanje pojedinaca u pogledu potrošnje. Na to se nadovezuje pojam "očekivanog dohotka", koji se menja u zavisnosti od mesta pojedinca u životnom ciklusu, i pojam "radne sposobnosti", koja se definiše kao diskontovana vrednost budućih dohodaka (I. Willasen, A Theoretical and Empirical Stud of the Consumption Function, Institute of Economics of the University of Oslo, Oslo, 1976).

kontrolu monetarnih agregata, odnosno novčane mase¹¹. Empirijska istraživanja uticaja kamatne stope na tražnju novca pokazuju inverznu zavisnost¹²: Stabilnost funkcionalne zavisnosti promene tražnje novca od promena kamatne stope je relativno mala, dok je povezanost nivoa tražnje novca i kamatne stope relativno velika. Brunner i Meltzer su ukazali na relativno visoku osetljivost tražnje novca (kako M1 tako i M2) na kamatnu stopu (dugoročnu). Laidler i Tobin su pokazali da je osetljivost tražnje novca veća na dugoročne kamatne stope u odnosu na kratkoročne. Lee je istraživao uticaj alternativnih vrsta kamatnih stopa na tražnju novca, a Smith i Winder paralelni uticaj kamatne stope i stope porasta cena na tražnju novca. Fridman je, pak, pobijao svaki značajan uticaj kamatne stope na tražnju novca. Empirijska istraživanja tražnje novca od strane preduzeća (Meltzer i Miller), tražnje novca od strane domaćinstava (Hamburger i Santomero), tražnje novca sektora preduzeća i sektora domaćinstva (Wilbrat), tražnje novca za spekulativne svrhe (Fisher), tražnje novca za transakcione svrhe (Baumol, Johnson, Tobin i Anderson), tražnje novca za držanje "neaktivnog" novca (Tobin), tražnje novca zasnovane na očekivanjima (Smith i Minder) i tražnje novca sa stanovišta tražnje gotovog novca (Lewis i Brean) i tražnje novca po pojedinim zemljama (Fase, Kune, Hacche, Frowen, Hamburger, Rausser i Laumas), bez obzira na dobijene rezultate, značajna su sa stanovišta razvoja monetarne teorije¹³.

¹¹ J. Tobin, Asset Accumulation and Economic Activity, op. cit., st. 47. i M. N. Bailly, Stabilization Policy and Private Economic Behavior, Brookings Papers on Economic Activity 1/78.

¹² K. Brunner i A. Meltzer, Predicting Velocity: Implication for Theory and Policy, Journal of Finance, maj 1963, D. Laidler, Some Evidence on the Demand for Money, Journal Political Economy, фебруар 1966. i The Demand for Money: Theories and Evidence, International Textbook Company, Scranton, 1969, J. Tobin, The Monetary Interpretation of History, American Economic Review, juni 1965.,

¹³ A. Meltzer, The Demand for Money: A Cross Section Study of Business Firms, Quarterly Journal of Economics, avgust 1963, M. Müller i D. Orr, The Demand for Money by Firms-Extension of Analytical Results, Journal of Finance, decembar 1968, M. J. Hamburger, The Demand for Money by Households, Money Substitutes and Monetary Policy, Journal of Political Economy, decembar 1966, A. Santomero, A Model for Demand for Money by Households, Journal of Finance, mart 1974, B. J. Wilbrat, Some Essential Differences in the Demand for Money by Households and Firms, Journal of Finance, novembar 1975.

III

Monetaristi stavljaju težišta na ponudu i tražnju realne količine novca, što reprezentuje monetarističku verziju transmisionog procesa i reflektuje uticaj promene novčane mase na dohodak¹⁴. U okviru transmisionog procesa Fridmanova varijanta naglašava dejstva substitucije i uticaj promena novčane mase na nominalnu kamatnu stopu, a Brunner-Meltzerova varijanta naglašava dejstva relativnih cena i zaliha. Pridavajući veći značaj promenama cena (nego kejnzijanci), obe varijante naglašavaju značaj razlikovanja nominalne i realne kamatne stope. Majer, za razliku od Fridmana i Brunner-Meltzera, razmatra transmisioni proces samo u vezi sa promenama količine novca, ali ne i sa fiskalnom politikom. Jer, promene fiskalne politike izazivaju tzv. istiskivanje privatnog sektora sa tržišta (monetaristički argument). Monetaristi tvrde da nefinansijski sektori, ukoliko raspolažu velikom količinom novca, povećavaju izdatke na robu i obveznice i time smanjuju količinu novca; dok fiskalisti (kejnzijanci), naglašavajući relativni prinos, tvrde da nefinansijski sektori, koji imaju suviše novca, imaju manji prinos od količine novca koju drže od prinosa koji mogu dobiti od drugih vrsta aktiva (i stoga kupuju druge vrste aktiva). Usklađivanje portfelja u funkciju izjednačavanja prinosa obuhvata hartije od vrednosti (dakle, aktivu koja je slična novcu), a ne robu. Iz tog razloga fiskalisti i monetaristi operišu sa različitim oblicima aktive u okviru procesa transmisije. Monetaristi posmatraju novac kao pojam suprotan nivou cena, (jer se novac upotrebljava za kupovinu robe), a fiskalisti cenu novca nazivaju kamatnom stopom (s obzirom na to da se novac opservira kao sredstvo koje može da se plasira u vidu zajma ili da se drži u vidu novca)¹⁵. U

¹⁴ M. Monti, *Problem di conomica monetaria*, Milano, Etas Kompass, 1969, G. G. Kaufman, *Money, The Financial system and the Economy*, Chicago-London, McNally and Co., 1973., D. Laidler, *Monetarist Perspective*, Philip Allan, Oxford, 1982., L. B. Thomas, *Money, Banking and Economic Activity*, Englewood Clifts, Prentice-Hall, 1982., J. A. Cochran, *Money, Banking and the Economy*, Macmillan, N. York, 1983., H. C. Wallich, *Monetary Policy and Practice*, Heath, Lexington Books, Lexington, 1982.

¹⁵ Pesek i Saving smatraju da svaki novac predstavlja čistu imovinu (V. Pesek i L. Saving, *Money, Wealth and Economic Theory*, Collier Macmillan, N. York, 1967). Gurley i Shaw, pak, prave razliku između novca koji ima protivstavku u obavezama (tj. spoljni novac ili outside Money) i novca koji ima protivstavku u obavezama (tj. unutrašnji novac ili inside Money) i ističu sa samo spoljni novac (kreiran izdavanjem obveznica države) predstavlja čistu

suštini, razlika između kejnzijanskog i monetarističkog gledišta svodi se na razliku između novca i kredita i na poimanje cene novca (Fridman). Po mišljenju monetarista, kamatna stopa je cena kredita (a inverzni nivo cena je cena novca), dok je po fiskalistima kamatna stopa cena novca¹⁶. Ove razlike su, dakle, značajne kada se upotrebljava kriva tražnje novca.

Monetaristi mogu preformulisati monetarističku koncepciju respektovanjem kamatne stope, dok fiskalisti mogu redefinisati kejnzijansku teoriju izostavljanjem kamatne stope. Porast realne količine novca deluje na smanjenje uračunate kamatne stope na novčana sredstva. Usled toga, ističe Majer, monetaristi mogu da tvrde da se uračunata kamatna stopa na novčana sredstva koja drže nefinansijski sektori smanjila (umesto da tvrde da nefinansijski sektori drže više novca nego što žele i da zbog toga povećavaju izdatke). Nefinansijski sektori neposredno povećavaju izdatke da bi izjednačili marginalne prinose i posredno usled porasta količine novca (jer je prinos od ostalih oblika aktive konstantan). Fiskalisti, po mišljenju Majera, mogu koristiti grafikon sklonosti ka likvidnosti da bi pokazali kako povećanje količine novca kod nefinansijskog sektora iznad optimalnog dovodi do kupovine hartija od vrednosti radi izjednačavanja stope marginalnih prinosa¹⁷.

Međutim, za razliku od merenja stabilnosti, tražnja novca je daleko značajniji aspekt polemike monetarista i kejnzijanaca, s obzirom na to da se odnosi na promene nominalnog dohotka koje zavise od promene količine novca. Usled drugačije teorije kamatne stope kejnzijanci mnogo ozbiljnije shvataju nestabilnost tražnje novca od monetarista. Ukoliko je, naime, tražnja novca nestabilna, usled promena marginalne efikasnosti investicija, utoliko povećana količina novca ne omogućava sigurnu prognozu povećanja izdataka bez obzira

imovinu (J. Gurlly i E. Show, *Money in a Theory of Finance*, Allen and Unwin, Washington, 1960.

¹⁶ G. C. Chow, On the Long-Run and Short-Run Demand for Money, *Journal of Political Economy*, april 1968, st. 111-132., E. W. Gibson, Interest Rates and Monetary Policy, *Journal of Political Economy*, maj-juni 1970, st. 431-455, M. J. Hamburger, Alternative Interest Rates and the Demand for Money, *Comment*, *American Economic Review*, juni 1969, st. 407-412.

¹⁷ Y. C. Park, Some Current Issues on the Transmission Process of Monetary Policy, *Staff Papers*, mart 1972, st. 38-39. i M. Friedman, A Theoretical Framework for Monetary Analysis, *National Bureau of Economic Research, Occasional Papers*, No. 112, 1971, st. 28.

na to da li se proces formuliše sa monetarističkog ili fiskalističkog stanovišta. Monetaristi ističu da će povećanjem količine novca opadati nominalna kamatna stopa u kraćem periodu. Ona će se, doduše, brzo vratiti na prvobitan nivo (ili na viši nivo usled Fišerovog dejstva). Stoga monetaristi smatraju predviđenu realnu kamatnu stopu relativno stabilnom veličinom. Promene realne kamatne stope (predviđene), kao faktor fluktuiranja tražnje novca, manje je indikativan monetaristima nego fiskalistima. Monetaristi, zapravo, smatraju da je predviđena realna kamatna stopa i tražnja stabilnija (u odnosu na kejnzijance), jer su podsticaji za trošenje stabilniji nego što misle fiskalisti. Kejnzijanci (za razliku od monetarista) u procesu predviđanja kretanja izdataka radije preferiraju posmatranje kretanja kamatnih stopa i respektuju promene tražnje novca i promene novčane mase. Savremeni kejnzijanci, nasuprot Kejnzu (koji je tražnju novca smatrao nestabilnom), više veruju u stabilnost tražnje novca. Ali, i pristalice kvantitativne teorije, tvrdi Fridman, ne tvrde više da tražnja novca mora biti stabilna varijabila u numeričkom smislu¹⁸.

Promene kamatne stope pružaju više informacija od promene novčane mase jer beleže i promene u domenu ponude i tražnje. No, pitanje izbora između promena novčane mase i promena kamatne stope svodi se na pitanje merenja, budući da monetaristi više koriste novčanu masu nego kamatnu stopu (a kejnzijanci obrnuto, radije koriste kamatnu stopu nego novčanu masu). Po monetaristima se novčana masa preciznije meri, dok je kamatna stopa amalgam mnogih kratkoročnih i dugoročnih kamatnih stopa, koje je teško svesti na jednu meru. S druge strane, teorija ročne strukture nije potpuno pouzdana, a sve kamatne stope na tržištu ne mogu da se prate. Nadalje, valja obuhvatiti uračunate kamatne stope i troškove zaduživanja. Najzad, predviđena realna kamatna stopa ne može pouzdano da se aproksimira ekonometrijskim modelima, pošto su velike oscilacije stope inflacije. Samim tim, promene nominalnih kamatnih stopa postaju nepouzdan orijentir za potrebne promene predviđene realne kamatne stope. Usled toga, monetaristi se okreću upotrebi novčane mase iako fiskalisti tvrde da se ni novčana masa ne može precizno meriti. Majer je, zato, potpuno u pravu kada kaže da novac, kako ga shvataju monetaristi, nema precizan empirički kontrapart.

¹⁸ M. Friedman, *The Quantity Theory of Money: A Restatement*, op. cit., cr. 17-19.

Pored iznetog, obuhvaćene vrste aktive reprezentuju, isto tako, razliku između monetarista i kejnzijanaca u eksplikaciji transmisionog procesa. Kejnzijanci smatraju da porast novčane mase ne utiče na potrošnju, već samo na investicije iz dva razloga: prvo, porast novčane mase utiče na smanjenje kamatne stope, koje, kao troškovi zaduživanja, podstiču tražnju robe, koja se kupuje na kredit (dakle, niži troškovi zaduživanja podstiču privredne investicije), i drugo, kamatna stopa neposredno ne utiče na sklonost ka potrošnji, a porast stope posmatraju samo sa stanovišta zaduživanja). Doduše, ovo je gledište postkejnzijansko, a ne kejnzijansko - tvrdi Brunner¹⁹. Ali, i kejnzijanski dokazi o neelastičnosti potrošnje u odnosu na kamatnu stopu poslužili su samo za razlaganje modela na odluke o strukturi imovine (da li držati novac ili obveznice) i na odluke o raspolaganju dohotkom (da li štedeti ili trošiti) ne respektujući povratno dejstvo odluke o držanju imovine na potrošnju usled promena sklonosti ka potrošnji pri promeni kamatne stope. Suprotno od kejnzijanaca, monetaristi podvlače da porast novčane mase utiče na količine hartija od vrednosti i ostalih oblika aktive. Iz tog razloga, nefinansijski sektori troše višak sredstava za kupovinu hartija od vrednosti, investicionih dobara i potrošne robe kako bi uravnotežili marginalne prinose. Da li promene novčane mase utiču na promene nominalnog dohotka i da li izbor aktive upliviše na snagu dejstva koje ima sama promena novčane mase? Ukoliko promene novčane mase utiču i na investicije i na potrošnju, utoliko novac ima mnogo veći efekat na dohodak nego kada bi on delovao na investicije - odgovara Majer u ime monetarista²⁰.

U suštini, ekonomisti mogu da prihvate monetarističko gledište o transmisionom procesu²¹ i da odbace kvantitativnu teoriju u smislu

¹⁹ K. Brunner, *The Monetarist Revolution in Monetary Theory*, op. cit. st. 3. i M. Tonveronachi, *Friedman and Schwartz on Monetary Trends in the USA and the UK from 1867. to 1975. A First Assesment*, Banca Nazionale del Lavoro, *Quarterly Review*, juni 1983, st. 117-140

²⁰ W. H. Buijer, *Real Exchange Rate Overshooting and the Cost of Bringing Down Inflation*, *European Economic Review*, maj-juni 1982. st. 85-125., R. C. Fair, *Estimated Output, Price, Interest Rate and Exchange Rate Linkages Among Countries*, *Journal of Political Economy*, juni 1982, st. 507-536.

²¹ Transmisioni mehanizam monetarnih procesa reprezentuje sistem funkcioialnih povezanih varijabila koje objašnjavaju međusobne uticaje promene iznosa monetarnih agregata i tražnje monetarnih agregata na nemonetarne varijabile u procesu uspostavljalja monetarne ravnoteže (proces monetarnog uravnoteženja). Simultano, traismisioni mehanizam eksplicira i uticaje egzogenih promila nemonetarnih varijabila na promene monetarne varijabile i moietarnu

dominantnog uticaja novčane mase na promene nominalnog dohotka. I, obrnuto posmatrano, ekonomisti mogu prihvatiti kejnzijansku verziju transmisionog procesa, a da se ne odbaci teza monetarista da monetarni faktori imaju dominantan uticaj na nominalni dohodak (pod uslovom da je elastičnost investicija na kamatne stope velika i da je elastičnost funkcije sklonosti ka likvidnosti mala). Monetaristi, dakle, već uobičajeno ističu predominantnost delovanja impulsa monetarnih faktora na nominalnih dohodak, mada neokvantitativna teorija, kao teorija nominalnog dohotka, postaje trivijalna ukoliko ne dokaže razlaganje monetarnog impulsa u realni efekat (efekat proizvodnje i zaposlenosti) i efekat cena (Frisch).

Međutim, Brunner i Meltzer su, razrađujući novu verziju monetarističkog transmisionog procesa ukazali na još jednu bitnu razliku između monetarista i kejnzijanaca²². Utvrđujući da je Fridmanova verzija u suštini kejnzijanska po postavkama i kritički ocenjujući kejnzijanski transmisioni proces, Brunner i Meltzer su isticali dejstvo procesa relativnih cena i zaliha, i time sistem više približili klasičnoj nego kejnzijanskoj ravnoteži²³.

IV

U Hiksovskoj verziji IS-LM okvira, tvrdi Bruner, novac ima ograničen opseg supstitucionalnih odnosa, s obzirom na to da se supstitucija može obavljati samo između novca i obveznica, kao oblik finansijske aktive (ali ne i između realne aktive i novca ili hartija od vrednosti, jer se, usled značajnih troškova transakcija, realna aktiva zamrzava u portfeljima). S druge strane, kamatna stopa reprezentuje stopu prinosa na finansijsku aktivu, pri čemu se elastičnost ukupne tražnje na kamatu objašnjava troškovima uzimanja zajmova. Suprotno

neravnotežu, kanale delovanja monetarne neravnoteže na obim proizvodnje i nivo cena, uticaje agregatnih promena proizvodnje i cena na monetarnu ravnotežu i povratne efekte, kao i monetarne uticaje ia realna kretanja (dr D. Dimitrijević, *Monetarna analiza*, Niš, 1981, st. 260-262).

²² K. Brunner - A. Meltzer, *Money Debt and Economic Activity*, *Journal of Political Economy*, Vol. 80, septembar- oktobar 1972, st. 951-977.

²³ Y. Ch. Park, op. cit., st. 31 i *The Transsmision Process of Monetary Policy*, Staff papers, mart 1972. i R. W. Spencer, *Channels of Monetary Influence: A Survey*, Federal Reserve Bank St. Louis, Review, novembar 1974.

od hiksijanske verzije, Meltzerova verzija pokazuje da je moguća svaka zamena finansijske i realne aktive. Kamatna stopa izražava realnu stopu prinosa na realnu aktivu dopunjenu očekivanom stopom inflacije s tim što se odbacuje eksplikacija elastičnosti ukupne tražnje na kamatnu stopu i pojava klopke likvidnosti sa stanovišta troškova uzimanja kredita²⁴.

Meltzerova pretpostavka o savršenoj zamenljivosti može se tumačiti sa stanovišta čvršćih supstitucionalnih odnosa između različitih vrsta nenovčane finansijske aktive i realne aktive, s jedne strane, i sa stanovišta labilnijih supstitucionalnih odnosa između novca i finansijske i realne aktive, s druge strane. Brunner prihvata drugu verziju alternativnih tumačenja poznate paradigme, odbacujući hiksovski postulat o ograničenom opsegu supstituta i prvu interpretaciju Meltzerove verzije. Novac, po Brunnerovom mišljenju, ima opšti opseg zamenljivosti u svim pravcima, što se kao pretpostavka u analizu uvodi pomoću jednačine kreditnog tržišta, koja dopunjuje jednačinu novčanog tržišta i što se pri usklađivanju portfelja podrazumeva međusobno delovanje tržišta na realnu i finansijsku aktivu²⁵. No, ova postavka o zamenljivosti ili o supstitucionalnim odnosima istovremeno potvrđuje stav da nagibi IS-LM krivih nisu dovoljni uslovi za potvrdu postavke o relativnoj efikasnosti monetarnih impulsa²⁶, jer postavke o monetarnoj i fiskalnoj politici bitno ne zavise od stepena elastičnosti tražnje novca na kamatu. Opšta zamenljivost samo proširuje opseg kanala transmisije monetarnih impulsa na tempo ekonomske aktivnosti i nivo cena²⁷, ali eksplicitna formalizacija osnovne ideje varira, jer Brunner-Meltzerov model npr. sadrži posebnu predstavu ove ideje, koja potencira ulogu usklađivanja relativnih cena svih oblika aktive i između aktive i realne potrošnje ili prinosa od aktive²⁸.

²⁴ E. Classen i P. Salin, *Recent Issues in the Theory of Flexible Exchange Rates*, North-Holland, Amsterdam, 1983. i J. Huston McCulloch, *Money and Inflation. A Monetarist Approach*, Academic Press, N. York, 1982.

²⁵ K. Brunner i A. Meltzer, Reply - Monetarism, op. cit., cr. 186.

²⁶ T. Mayer, *The Structure of Monetarism*, op. cit., cr. 203.

²⁷ K. Brunner, *Survey of Selected Issues in Monetary Analysis*, op. cit., cr. 4.

²⁸ K. Brunner i A. Meltzer, *Money, Debt and Economic Activity*, *Journal of Political Economy*, septembar-oktobar, 1972, st. 951-977. i *An Aggregative Theory for a Closed Economy*, u J. L. Stein (Ed.), *Monetarism*, North-Holland, Amsterdam, 1976, st. 69-103.

Mayer tvrdi da monetariste interesuju ljudi kao imaooci novca i da zato posmatraju samo ponudu i tražnju novca. Međutim, ova tvrdnja nije uvek tačna za opšti opis monetarističke analize iz više razloga: (1) monetarni pristup platnom bilansu²⁹ često uključuje formulacije u kojima se težište stavlja na tržište novca i ponudu i tražnju novca, (2) BrunnerMeltzerova analiza ističe ulogu kreditnog tržišta i analizira međusobno delovanje finansijskog i robnog tržišta, koja su pod uticajem povratnog dejstva odnosa u državnom budžetu³⁰ i (3) monetaristička analiza ne proučava isključivo prilagođavanje privrede prekomernoj ponudi novca³¹.

Mayer, isto tako, tvrdi da nije teško shvatiti zašto bi se kejnzijanac saglasio sa pristalicom kvantitativne teorije da treba posmatrati novčanu masu, a ne kamatnu stopu u opusu transmissionog mehanizma, s jedne strane, i da je teško shvatiti zašto bi monetarista radije koristio kamatnu stopu umesto novčane mase u istom opusu, s druge strane³². Međutim, probleme u oblasti odnosa supstitucije nije logično objašnjavati kao izbor između posmatranja kamatnih stopa i posmatranja novčane mase. Jer, novčana masa, po Brunneru, predstavlja samo manji deo mehanizma transmisije, koji je u suštini određen procesom relativnih cena koji obuhvata sve vrste aktive i prinos od svih oblika aktive, i nekoliko kamatnih stopa na finansijskom aktivu.

Najzad, Mayer tvrdi, pri razmatranju relativne merljivosti i grešaka merenja novčane mase i kamatne stope, da monetaristi radije koriste novčanu masu nego kamatnu stopu, (jer se novčana masa

²⁹ Opširnije o uticaju platnog bilansa na monetarna kretanja i uticaju monetarnih kretanja na platni bilans konsultovati tzv. monetarnu teoriju platnog bilansa: N. G. Johnson, *The Monetary Approach to Balance-of-Payments Theory, Further Essays in Monetary Economics*, London, 1974, R. A. Mundell, *Monetary Theory: Inflation, Interest, and Growth in the World Economy*. Pacific Palisades, Goodyear, California 1971., T. M. Humphrey i R. E. Keleher, *The Monetary Approach to the Balance of Payments, Exchange Rates and World Inflation*, Praeger, N. York, 1982.

³⁰ K. Brunner i A. H. Meltzer, *A Monetarist Framework for Aggregati ve Analysis*, Kredit und Kapital, No. 1. 1972.

³¹ Mayer, Brunner i Meltzer su detaljno proučili kratkoročne i dugoročne posledice javnog duga i razradili dugoročne posledice sve veće nesigurnosti u pogledu trendova politike, ili sve veće nesigurnosti pravila igre sa kojima se susreću investitori i proizvođači.

³² Kao problem u vezi sa prirodom mehanizma transmisije, Mayer naglašava relativnu stabilnost tražnje novca, dok Brunner smatra da se tvrđenje o relativnoj stabilnosti novca ne odnosi na prirodu mehanizma transmisije.

mnogo tačnije može meriti) i da relativna merljivost ovih veličina utiče na svojstva mehanizma transmisije. No, Brunner smatra da relativne greške u merenju nemaju logične veze sa pitanjem transmissionog mehanizma, jer relativne greške u merenju zahtevaju odgovarajuće strategije empirijskog istraživanja (koje ne utiču na razliku između različitih gledišta o mehanizmu transmisije) iako utiču na izbor cilja, tj. izbor optimalne strategije monetarne politike. Time što monetaristička analiza mehanizma transmisije implicitno podrazumeva relativno malu grešku u merenju novčane mase i što kejnzijanska analiza implicitno podrazumeva relativno malu grešku u merenju kamatnih stopa, polemika između monetarista i kejnzijanaca ne dobija u snazi sa stanovišta argumenata, jer u osnovi ne predstavljaju ništa drugo nego nadmudrivanje - omiljena opaska Modiglianija.³³

Mayerova razlika između numeričke i funkcionalne stabilnosti odnosi se na pitanje varijabila funkcije ponašanja. Funkcija tražnje novca $M = f(Y)$, koju Fridman upotrebljava, promenljiva je, jer ne obuhvata uticaj tekuće kamate poput modela zaliha Baumola i Tobina³⁴. U Kejnšovom modelu tražnja novca u spekulativne svrhe, $M = f(Y, r)$ je takođe promenljiva jer ne obuhvata razliku između tekuće kamate i očekivane kamate. Pošto Fridmanova definicija funkcije tražnje novca dopušta mnoge varijabile na desnoj strani jednačine i pošto modeli tražnje novca obuhvataju kamatne stope kao varijabile na desnoj strani jednačine (poput Godfelda u kejnzijanskom pristupu)³⁵, pitanje stabilnosti funkcije tražnje očigledno postaje empirijsko, a ne teorijsko pitanje³⁶.

³³ F. Modigliani, The Monetarist Controversy or Should we Forsake Stabilization Policies?, American Economic Review, Vol. 6, 977, st. 1-19.

³⁴ M. Friedman, The Demand for Money: Some Theoretical and Empirical Results, Journal of Political Economy, avgust 1959, st. 327-351., W. J. Baumol, The Transactions Demand for Cash: An Inventory Theoretic Approach, Quarterly Journal of Economics, novembar 1952, st. 545-556. i J. Tobin, The Interest Elasticity of Transactions Demand for Cash, Review of Economics and Statistics, avgust 1956, st. 241-247.

³⁵ A. H. Meltzer, The Demand for Money: The Evidence from the Time Series, Journal of Political Economy, juni 1963, st. 219-246, S. M. Goldfeld, The Demand for Money Revisited, Brooking papers 3/73, st. 577-638.

³⁶ Korišćenje količine novca kao varijabile međucilja predstavlja optimaliu strategiju monetarne politike pod uslovom da je funkcija tražnje novca neelastična u odnosu na kamatu i stabilna u smislu nulte rezidualne varijante (B. Fridman).

V

Problem zamki likvidnosti u literaturi o tražnji novca i crowdingout efekta u vezi sa "kreditiranjem" mera fiskalne politike, u suštini su empirijska pitanja stabilnosti funkcije tražnje novca, koja inkorporiše prisustvo varijabile imovine. Kejnzijanska zamka likvidnosti³⁷ implicuje oblik funkcije $M = f(Y, r)$, koja nije definisana za $r < r_x$; dok opšte definisana funkcija $M = f(Y, r, W)$ odražava zamku likvidnosti pod uslovom da je $9M/3W = 1$ za $r < r_x$. Crowding effect zavisi od promene funkcije $M = f(Y, r)$, jer sistem prima injekciju od dugoročnih obveznica (B. Fridman); što su svojevremeno dokazali Blinder, Solow i Tobin³⁸. Prema tome, funkcija $M = f(Y, r)$ je promenljiva usled toga što tačno definisana funkcija tražnje novca treba da glasi $M = f(Y, r, W)$, iako Ando i Modigliani teorijski potvrđuju nezavisnost tražnje novca u odnosu na varijabilu imovine³⁹ (što je suprotno od Goldfeldove tvrdnje da je zavisnost imovine a priori racionalna).

Mayerovo razmatranje mehanizma transmisije odnosi se na problem merenja količine novca i kamatne stope. Promene preferencija u pogledu držanja aktive i institucionalnih okvira otežavaju utvrđene količine novca, a promene očekivane inflacije cena u budućnosti i razlike u pogledu rizika držanja aktive, otežavaju utvrđivanje kamatne stope. Jasno je, pri tome, tvrdi B. Fridman, da se uzroci promena a priori ne mogu znati i da se greške merenja a priori ne mogu izbeći. Međutim, i vrste aktive (za koje neto višak tražnje može da se poveća ili smanji u odnosu na povećanje ili smanjenje držanja novčanih sredstava) predstavljaju potencijalni problem transmisijnog procesa. Monetaristi koriste opšti pristup preko portfelja (tj. da je reakcija ravna nuli za sve vrste aktive, uključujući hartije od vrednosti i realna

³⁷ D. Patinkin, *Money, Interest and Prices*, Harper and Unwin, N. York, 1965.

³⁸ A. S. Blinder i R. M. Solow, *Does Fiscal Policy Matter?*, *Journal of Public Economics*, novembar 1973, st. 318-337 i *Analytical Foundations of Fiscal Policy*, u A. Blinder i dr., "The Economics of Public Finance", The Brookings Institution, Washington, 1974. i J. Tobin, *Long Run Effects of Fiscal and Monetary Actions on Aggregate Demand*, u J. Stein, "Monetarism", North-Holland, Amsterdam, 1976.

³⁹ A. Ando i F. Modigliani, *Some Reflections on Describing Structures of Financial Sectors*, u From and Klein, "The Bookings Model: Perspective and Recent Developments", North-Holland, Amsterdam, 1975.

sredstva - proizvodna i potrošna dobra), dok kejnzijanci koriste segmentni pristup (tj. da je reakcija nulta za potrošna dobra)⁴⁰. Pogrešno je stoga zaključivati da monetaristi tvrde da povećana novčana sredstva deluju na uspostavljanje ravnoteže marginalnih prihoda putem potrošnje viška sredstva za kupovinu potrošnih dobara. Svojevremeno su Samuelson i Merton ukazali na problematično utvrđivanje međuzavisnosti odluka u pogledu štednje i portfelja,⁴¹ da bi Modigliani, Brumberg i Ando dali standardno rešenje modela štednje u toku tzv. životnog ciklusa, u kome vrednost zaliha potrošnih dobara, uključujući i novčana sredstva, predstavlja glavnu determinantu kretanja izdataka za potrošnju,⁴² što je poslužilo kao osnova kejnzijancima za ispitivanje uticaja imovine na izdatke za potrošnju. U tom kontekstu, Gramlich, De Leeuw, Modigliani, Tobin, Dolde, Friend, Lieberman i Bosworth naglasak su stavili na značaj tržišne vrednosti imovine potrošača u obliku akcija u poređenju sa novčanim sredstvima ili drugim oblicima imovine.⁴³ Međutim, da li su izdaci za potrošna dobra od istog značaja kao i drugi oblici potrošnje i da li su novčana sredstva od značajnog uticaja kao i druge vrste aktive, pitanja su empirijskog karaktera, jer je, po B. Fridmanu, teško teorijski dokazati homogenost efekata među različitim kategorijama izdataka i različitim vrstama imovine⁴⁴.

⁴⁰ Keynes je u "Opštoj teoriji" svojevremeno tvrdio da je elastičnost potrošnje u poređenju sa kamatom dovoljno mala da efekte potrošnje indukovane kamatom učini beznačajnim u poređenju sa efektima potrošnje indukovane dohotkom, koji se nalaze u suštini njegovog procesa multiplikacije (J. M. Keynes, op. cit., st. 93-94).

⁴¹ R. S. Merton, Lifetime Portfolio Selection Under Uncertainty: The Continuous-time Case, *Review of Economics and Statistics*, avgust 1969, st. 247-257 i P. A. Samuelson, Lifetime Portfolio Selection by Dynamic Stochastic Programming, *Review of Economics and Statistics*, avgust 1969, st. 239-246.

⁴² A. Ando i F. Modigliani, The Life Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests, *American Economic Review*, maj 1963, st. 55-84. i F. Modigliani i R. Brumberg, Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross Section Data, u Kurihara, "Post-Keynesian Economics", Rutgers University Press, New Brunswick, 1954.

⁴³ F. De Leeuw i E. Gramlich, The Channels of Monetary Policy, *Federal Reserve Bulletin*, juni 1969, st. 472-491, B. Bosworth, The Stock market and the Economy, *Brookings papers on Economic Activity* 2/75, st. 257-290, I. Friend i Ch. Lieberman, Short-Run Asset Effects on Household Saving and Consumption: The Cross-Section Evidence, *American Economic Review*, septembar 1975, st. 624-633.

⁴⁴ Karl Brunner - Allan H. Meltzer, An Aggregate Theory for Closed Economy, u J. L. Stein (Ed.), "Monetarism" (A Conference on Monetarism), North-Holland, Amsterdam, 1976, st. 69-103 i James Tobin, A General Equilibrium Approach to Monetary Theory, *Journal of Money, Credit and Banking*, februar 1969, st. 15-29.

Fridmanova teorija u suštini nije ni klasična kvantitativna teorija ni kejnzijanska teorija, smatra Melcer. Fridmanova funkcija tražnje novca razlikuje se od kejnzijanskih shvatanja, iako je priznao ulogu kamatne stope u funkciji tražnje novca koju klasična kvantitativna teorija nije prihvatila. U stvari, Fridman⁴⁵ je zamenio tekući dohodak sa imovinom kao determinantu tražnje novca, pošto realna količina novca koju sektor stanovništva želi da drži zavisi od imovine i dohotka (kao kapitalisane vrednosti svih izvora usluga koje se mogu koristiti), a ne od tekućih primanja (jer dugoročna koncepcija dohotka značajno odstupa od koncepcije tekućeg dohotka). Suprotno od Fridmanovog koncepta, Ando i Modigliani su analitičkim putem dokazali da imovina ne utiče na tražnju novca već tekući dohodak i kratkoročne kamatne stope. Selden je pak pokazao da je dohodna brzina opticaja novca u bližoj vezi sa prinosom od akcijskog kapitala nego sa prinosom od obveznica i kamatnih stopa na menice, što je Hamburger prihvatio i nastavio da istražuje⁴⁶.

VI

Fridmanova analiza delovanja novca na privrednu aktivnost razlikuje se od kejnzijanske analize, jer ispituje dejstvo tražnje novca na promene prinosa od obveznica, akcija, fizičkih dobara i radnog kapaciteta pojedinca (što je suprotno od argumenata kejnzijanske funkcije tražnje novca). Empirijski radovi Goldfelda i Hamburgera o tražnji novca ukazuju na postojeće razlike između monetaraca i kejnzijanaca, ali ne dokazuju da je tražnja novca nestabilna. Istraživanja pokazuju da je tradicionalna kejnzijanska funkcija tražnje, u kojoj se novac upotrebljava samo kao supstitut obveznica, manje pouzdana od funkcije koja dozvoljava više supstituta. Fridmanovo shvatanje transmisionog mehanizma razlikuje se od kejnzijanskog shvatanja,⁴⁷ pošto su kejnzijanci tvrdili da se promene količine novca

⁴⁵ M. Friedman, *The Quantity Theory of Money - A Restatement*, u M. Friedman (Ed.), *Studies in the Quantity of Money*, University of Chicago Press, Chicago, 1956, st. 3-20.

⁴⁶ A. Ando i F. Modigliani, *Some Reflections on Describing Structures of Financial Sectors*, u From i Klein (Ed.), *The Brookings Model: Perspectives and Recent Development*, North-Holland, Amsterdam, 1975.

⁴⁷ J. Tobin, *A General Equilibrium Approach to Monetary Theory*, *Journal of Money, Credit and Banking*, No. 1, 1969, st. 15-29.

svode na reagovanje kratkoročnih kamatnih stopa na novac i investicija na kamatne stope. Tobinov model opšte ravnoteže je izuzetak, jer pokazuje da je u domenu transmisije i usklađivanja ostalo malo spornih pitanja u nadmetanju monetarista i kejnzijanaca. Isto tvrdi i B. Fridman u komentaru Mayerovih postavki monetarizma. Međutim, razlike se javljaju pri upoređenju Tobin-Buitterovog modela opšte ravnoteže i Brunner-Meltzerovog modela imovine.⁴⁸ Sa stanovišta politike stabilizacije, Tobinove predikcije baziraju se na IS-LM paradigmi, koja implicuje kamatnu stopu i zanemaruje usklađivanje relativnih cena. U osnovi, stopa promena cena zavisi od Filipsove krive koja se ne menja ili se sporo menja pod uticajem predviđenih i nepredviđenih mera fiskalne i monetarne politike. Brunner-Meltzerov model respektuje promene relativnih cena i očekivanu stopu inflacije, koja, između ostalog, zavisi od ranijih stopa monetarnog rasta. Današnje kejnzijansko shvatanje pokazuje, pak, da je relativno reagovanje na monetarnu i fiskalnu politiku zapravo elastičnost investicija (kriva IS) i tražnje novca (kriva LM) na kamatne stope; dok monetarističko gledište pokazuje da stabilizaciona politika utiče na privrednu aktivnost mnogim kanalima, naglašavajući ulogu imovine i ostalih relativnih cena pored uloge kamatne stope.

Tzv. klopki likvidnosti pripada značajno mesto u kejnzijanskoj teoriji usled čega kejnzijanci biraju kratkoročnu kamatnu stopu kao značajnu stopu za tražnju novca (Modigliani i Ando). Monetaristi negiraju klopku likvidnosti i smatraju da tražnja novca zavisi, kako od kamatnih stopa ka kratkoročne hartije od vrednosti, tako i od mnogih relativnih cena (Fridman i Meltzer).

Transmisioni proces Fridmanove reformulisane kvantitativne teorije u osnovi se razlikuje od klasične kvantitativne teorije, koja se, u ekspoziciji Thortona, Ricarda i Hume, zasniva na dejstvu promene količine novca na izdatke, a mnogo manje na promenama relativnih cena i kamatnih stopa.⁴⁹ U klasičnoj kvantitativnoj teoriji ne naglašava

⁴⁸ J. Tobin i W. Buitter, Long-Run Effect of Fiscal and Monetary Policy on Aggregate Demande, u J. L. Stein (Ed.), *Monetarism*, North-Holland, Amsterdam, 1976, st. 273-309 i K. Brunner i A. Meltzer, *The Place of Financial Intermediaries in the Transmission of Monetary Policy*, *American Economic Review*, Vol. 53, 1963, st. 372-382

⁴⁹ C. E. Brown i R. M. Solow (Ed.), *Paul Samuelson and Modern Economic Theory*, McGraw-Hill, N. York, 1983., B. Herricki Ch. P. Kindleberger, *Economic Development*, McGraw-Hill, N. York, 1983.

se teorija portfelja, već se kao glavna alternativa držanja novca javljaju izdaci za robu. Nasuprot tome, po kejnzijanskoj i monetarističkoj teoriji novac se drži u obliku hartije od vrednosti, iako se determinante tražnje novca i reagovanje na promene količine novca shvataju i objašnjavaju različito.

Ceo sistem, po Meltzeru, Frenkelu i Vineru, determiniše ravnotežne vrednosti, koje se prilagođavaju realnim (E) i monetarnim (D) poremećajima ravnoteže u uslovima određene tehnologije i sredstava F (K, L) i određenih predviđanja dugoročne proizvodnje. U sistemu, dakle, proizvodnja fluktuirá i reaguje na realne poremećaje, ali ne i na monetarne poremećaje. Promenama relativnih cena proizvodnja reaguje na nominalne poremećaje ravnoteže samo u onoj meri u kojoj zavisi od nivoa cena. Patinkin je opravdano ovde zamerio klasičarima što nisu predvideli mehanizam putem koga promene novca utiču na proizvodnju i nivo cena, iako Meltzer, navodeći Thorntonovu eksplikaciju odnosa nominalnih cena i proizvodnje, tvrdi da nivo cena i proizvodnje reaguju na promene novca usled sporijeg menjanja nominalnih nadnica u odnosu na nivo cena. Doduše, Thornton promene koje opisuje smatra privremenim (a savremeni ekonomisti nepredviđenim), iako utiču na nivo proizvodnje preko menjanja realnih nadnica. Prema Thorntonovoj hipotezi, poremaćji u realnom i monetarnom sektoru izazivaju pomeranje tražnje radne snage na krivoj ponude, pa, sledstveno tome, i nivo zaposlenosti i proizvodnje.

U klasičnoj kvantitativnoj teoriji proizvodnja se posmatra kao složeno dobro, kako u dugom, tako i u kratkom roku, pri čemu se kratkoročnim promenama relativnih cena domaće i strane robe, i troškova proizvoda ili nadnica u poređenju sa tržišnom cenom pridaje izuzetan značaj. U monetarističkom pristupu platnog bilansu koristi se, poput prethodnog mišljenja, tzv. zakon jedne cene, radi redukovanja dejstva kratkoročnih promena relativnih cena i primenjivanju na cene na svetskim tržištima (Meltzer). No, mišljenja se u osnovi razlikuju u pogledu uloge kamatnih stopa u funkciji tražnje novca i uravnoteženju platnog bilansa. U monetarističkoj teoriji se uobičajeno značaj pridaje determinantama ukupne količine rezervi i ukupne količine novca na dugi rok oslobođanjem teorije uravnoteženja platnog bilansa od kejnzijanskih uticaja, ali, neopravdano se, ističe Meltzer, zanemaruje kratkoročno uravnotežavanje.

U okviru kejnzijanske teorije usklađivanje aktive reprezentuje ključni aspekt usklađivanja sa monetarnom politikom, pri čemu se naglasak stavlja na promene tržišne kamatne stope. Relativne cene poistovećuju se sa tržišnom kamatnom stopom, dok se tržišna stopa poistovećuje sa troškovima držanja novca, a ne sa troškovima zaduživanja, odnosno kratkoročnom aktivom. Nagib krive IS, odnosno reagovanje potrošnje na kamatne stope određuje efikasnost monetarne politike, a nagib krive LM, odnosno reagovanje tražnje novca na kamatne stope, određuje efikasnost fiskalne politike Tobin, Buitter i Johnson)⁵⁰.

Za razliku od klasične kvantitativne i kejnzijanske teorije, monetaristička analiza pridaje znatno važnije mesto ulozi relativnih cena u transmisionom mehanizmu monetarne politike. Promene kamatne stope obuhvataju relativne cene različitih oblika imovine i proizvodnje, i nisu ograničene samo na promene troškova zaduživanja. Kolebanja relativnih cena i komponenata realne imovine Meltzer ocenjuje najvažnijim načinom na koji se reagovanje na vladinu politiku širi sa finansijskog tržišta na proizvodnju i nivo cena. Promene nivoa cene, koje se javljaju u klasičnom mehanizmu uravnotežavanja, dovode do supstitucije između nove proizvodnje i postojeće aktive, i između domaće strane aktive i proizvodnje⁵¹. Supstitucija između relativno mnogih različitih oblika aktive utiče na promenu relativnih cena aktive i cene aktive u odnosu na novu proizvodnju (Brunner i Meltzer).

⁵⁰ H. G. Johnson, The General Theory after Twenty Five Years, American Economic Review, Vol. 51, 1961, st. 1-17. i J. Tobin i W. Buitter, Long-Run Effects of Fiscal and Monetary Policy on Aggregate Demand, op. cit., st. 273-309.

⁵¹ A. Meltzer, Anticipated Inflation and Unanticipated Price Change: A Test of the Price - Specie Flow Theory and the Philips Curve, Journal of Money, Credit and Banking, No. 9, 1977, st. 182-203

VII

U kejnzijskoj teoriji Tobina i Buittra se obično pretpostavlja da klasičan mehanizam uravnotežavanja ne postoji, jer je nivo cena fiksiran u uslovima u kojima nije dostignuta puna zaposlenost. Usklađivanjem portfelja, kao supstitucija između novca i kratkoročnih hartija od vrednosti, "obavlja se posao" u makromodelu opšte ravnoteže (Meltzer), budući da se obveznice i realni kapital, odnosno obveznice i novac smatraju savršenim supstitutima. No, kamatne stope u Fridmanovoj funkciji tražnje novca ne mogu se svesti na jedinstvenu stopu prinosa, tj. na kamatnu stopu u kejnzijskoj teoriji pretpostavkom o potpuno predviđenoj stopi promena cena. Razlika između kamatne stope na obveznice i kamatne stope na akcije svodi se na Fridmanovu formulu:

$$r_b - r_e = \frac{1}{r_b} \cdot \frac{dr_b}{dt} - \frac{1}{r_e} \cdot \frac{dr_e}{dt} + \frac{1}{p} \cdot \frac{dp}{dt}$$

gde su: r_b - kamatna stopa na obveznice, r_e - kamatna stopa na akcije,

$$\frac{1}{r_b} \cdot \frac{dr_b}{dt}$$

predviđeno ili dobijeno povećanje ili smanjenje prinosa na obveznice,

$$\frac{1}{r_e} \cdot \frac{dr_e}{dt}$$

predviđeno ili dobijeno povećanje ili smanjenje prinosa na akcije,

$$\frac{1}{p} \cdot \frac{dp}{dt}$$

predviđena ili stvarna stopa inflacije. Međutim, stvarna i predviđena stopa inflacije nisu jednake, kako se obično smatra u teoriji "racionalnih očekivanja" niti su dovoljne za izjednačavanje realnog prinosa na obveznice i na akcije. Jer, kolebanja tokova primanja, piše Meltzer, prouzrokuje kratkoročne promene relativnih cena aktive i proizvodnje, tako da vladina politika utiče na predviđanja u pogledu budućih primanja, bilo menjanjem odgovarajuće poreske stope, bilo povećanjem ili smanjenjem neto koristi subjektima koji snose rizik.

Ciklične fluktuacije izazvane poremećajima u realnom sektoru ili promenama ukupne količine finansijske aktive, prema tome, utiču na tekuće i buduće cene aktive i proizvodnje. Meltzer, pored toga, ističe da promene predviđene stope inflacije deluju na Fridmanovu tražnju novca delovanjem na promene cena dobara, koja se drže kao zalihe u odnosu na korist koja se od njih dobija. Fridman, poput Thorntona, zanemaruje dejstvo promena vrednosti aktive na imovinu. Međutim, za Meltzera je ovaj kanal važan za kratkoročno usklađivanje, jer relativne stope promena cena aktive i proizvodnje ulaze u tražnju novca i postaju sastavni deo procesa usklađivanja.

U aktuelnom trenutku pojedini nemonetaristi ili kejnzijanci prihvataju monetarističku teoriju usklađivanja ne odbacujući fiskalnu politiku isto onako kao što su nekada pojedini monetaristi prihvatili kejnzijansku teoriju usklađivanja ne smatrajući monetarnu politiku nemoćnom. Teorije uravnoteženja, ili teorije transmisije, u savremenom smislu svakako daju okvire za ocenu podataka i za donošenje zaključaka o relativnim dejstvima, o veličini, o veličini efekata i o vremenu uravnoteženja bilo da je reč o čistim teorijskim ili o empirijskim pitanjima.⁵² Kejnzijansku, odnosno fiskalističku politiku, mogu da preporučuju i oni ekonomisti koji prihvataju monetarističku teoriju transmisije, ukoliko poriču pretpostavke o empirijskim pitanjima, dok monetarnu politiku mogu preporučivati i oni ekonomisti koji prihvataju kejnzijansku teoriju transmisije, ukoliko poriču pretpostavke o teorijskim pitanjima.

Tobin i Buitter, kao pristalice kejnzijanske teorije, negiraju važan deo monetarističkog procesa uravnotežavanja (pošto polaze od postavke po kojoj nivo cena i stopa inflacije ostaju nepromenljivi, kada postoji nezaposlenost) ne negirajući ispravnost teorijskih okvira monetarista⁵³. Modigliani i Tobin, s druge strane, pobijaju mišljenje po kome tražnja novca zavisi od imovine i relativnih cena, ali ne negiraju doprinos monetarista rešavanju empirijskih pitanja. Nasuprot tome, Brunner i Meltzer u svojoj verziji monetarističke teorije,

⁵² E. R. Weitraub, *Microfoundations*, Cambridge University Press Cambridge, 1979. i A. K. Dixit, *The Theory of Equilibrium Growth*, Oxford University Press, Oxford 1976.

⁵³ F. Modigliani, *The Monetarist Controversy or Should we Forsake Stabilization Policies?*, *American Economic Review*, Vol. 67, 1977. st. 1-19., S. Fischer i F. Modigliani *Towards and Understanding of the Real Effects and Costs of Inflation*, *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 114, 1978., st. 810-833

reagovanje proizvodnje na promene novca i duga, koji se finansira putem fiskalne politike, zavisi od elastičnosti reagovanja cena na monetarnu bazu, utoliko je veće reagovanje na monetarnu politiku i, obrnuto, ukoliko je manje reagovanje nivoa cena na javne rashode i na javni dug, koji se emituje za finansiranje budžetskog deficita, utoliko je manje reagovanje na fiskalnu politiku. Ocene relativnog reagovanja cena na monetarne i fiskalne varijabile dovele su Brunnera i Meltzera do monetarističkih zaključaka u oblasti monetarne politike, odnosno politike stabilizacije. Mayer Kagan, Stein, Laidler, Anderson i Bronfenbrenner dolaze do istih zaključaka testirajući empirijske podatke (tj. dokazujući da je reagovanje domaćih cena na domaću fiskalnu politiku, neznatno i zanemarljivo). No, prihvatanje iste teorije uraviotežavanja niti eliminiše razlike u politici niti čini sve ostale razlike zavisnim od ocene vrednosti (Meltzer).

Poznati instrumenti politike likvidnosti i kamatnih stopa mogu se proveriti, sa stanovišta pogodnosti, u smislu da se, u koordiniranom angažovanju, tokovi nastojanja novca (bankarski krediti i devizne transakcije, u prvom redu) i poništavanja novca (formiranje novčanog kapitala, u prvom redu) tako regulišu i podese da proistekne poželjna promena ukupne količine novca i da se na taj način izbegne nepotrebna propagandistička fascinacija jednostavnih recepata neokvantitativnih teoretičara koji nisu prilagodljivi svakoj privredi. Srž monetarističke kvantitativne teorije novca i njenog transmissionog mehanizma sastoji se u tome da se privreda prilagodi u određenom vremenu novčanoj masi koja je neodmereno visoka ili nedopustivo niska. Međutim, ako se saglasimo da se u prošlosti tako događalo, da li su uticaji kojima dominira novčna masa bazirani na kretanju realnog ili nominalnog društvenog proizvoda. Monetaristi tvrde da se u tom kontekstu dominirajućeg uticaja ne insistira na nivou cena, već na realnom društvenom proizvodu. Fridman, pružajući empirijske dokaze sa hipotezama o razdeljivanju, objašnjava kako se monetarno indukovane promene nominalnog društvenog proizvoda razdeljuju na promene nivoa cena i na promene realnog društvenog proizvoda.

Empirijska potvrda, doduše, ima za teorijsku osnovu kvantitativnu jednačinu u raznim kombinacijama, iako pretpostavljeni kauzalni mehanizam, tj. prilagođavanje strukture na promenjene relativne cene, implikuje drugačiji empirijski pristup (pošto empirijska potvrda za usku povezanost kretanja novčane mase i društvenog

proizvoda nije dala zadovoljavajuće rezultate). Idući za misaonom shemom kvantitativne jednačine, može se proveriti promenama brzine opticaaja ($V_t = Y_t/M_t$) u toku vremena i ispitivati vremenski nizovi Y_t i M_t sa stanovišta njihovog sinhronizovanog toka (pomoću analize korelacije i regresije). Međutim, pošto se stopa porasta društvenog proizvoda sastoji od stope porasta novčane mase, i dodatno, od stope brzine opticaaja novca, onda se promene V moraju prosuđivati u poređenju sa stopom porasta društvenog proizvoda. Da li stope promena brzine opticaaja imaju sličan redosled veličina kao stope promena društvenog proizvoda, kako misle Frid-Mai-Schwartz ili je stvar uočljivija, ako se izračuna vremenski niz odnosa RY/RM ili koeficijenti korelacije između RY i RM , odnosno AY i AM . Svi dosadašnji proračuni u Nemačkoj pokazuju da je veza između promena novčane mase i promena društvenog proizvoda toliko labava da se ne može koristiti u empirijskim dokazima⁵⁴.

U međuvremenu, monetaristi su uneli više promena, i to: (1) Fridmanov koncept "stalnog dohotka", (2) prelaz sa određujuće hipoteze $RY_t = f(RM_t)$ na uprošćenu hipotezu $RY_t = f(RM_{t-1} \dots RM_{t-k})$, (3) Brunnerov zaokret⁵⁵ u smislu tvrdnje da za kratkoročno kretanje proizvodnje i zaposlenosti nije odlučujući nivo stope porasta novčane mase već njena akceleracija, odnosno deceleracija, i (4) nebranjeno postojanosti brzine opticaaja i netvrđenje da je postojanost brzine opticaaja novca nužna za kvantitativnu teoriju (jer V nije konstantna, iako je stabilna funkcija ograničenog broja eksplikativnih varijabli).

Međutim, čak i kada se nestabilnost brzine opticaaja novca svede na vremenski skup društvenog proizvoda, koji ima jače konjunkturane devijacije od novčane mase, i tada brzina opticaaja novca dobija u postojanosti, jer se vremenski skup realnog društvenog proizvoda može zameniti smirenijim nizom via Neubauevovog kliznog niza. S druge strane, i moguće dejstvo M na u , koje se pojavljuje posle nekoliko perioda, ne potvrđuje tezu o dominirajućem uticaju novčane

⁵⁴ W. Neubauer, Ueber Adaquationsprobleme in der Geldstatistik, Allgemeines Statistisches Archiv, Bd. 60, Deppelheft 3-4, 1976, W. Woler, G. Vola i A. Woll, Moderne Quantitativs-versus Liquiditatstheorie: Ein Test Konkurrierender Hypothesen, Kredit und Kapital 4/71, st. 158.

⁵⁵ K. Brunner, H. G. Monnissen i M. J. Neumann, Geldtheorie, Stuttgart, 1974, st. 12-15 i 349-351.

mase na društveni proizvod, budući da ni regresione funkcije sa višestrukim odgođenostima i raspodeljenim zaostajanjem dejstva empirijski ne menjaju sliku. Izučavanja u Nemačkoj pokazuju čak da ne postoji dovoljno pouzdana i jaka (čvrsta) veza ni između promena $M1$ i Y .

Tandem Fridman - Schwartz je svojevremeno ukazao na neizvesnost stabilnosti kao kriterijuma, iako definicija novčane mase mora da garantuje stabilnost funkcije tražnje novca, jer ne postoji instrumentalna varijabla monetarne politike, koja bi doprinela stabilizovanju brzine opticaja (odnosno sprečila povećanje perioda ekspanzije i opadanje u periodu recesije) bez modifikacije politike novčane mase. Kamatne stope bi mogle u tom kontekstu da odigraju relativno značajnu ulogu, no česte fluktuacije kamatnih stopa ne izazivaju anticiklične oscilacije brzine opticaja već prociklične fluktuacije, jer su kamate visoke u periodu restriktivne monetarne politike i obrnuto. Ali, ukoliko monetaristička politika, odana kvantitativnom purizmu, pledira da kamatne stope prepusti igri tržišta, utoliko funkcija brzine opticaja ne može biti upotrebljena za prognozu budućih promena Y , zaključuje Neubauer.

3. ZAKLJUČAK

Nemogućnost empirijske potvrde uskog kauzalnog odnosa između novčane mase i društvenog proizvoda, kao razočaravajuće saznanje, nagnalo je monetariste na iznalaženje ekonomske uverljivosti u tzv. transmisioni mehanizam nezavisno od nepodesnih metoda merenja. Monetaristi složno ističu da transmisioni mehanizam predstavlja mehanizam prilagođavanja strukture aktive, koji je izazvan monetarno prouzrokovanim promenama relativnih cena. Kreiranje, odnosno povlačenje novca, može da ima uspeha u privredi bogatoj novcem u kojoj privredni sektori raspolazu velikim zalihama fungibilnih obveznica (hartije od vrednosti sa fiksnom kamatom, obveznice državne blagajne), pod uslovom da centralna banka otkupi obveznice od nebankarskih sektora pod povoljnijim uslovima i da kreditnim ustanovama omogući takve kupovine putem jeftinog primarnog novca. Držaoci obveznica tada mogu da prodaju papire i da dođu do više novca nego što na duži rok žele da drže u obliku

gotovine. U tom slučaju kreiranje novca ostvaruje se, dakle, čistom zamenom aktive. No, pitanje da li likvidna sredstva ostaju u finansijskoj sferi, da li likvidna sredstva apsorbuju finansijska tržišta (konverzijom u dugoročne depozite, amortizacijom kredita, kupovinom bankarskih obveznica), da li se sredstva koriste za kupovinu robe (transmisija na robnom tržištu) i da li se kamata, prinosi i cena robe menjaju u osnovi, zavisi od nivoa i strukture imovine, nivoa sklonosti potrošnji i investiranju, i sl.⁵⁶

LITERATURA

1. Ando i F. Modigliani, *The Life Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests*, American Economic Review, maj 1963 i F. Modigliani i R. Brumberg, *Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross Section Data*, u Kurihara, *"Post-Keynesian Economics"*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1954.
 2. A. Meltzer, *The Demand for Money*. The Evidence from the Time Series, Journal of Political Economy, juni 1963, D. Laidler, *Some Evidence on the Demand for Money*, Journal of Political Economy, februar 1966, C. Chow, *On the Long-Run and Short-Run Demand for Money*, Journal of Political Economy, april 1966.
 3. C. E. Brown i R. M. Solow (Ed.), *Paul Samuelson and Modern Economic Theory*, McGraw-Hill, N. York, 1983., B. Herricki Ch. P. Kindleberger, *Economic Development*, McGraw-Hill, N. York, 1983.
 4. D. Patinkin, *Money, Interest and Prices*, Harper and Unwin, N. York, 1965.
23. J. Tobin i W. Buiter, *Long-Run Effect of Fiscal and Monetary Policy on Aggregate Demand*, u J. L. Stein (Ed.), *Monetarism*, North-Holland, Amsterdam, 1976 i K. Brunner i A. Meltzer, *The Place of Financial Intermediaries in the Transmission of Monetary Policy*, American Economic Review, Vol. 53, 1963.

⁵⁶ B. Griffiths i G. E. Vood (Ed.), *Monetary Targets*, Macmillan, London, 1981.

5. E. Classen i P. Salin, *Recent Issues in the Theory of Flexible Exchange Rates*, North-Holland, Amsterdam, 1983. i J. Huston McCulloch, *Money and Inflation. A Monetarist Approach*, Academic Press, N. York, 1982.
6. F. Modigliani, *The Monetarist Controversy or Should we Forsake Stabilization Policies?*, *American Economic Review*, Vol. 6, 1977.
7. G. C. Chow, *On the Long-Run and Short-Run Demand for Money*, *Journal of Political Economy*, april 1968, E. W. Gibson, *Interest Rates and Monetary Policy*, *Journal of Political Economy*, maj-juni 1970, M. J. Hamburger, *Alternative Interest Rates and the Demand for Money*, *Comment*, *American Economic Review*, juni 1969.
8. K. Brunner i A. H. Meltzer, *A Monetarist Framework for Aggregative Analysis*, *Kredit und Kapital*, No. 1. 1972.
9. J. Care i M. R. Darby, *The Role of Money Supply Shocks in the Short-Run Demand for Money*, *Journal of Monetary Economics* 2/81, st. 183-199, F. A. G. Butter i M. M. G. Fase, *The Demand for Money in EEC Countries*, *Journal of Monetary Economics* 2/8, G. Show, *On the Long-Run and Short-Run Demand for Money*, *Journal of Political Economy*, april 1966, B. Morgan *Monetarism and Keynesians*, The Macmillan Press, London, 1980.
10. J. Tobin, *Asset Accumulation and Economic Activity*, Basil Blackwell, Oxford, 1980. i *Financial Structure and Monetary Rules*, *Kredit und Kapital* 2/83.
11. M. Friedman, *The Demand for Money: Some Theoretical and Empirical Results*, *Journal of Political Economy*, avgust 1959.
12. K. Brunner i A. Meltzer, *Money, Debt and Economic Activity*, *Journal of Political Economy*, septembar-oktobar, 1972 i *An Aggregative Theory for a Closed Economy*, u J. L. Stein (Ed.), *Monetarism*, North-Holland, Amsterdam, 1976.
13. K. Brunner i A. Meltzer, *Predicting Velocity: Implication for Theory and Policy*, *Journal of Finance*, maj 1963, D. Laidler, *Some Evidence on the Demand for Money*, *Journal Political Economy*, фебруар 1966. i *The Demand for Money: Theories and Evidence*, International Textbook Company, Scranton, 1969, J. Tobin, *The*

- Monetary Interpretation of History*, American Economic Review, juni 1965.
14. K. Brunner, *The Monetarist Revolution in Monetary Theory* i M. Tonveronachi, *Friedman and Schwartz on Monetary Trends in the USA and the UK from 1867. to 1975. A First Assesment*, Banca Nazionale del Lavoro, Quarterly Review, juni 1983.
 15. K. Brunner - A. Meltzer, *Money Debt and Economic Activity*, Journal of Political Economy, Vol. 80, septembar- oktobar 1972.
 16. M. Monti, *Problem di conomica monetaria*, Milano, Etas Kompass, 1969, G. G. Kaufman, *Money, TheFinancial system and the Economy*, Chicago-London, McNally and Co., 1973., D. Laidler, *Monetarist Perspective*, Philip Allan, Oxford, 1982., L. B. Thomas, *Money, Banking and Economic Activity*, Englewood Clifts, Prentice-Hall, 1982, J.A. Cochran, *Money, Banking and the Economy*, Macmillan, N. York, 1983., H. C. Wallich, *Monetary Policy and Practice*, Heath, Lexington Books, Lexington, 1982.
 17. M. Friedman, *The Demand for Money: Some Theoretical and Empirical Resuits*, Journal of Political Economy, avgust 1959, st. 327-351., W. J. Baumol, *The Transactions Demand for Cash: An Inventory Theoretic Approach*, Quarterly Journal of Economics, novembar 1952, st. 545-556. i J. Tobin, *The Interest EIasticity of Transactions Demand for Cash*, Review of Economics and Statistics, avgust 1956.
 18. Pesek i L. Saving, *Money, Wealth and Economic Theory*, Collier Macmillan, N. York, 1967 i Gurly i E.Show, *Money in a Theory of Finance*, Allen and Unwin, Washington, 1960.
 19. W. H. Buiter, *Real Exchange Rate Overshooting and the Cost of Bringing Down Inflation*, European Economic Review, maj-juni 1982. i R. C. Fair, *Estimated Output, Price, Interest Rate and Exchange Rate Linkages Among Countries*, Journal of Political Economy, juni 1982.
 20. Y. Ch. Park, op. cit., st. 31 i *The Transsmision Process of Monetary Policy*, Staff papers, mart 1972. i R. W. Spencer, *Channels of Monetary Influcnce: A Survey*, Federal Reserve Bank St. Louis, Review, novembar 1974.

21. Y. C. Park, *Some Current Issues on the Transmission Process of Monetary Policy*, Staff Papers, mart 1972 i M. Friedman, *A Theoretical Framework for Monetary Analysis*, National Bureau of Economic Research, Occasional Papers, No. 112, 1971.

Rad zaprimljen: 04.06.2012.

Rad odobren: 11.06. 2012.

PRETHODNA SAOPŠTENJA
PREVIOUS NOTIFICATIONS

KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA

CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Saopštenje

DOI 10.7251/POS1208065S	COBISS.BH-ID 3064600	UDK 504.05/.06
-------------------------	----------------------	----------------

Prof. dr Ilija Šušić¹, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka

Sažetak:

Održivi razvoj se može smatrati "krovnim konceptom", koji objedinjava i sistemski uobličava više različitih ideja. Danas postoji saglasnost o tome da u osnovi koncepta održivog razvoja leže sljedeće osnovne ideje: integracija zaštite životne sredine i ekonomije; orijentacija ka budućnosti; jednakost; kvalitet života; učešće (participacija). Održivi razvoj podrazumijeva, prije svega, razvoj potencijala u društvu. Analiza održivosti svoje polazište, saglasno tome, mora da ima u analizi samog društvenog sistema i njegovoj dekompoziciji na odgovarajuće podsisteme koji se mogu objediniti u tri grupe: humani sistem, sistem podrške i prirodni sistem. Analiza njihovog potencijala uzima u obzir: individualni potencijal, društveni potencijal, organizacioni potencijal, infrastrukturni potencijal, proizvodni potencijal i prirodni potencijal.

Samo oni sistemi koji su zdravi i u dovoljnoj mjeri razvijeni mogu doprinijeti održivosti. U radu je obrađeno: pravo na razvoj, koncept održivosti (ideja održivosti, osnovne ideje na kojima se zasniva koncept održivog razvoja, definicija održivog razvoja), sistemske postavke održivog razvoja.

Ključne riječi: razvoj, održivost, koncept, sistem, analiza, jednakost, kvalitet

¹ Korespondent: prof. dr Ilija Šušić, Mob.: 065/522-651; E-mail: i.susic51@gmail.com

Abstract:

Sustainable development may be considered as the "umbrella concept" that covers and systematically relates to a catalogue of various ideas. It is agreed that the basis of the concept of sustainable development consists of the following ideas: integration of environmental protection and economic prosperity; orientation towards the future; equality; the quality of life; participation. Principally, sustainable development implies the development of potential in the whole society. Therefore, in the analysis of social system and its decomposition into corresponding subsystems, sustainability analysis must include three systems: human system, support system and natural system. Analysis of their potential includes: individual potential, social potential, organizational potential, infrastructure potential, manufacturing potential and natural potential. Only the healthy and sufficiently developed systems may contribute to the sustainability. This paper reviews: the right to development, the concept of sustainability (idea of sustainability, concept of sustainability basic ideas, definition of sustainable development), system thesis in sustainable development.

Keywords: *development, sustainability, concept, system, analysis, equality, quality*

1. UVOD

Posljednjih pedeset godina karakterisala je mješavina pesimizma i optimizma u vezi sa daljim mogućnostima razvoja. "Zelena revolucija" donekle je otklonila maltuzijanske prijetnje i najugroženije zemlje, kao Indija, postigle su uspjehe u obezbjeđivanju dovoljne količine hrane za stanovništvo. Neki inovativni pristupi problemima razvoja, kao na primjer brazilska politika substitucije uvoza, imali su uspjeha u početku, da bi potom zapadali u teškoće. Sa druge strane, najvidljiviji uspjesi u brzom ekonomskom razvoju, koji se uglavnom vezuju za "istočnoazijske džinovce" i koji su veoma brzo poslije meteorskog uspjeha bilježili nagli pad, postavili su nova pitanja u vezi sa politikom razvoja i doveli do toga da mnoge privrede u tranziciji "uspore" svoja nastojanja da u potpunosti i brzo odgovore na izazove tržišta.

Pojam održivog razvoja postajao je sastavni dio vokabulara u praksi razvojnog planiranja i političkog odlučivanja, još od objavljivanja izvještaja Svjetske komisije za razvoj i zaštitu životne sredine 1987. godine (WCED, 1987), poznatijeg kao "Bruntland

izvještaj. Sredinom devedesetih godina prošlog vijeka kontekst održivog razvoja počinje da uključuje sa jedne strane jasno razgraničenje ekonomske, društvene i komponente zaštite životne sredine, a sa druge strane njihovo simultano dejstvo i sinergetski efekat. Ali, ovaj iskorak često nije bio praćen preporukama i kriterijumima kako da se sagleda svaka od tri navedene komponente. Najčešće se radilo o pokušaju da se dostigne pristup po kome sve tri dimenzije moraju biti podjednako integrisane u idealni model i po kome se izbjegavaju usaglašavanja i moguće "trgovine" između međusobno suprostavljenih ciljeva.

Bruntland izvještaj održivi razvoj definiše kao "razvoj kojim se ide u susret potrebama sadašnjosti tako da se ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje sopstvene potrebe". "Politike održivog razvoja obuhvataju institucionalne mjere i mjere i aktivnosti u oblasti zaštite životne sredine kojima se štiti sistem životne sredine, ekonomski sistem i društveni sistem kao jedinstvena cjelina, kao i skup principa ekonomske i društvene održivosti"². Institucionalne mjere obuhvataju oblasti dobre vlasti, pristupa informacijama, borbe protiv korupcije i nadzora nad sprovođenjem mjera i aktivnosti. Mjere i aktivnosti u oblasti zaštite životne sredine odnose se na integrisanje dimenzije zaštite životne sredine u programe i projekte razvoja u fazi programiranja ili projektovanja, kao i na monitoring postizanja ciljeva u ovoj oblasti. Mjere u oblasti ekonomske održivosti odnose se na različite sektore – energetiku, šumarstvo, poljoprivredu, vodoprivredu, i druge. Mjere u oblasti društvene održivosti obuhvataju smanjenje siromaštva, rodnu, kulturnu i socijalnu politiku, saradnju sa civilnim sektorom, i druge. Ako se želi da razvoj bude dugoročno održiv, politike ekonomske i društvene održivosti moraju biti usklađene sa institucionalnim aranžmanima, mjerama i aktivnostima u oblasti zaštite životne sredine.

"Svi procesi razvoja odvijaju se u postojećem okruženju globalnih promjena i moraju biti usaglašeni s njima. To se prije svega odnosi na četiri osnovna aspekta globalnih promjena u postfordističkoj eri:

- evoluciju fundamentalnih društvenih vrijednosti,

² Milutinović, S.: *Politika održivog razvoja-predavanja*, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2009.

- jačanje tradicionalne politike zaštite životne sredine,
- odnos prema prostoru i energiji i
- ulogu međunarodnih regulatornih institucija"³.

Suprotno prirodi, ima mnogo dokaza da ljudske zajednice danas uglavnom teže da humane eko-sisteme zadrže u "pretklimaksnom" stanju ekološke sukcesije, unutar koga su prihodi od proizvodnje i brzina promjena visoki, ali izostaje stabilizirajući efekat biološke raznovrsnosti. Stalni zahtjevi za sve većom proizvodnjom i potrošnjom koji karakterišu modernu ekonomiju ugrožavaju napore prirode da se kreće ka maksimalnoj zaštiti i adaptivnim strategijama.

Ovaj rad ima za cilj da odgovori na sljedeća pitanja:

- Koliko su uspješni bili napori da se na globalnoj sceni promovišu principi ekonomske efikasnosti u razvoju, jednakosti i socijalne pravde i održivosti?
- Kako je (i da li je) koncept ekonomskog rasta kao jedini pokazatelj razvoja zamijenjen integrativnim konceptom održivog razvoja?
- Na koji način su principi zaštite životne sredine uticali na koncepcijske postavke razvoja u prošlosti i kako utiču danas?
- Kakva je budućnost razvoja na globalnom nivou i koji faktori će uticati na formiranje budućih razvojnih strategija?
- Da li je koncept održivog razvoja "karika koja nedostaje" u ovom trenutku i da li i na koji način međunarodna zajednica i nacionalne države mogu preokrenuti neodržive putanje razvoja ka željenim (i proklamovanim) ciljevima – ekonomskom razvoju, smanjenju siromaštva, zaštiti životne sredine i većoj društvenoj pravdi za sve?

³ Milutinović, S.: *Politika održivog razvoja-predavanja*, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2009.

2. ODRŽIVI RAZVOJ

Od pedesetih godina dvadesetog vijeka kolektivna pažnja i aspiracije ljudi u svijetu zaokupljale su četiri glavne teme: mir, sloboda, razvoj i životna sredina. Miru, za koji se smatralo da je postignut po završetku II svjetskog rata, ubrzo je zaprijetila trka u naoružanju između velikih sila. Tokom hladnog rata održan je globalni mir, ali je bilo dosta lokalnih sukoba, često potpomognutih od strane supersila. Iako se može reći da broj i intenzitet ovih sukoba nije u porastu početkom XXI vijeka, još uvijek ima regiona u kojima oni postoje i koji su ugroženi neposrednom ratnom opasnošću.

Sloboda je neposredno poslije II svjetskog rata podrazumijevala borbu za oslobođenje od kolonijalnih vlasti, da bi vrlo brzo prerasla u težnju ka demokratskoj vlasti, borbu za ljudska prava, prava žena, manjina i ugroženih. Pitanja razvoja i zaštite životne sredine uticala su na formiranje politika u svijetu. Iako su se tokom vremena njihova značenja i definicije mijenjale, mir, sloboda, razvoj i zdrava životna sredina ostali su i danas ciljevi od najvišeg značaja. Kako su stasavale i rasle prijetnje po ostvarivanje bilo kojeg od ovih ciljeva, tako su se javljali i pokušaji da se oni precizno definišu, pretvore u ostvarljive i mjerljive indikatore kojima bi se pratili i međusobno povezivali. Pojedinačne pokušaje naučnika, vizionara i entuzijasta tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog vijeka zamjenjuju institucionalizovani naponi nadnacionalnih tijela, prije svih Ujedinjenih nacija. Održivi razvoj, kao koncept koji međusobno povezuje dva od četiri navedena cilja – razvoj i zaštitu životne sredine – jedan je od primjera ovakvog povezivanja.

2.1. Pravo na razvoj

Generalna skupština UN decembra 1986. godine usvojila je Deklaraciju o pravu na razvoj (UN,1986) kao instrument postizanja međunarodne saradnje i rješavanja međunarodnih problema ekonomske, socijalne, kulturne i humanitarne prirode, kao i sredstvu promovisanja i ohrabrivanja poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda bez obzira na rasu, pol, jezik ili religiju.

U članu 1 Deklaracije kaže se:

"...Pravo na razvoj je neotuđivo ljudsko pravo na osnovu kojeg svako ljudsko biće i narodi imaju pravo da učestvuju, doprinose i uživaju ekonomski, socijalni, kulturni i politički razvoj u kome sva ljudska prava i temeljne slobode mogu biti u potpunosti realizovane"⁴. (UN, 1986)

Ovo pravo, saglasno Deklaraciji, uključuje pravo na puni suverenitet nad svojim prirodnim resursima, pravo na samoopredjeljenje, zaštitu pojedinca kao apsolutnog beneficijara, učešće u odlučivanju, jednakost i poštovanje principa prijateljskih odnosa i saradnje između država, i stvaranje povoljnih uslova za kontinuirano uživanje drugih građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

"Po svojoj suštini, pravo na razvoj sadrži elemente individualnog i kolektivnog ljudskog prava. Sam proces razvoja treba shvatiti u kontekstu osnovnih potreba i funkciji postizanja socijalne pravde. Osnovne potrebe podrazumijevaju zadovoljenje osnovnih potreba, dakle poštovanje elementarnih ekonomskih i socijalnih prava, dok socijalna pravda podrazumijeva pravednu distribuciju rezultata razvoja. U ovom kontekstu pod resursima kojima se determiniše razvojni proces i koji u isto vrijeme čine razvojne ciljeve, podrazumijevaju se obrazovanje, zdravlje, hrana, stanovanje, zapošljavanje, pravo na pravičnu zaradu i drugi. Podjednaka mogućnost pristupa ovim resursima leži u osnovi ispunjenja i poštovanja prava na razvoj"⁵(Bjeković, 2003).

Danas je, međutim, očigledno da razvoj za sobom ostavlja i čak na neki način stvara velike prostore siromaštva, stagnacije, marginalnog položaja i isključenosti iz društvenog i ekonomskog progresa. Posljednjih decenija nejednakost raspodjele svjetskog kapitala postala je još veća: osamdesetih godina su od 84 nerazvijene zemlje 54 doživjele pad bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika;

⁴ UN – United Nations (1986). Declaration on the Right to Development. General Assembly resolution 41/128 of 4 December 1986.

⁵ Bjeković, S. : "Razvoj, ekonomska i socijalna prava, životna sredina", Istraživačkoobrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Zagreb, 2003.

u 14 zemalja taj pad je iznosio oko 35 procenata; po podacima godišnjeg izvještaja programa za razvoj Ujedinjenih nacija⁶ (UNDP, 2001), više od 1,2 milijarde ljudi (nešto manje od četvrtine svjetske populacije) živi u apsolutnom siromaštvu ili, drugim riječima, ima prihode manje od jednog dolara dnevno, a 2,8 milijardi živi od samo dva puta veće sume (UNDP, 2001). Prema istom izvještaju, 46 procenata apsolutno siromašne svjetske populacije živi u podsaharskoj Africi, 40 procenata u južnoj Aziji, a 15 procenata na Dalekom istoku, u pacifičkom regionu i Latinskoj Americi.

Medutim, između 1993. i 1998. godine procenat ljudi koji žive u apsolutnom siromaštvu pao je sa 29 na 24 procenta. Iz izvještaja Svjetske banke za 1995. godinu, grupa siromašnih zemalja, u koju spada 85,2 procenta svjetske populacije, posjeduje samo 21,5 procenta svjetskog kapitala, a grupa bogatih zemalja u kojima živi 14,8 procenata svjetskog stanovništva posjeduje 78,5 procenata svjetskog kapitala. Prosječna afrička porodica danas troši manje nego što je trošila prije 25 godina. "Po podacima Svjetske banke, afrički kontinent je jedini na kojem je između 1970. i 1997. godine opala proizvodnja hrane"⁷ (World Bank, 1998).

2.2. Koncept održivosti

Održivi razvoj na neki način postao je svojevrsna "mantra" kada se govori o problemima u vezi sa budućnošću ljudskog roda, u vezi sa, prije svega, narušavanjem uslova u životnoj sredini. Ideja o tome da bi trebalo da živimo "održivo" danas je postala opšteprihvaćena u naučnim diskusijama i medijskim raspravama o životnoj sredini. Često ćemo čuti od stručnjaka i ekoloških aktivista da su trendovi o kojima govore "neodrživi". Zašto je ideja o održivosti u posljednjih deceniju ili dvije postala tako značajna?

⁶ UNDP - Human Development Report (2001). Making New Technologies Work for Human Development. New

York: Oxford University Press

⁷ World Bank, The (1998). African Development Indicators. Washington, DC: The World Bank

Jedan od razloga sigurno je i to što je retorički i leksički ovaj termin mnogo moćniji i bolje zvuči od sintagme "usklađen sa zahtjevima zaštite životne sredine". Briga o zaštiti životne sredine nema dugu istoriju i još nije bezrezervno prihvaćena u nekim krugovima, ali javno priznati da ne brineš dovoljno o tome da tvoji postupci ne budu neodrživi zvuči pomalo jeretički i intelektualno sumnjivi. Naravno da ovo nije pravo objašnjenje, naprotiv. Poslije svega, sam termin "održivost" je mnogo mlađi od savremenih pokreta zaštite životne sredine.

Kao i kod svih velikih tema koje zaokupljaju čovječanstvo, cijela priča o održivosti i održivom razvoju insistira na argumentu budućnosti, proizvedeći u isto vrijeme osjećaj sveobuhvatnog saglasja, ali i kontroverzi. Svi će vjerovatno biti saglasni da treba izbjeći način života koji uništava kapitalne zalihe na planeti, utiče na to da buduće generacije budu siromašnije ili uništava životne uslove, stvarajući pretpostavke da ljudi u budućnosti budu manje zdraviji nego što su danas.

S druge strane, koncept održivosti je još praćen kontroverzama – još je teško sa današnjim znanjima i u dinamičnim uslovima koji u svijetu vladaju u potpunosti sagledati sve veze između različitih faktora u životnoj sredini i njihovog uticaja na ekonomske i društvene tokove. Jasno je da se društveni i ekonomski razvoj ne mogu odvojiti od procesa koji se odigravaju u životnoj sredini, kolika je "relativna težina" ekonomskih procesa u odnosu na ono što ugrožava naše okruženje? Da li možemo da podređujemo štete u životnoj sredini ekonomskoj dobiti? Da li postoji mogućnost substitucije između prirodnog i stvorenog kapitala, ili postoji kritični nivo prirodnog kapitala koji mora ostati očuvan? Da li smo i koliko odgovorni prema budućnosti i budućim generacijama? Do kog nivoa sadašnje generacije treba da žrtvuju svoj način života i svoje potrebe? Da li je zaštita životne sredine i prirodnih resursa usmjerena ka daljem ostvarivanju blagostanja ljudi, ili proizilazi iz nezavisnog i suštinskog sagledavanja vrijednosti prirodne sredine? Da li se koncept društvene pravde zasniva na zaslugama ili potrebama? Šta zapravo označava kvalitet života i da li je ekonomsko blagostanje dovoljan indikator za njegovo mjerenje? Sva ova pitanja se odražavaju na nedoumice u definisanju i konceptualnom određenju održivosti, odnosno na pojašnjenju koncepta koje bi bilo lako pretvoriti u konkretnu političku akciju. Zbog toga

političke diskusije o održivosti i održivom razvoju u posljednjih desetak godina pomalo liče na dosjetku Vudija Alena o tome da hitno treba pronaći okvir pomoću kojeg možemo koncept pretvoriti u ideju!

2.2.1. Ideja održivosti

Engleska riječ "sustainable", odnosno "održiv", izvedena je iz latinskog *sus tenere*, što znači "držati uspravno". "Održivost" je kao termin i nastala unutar ekologije, označavajući mogućnost eko-sistema da vremenom održe određenu populaciju, da bi tek kasnije dodavanjem konteksta "razvoja" i formiranjem sintagme "održivi razvoj" fokus analize sa životne sredine prešao na društvo. Danas se može reći da osnovni fokus održivog razvoja predstavlja društvo i njegova potreba da uključi brigu o životnoj sredini u sagledavanje društvenih promjena, prije svega kroz promjene u vezi sa ekonomskim funkcijama (Baker, 2008).

Osnovno značenje održivosti je mogućnost da se nešto produži više-manje beskrajno u budućnosti. Održivost je, dakle, karakteristika procesa ili stanja koje može biti održano na određenom nivou bez ograničenja roka. Način života predstavlja kompleksni skup vrijednosti, ciljeva, institucija i aktivnosti i podrazumijeva etičku, društvenu, ekonomsku i dimenziju životne sredine. Može se steći utisak da današnja briga vezana za neodrživost u sadašnjosti uglavnom obuhvata kompleks problema u vezi sa zaštitom životne sredine (klimatske promjene, iscrpljivanje prirodnih resursa, zagađenja i slično), jasno je da je način života u sadašnjosti neodrživ i sa etičkog, ekonomskog i društvenog aspekta. Potrebno je naći odgovore na niz pitanja. Na primjer, ako se govori o životnoj sredini, pitanje je u kojoj mjeri se može održati njen doprinos dostizanju ljudskog blagostanja i ekonomskih aktivnosti koje do njega vode. Međutim, ako je riječ o društvu, osnovno pitanje je da li su i koliko održive najvažnije društvene institucije i da li postoji zadovoljavajući nivo društvene kohezije. Kada govorimo o ekonomiji, pitanje je u kojoj mjeri današnji nivo ekonomskih aktivnosti kojima se kreira ljudsko blagostanje može biti održiv u budućnosti. I na kraju, postavlja se i važno etičko pitanje, koje utiče na sve ostale dimenzije održivosti: da li ljudi koji danas naseljavaju planetu u dovoljnoj mjeri uviđaju vrijednosti drugih ljudi i drugih formi života na Zemlji, kako onih

danas, tako i onih koje će biti u budućnosti?

Da bi se pronašli putevi koji vode do održivosti i do ostvarivanja politika održivog razvoja, neophodno je poznavati mnoge naučne discipline – ekologiju, biologiju, geologiju, ekonomiju, sociologiju, etiku, političke nauke, matematiku, fiziku, hemiju, statistiku i tehničke nauke. Stoga ne čudi da ni danas nema univerzalno prihvaćene naučne istine o tome šta se zapravo misli kada se pojmovno određuje održivi razvoj. U mnoštvu različitih definicija mogu se pronaći one koje pokušavaju da obuhvate što širi spektar problema i njihovu međusobnu zavisnost, ali i one koje se jasno približavaju pojedinim pomenutim naučnim disciplinama.

Održivi razvoj se najšire može definisati kao način da se postigne najveća moguća dugotrajna korist po čovječanstvo, uzimajući u obzir troškove koje sa sobom nosi degradacija životne sredine. Pri tome se vrlo često koristi sintagma "neto koristi", koja označava mjeru korisnosti, umanjenu za troškove degradacije životne sredine. Na ovaj način definisana, neto korist se definiše u najširem mogućem smislu, uključujući ne samo ekonomske pokazatelje (povećanje prihoda, smanjenje nezaposlenosti i siromaštva), već i zdravije životne uslove.

Dakle, održivi razvoj po svojoj suštini ne teži ograničavanju razvoja po svaku cijenu, već razvoju koji bi bio obazriv, kako bi se postigli bolji i pogodniji uslovi da nešto bude očuvano. Očuvanje ili konzervacija u ovom slučaju posmatra se kao "alat" u procesu razvoja, koji je od velike koristi u zaštiti interesa budućih generacija. Njen cilj nije da postoji sama po sebi, već kao nešto što se vrednuje samo ako je u funkciji poboljšanja uslova života postojećih i budućih generacija. Dostizanje ovako kompleksnog zahtjeva moguće je jedino ako se prirodni resursi i usluge koje pruža zdrava životna sredina adekvatno vrednuju i ako imaju svoju cijenu, što u današnje vrijeme uglavnom nije slučaj.

2.2.2. Ka definiciji održivog razvoja

Već je naglašeno da se koncept održivosti zasniva na vezi između ekonomskog razvoja, kvaliteta životne sredine i društvene jednakosti. Osnovne postavke ovog koncepta prvi put se pojavljuju u

svjetskoj naučnoj, stručnoj i političkoj javnosti na Stokholmskoj konferenciji 1972. godine. Međutim, trebalo je da prođe punih petnaest godina do usvajanja prve zvanične i do danas najčešće korišćene definicije održivog razvoja: U izvještaju Komisije UN o životnoj sredini i razvoju (takozavne Bruntland komisije) "Naša zajednička budućnost" iz 1987. godine održivi razvoj se definiše kao: "... razvoj kojim se ide u susret potrebama sadašnjosti tako da se ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje sopstvene potrebe⁸". (WCED, 1987)

U osnovi ove definicije mogu se prepoznati dva osnovna koncepta:

- koncept potreba koji zagovara postizanje ili očuvanje prihvatljivog životnog standarda za sve i
- koncept ograničavanja (ili ograničenja) kapaciteta životne sredine, uslovljenog dostignutim nivoima u tehnološkom razvoju i društvenoj organizaciji (WCED, 1987).

Koncept potreba je osnova za unutargeneracijsku jednakost, dok je koncept ograničenja osnova za međugeneracijsku jednakost. Princip unutrgeneracijske jednakosti označava da distribucija troškova zaštite životne sredine i koristi od razvoja treba da bude raspodijeljena na sve nacije, društvene grupe i pojedince podjednako. Princip međugeneracijske jednakosti označava da sadašnja generacija ima obaveze prema budućim generacijama da očuva resurse i funkcije životne sredine.

Ideja održivog razvoja je proizvod modernizma i održivi razvoj na različite načine odgovara na problem modernizma. Prvo, održivi razvoj uvodi koncept potreba u kontekst razvoja, kako bi se riješili problemi alokacije resursa u prostoru i vremenu (i na osnovu toga se u nekim elementima približava marksističkoj filozofiji razvoja). Problem alokacije u vremenu, između "sada" i "kasnije", između sadašnjosti i budućih generacija, centralni je problem kojim se diskurs održivog razvoja bavi. Međugeneracijska jednakost, na način kako se upotrebljava od strane ekonomista druge polovine dvadesetog vijeka,

⁸ WCED - World Commission on Environment and Development, The, (1987). Our Common Future, Oxford and New York: Oxford University Press

poziva se na preferencije i izbor budućih generacija koje još nisu rođene.

Održivi razvoj takođe teži da pruži odgovore na probleme alokacije u prostoru: alokacije resursa između "ovdje" i "negdje drugdje". To su problemi unutargeneracijske jednakosti, posebno između različitih društava i između Sjevera i Juga, kojima se često posvećuje mnogo manje pažnje. Umjesto da se daju odgovori na ova pitanja, mnogo se više pažnje posvećuje budućim troškovima razvoja unutar razvijenih društava, na taj način što se u prvi plan postavlja zadovoljenje budućih potreba kao osnovni zahtjev, prije nego da se raspravlja o načinu na koji se zadovoljenje tih potreba u sadašnjosti vrši na račun i o trošku drugih.

KONTEKST ODRŽIVOG RAZVOJA U BRUNTLAND IZVJEŠTAJU	
→	<p>OŽIVLJAVANJE RASTA</p> <ul style="list-style-type: none"> • Promjena kvaliteta rasta: učiniti ga manje materijalnim i zavisnim od energije, kao i pravednijim u odnosu na distribuciju uticaja koje ima. • Ispunjavanje osnovnih potreba za zaposlenjem, hranom, energijom, vodom i sanitarijom. • Uvažavanje ekonomskih zakonitosti i zaštite životne sredine prilikom odlučivanja.
→	<p>STANOVNIŠTVO I LJUDSKI RESURSI</p> <ul style="list-style-type: none"> • Svođenje rasta broja stanovnika na održivi nivo. • Stabilizacija broja stanovnika na nivou koji je usklađen sa postojećim resursima. • Rješavanje demografskih problema u kontekstu smanjenja siromaštva i obrazovanja.
→	<p>SIGURNOST U PREHRANJIVANJU</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rješavanje problema koje u životnoj sredini prouzrokuje intenzivna poljoprivreda. • Smanjenje netržišnih davanja u poljoprivredi i zaštitnih mjera u razvijenim zemljama. • Podrška poljoprivrednim proizvođačima. • Povezivanje poljoprivredne proizvodnje sa zaštitom životne sredine. • Promjena trgovinskih odnosa u korist malih proizvođača. • Rješavanje nejednakosti u mogućnosti pristupa i distribuciji hrane. • Otpočinjanje zemljišne reforme.
→	<p>GUBICI BILJNIH I ŽIVOTINJSKIH VRSTA I GENETSKIH RESURSA</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ocuvanje biodiverziteta iz moralnih, etičkih, kulturnih, estetskih, naučnih i medicinskih razloga. • Zaustavljanje uništavanja tropskih šuma. • Izgradnja mreže zaštićenih područja. • Osmišljavanje međunarodnih konvencija o zaštiti vrsta. • Finansiranje zaštite biodiverziteta. • Ocuvanje i poboljšanje baze prirodnih resursa.

	<p>ENERGIJA</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljanje sigurnih i održivih načina snabdjevanja energijom. • Omogućavanje zemljama trećeg svijeta održivo povećanje primarne energetske potrošnje. • Osiguravanje da ekonomski rast bude manje energetski intenzivan. • Razvoj alternativnih energetskih sistema. • Povećanje energetske efikasnosti, uključujući odgovarajuća tehnološka rješenja i cjenovnu politiku.
	<p>INDUSTRIJA</p> <ul style="list-style-type: none"> • Proizvoditi više sa manjim utroškom. • Pomoć ekološkoj modernizaciji u industriji. • Prihvatanje odgovornosti za životnu sredinu, prije svega od strane multinacionalnih korporacija. • Veća kontrola prilikom izvoza opasnih materija i otpada. • Omogućavanje stalnog toka bogatstva iz industrije kako bi se pokrile osnovne ljudske potrebe. • Reorijentacija tehnologije i upravljenje rizikom.
	<p>LJUDSKA NASELJA I KORIŠĆENJE ZEMLJIŠTA</p> <ul style="list-style-type: none"> • Borba sa nekontrolisanim urbanim rastom. • Rješavanje problema koje donosi urbanizacija. • Razvoj strategija u urbanim naseljima. • Osiguranje adekvatnih urbanih servisa kod urbanog razvoja.

Slika 1. Koncept održivog razvoja u Bruntland izvještaju

Značaj, čak i prvorazredni, intergeneracijske jednakosti jasno se može ilustrovati mjestom koje ona ima u definiciji održivog razvoja koja je korišćena u Bruntland izvještaju – "...razvoj koji uzima u obzir potrebe sadašnjosti na taj način da se ne ugrozi mogućnost budućih generacija da ostvare svoje sopstvene potrebe". Ova definicija jasno implicira da "potrebe" mogu biti izdvojene iz samog procesa razvoja, da one nisu dio razvoja i da im se mora pristupiti nezavisno⁹ (Redclift, 1993).

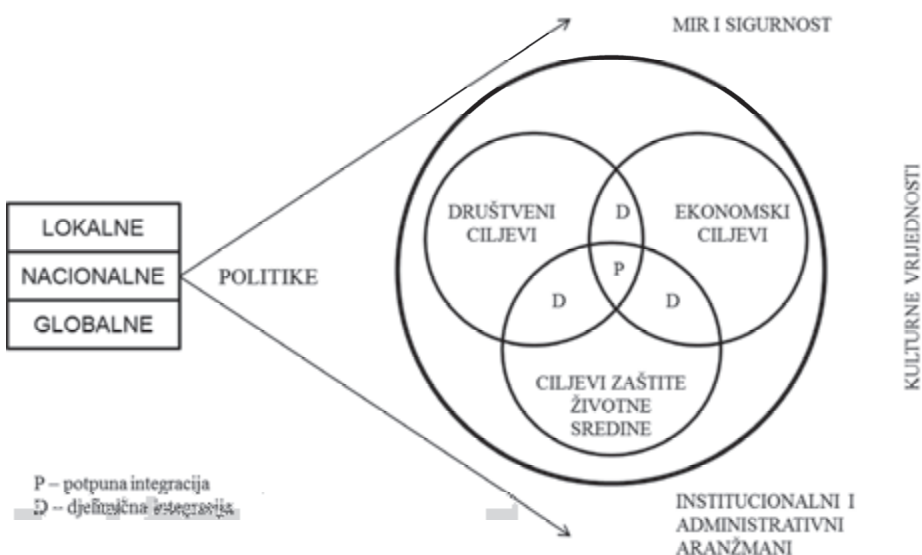
Bruntland definicija održivog razvoja predstavlja normativni koncept koji uključuje standarde ponašanja koje treba ispoštovati ukoliko ljudska zajednica teži ka zadovoljenju sopstvenih potreba preživljavanja i blagostanja. Definicija uključuje tri osnovne komponente – ekonomsku, društvenu i komponentu zaštite životne sredine – koje čine temelj održivog razvoja. Podsjetimo se na osnovne odrednice svake od tri pomenute komponente, onako kako ih je još 1993. godine definisao Mohan Munasing (Munasinghe), vodeći

⁹ Redclift, M. (1993). „Sustainable Development! Needs, values, rights.“ Environmental Values, 2.

ekonomista Svjetske banke:

- *Ekonomska održivost*: maksimalizacija prihoda uz očuvanje ili uvećavanje zaliha prirodnog kapitala;
- *Društvena održivost*: održanje stabilnosti društvenih i kulturnih sistema;
- *Održivost životne sredine*: održanje elastičnosti i uravnoteženja bioloških i fizičkih sistema.

Na slici 2. prikazan je sistem održivog razvoja.

Slika 2. Sistem održivog razvoja (Dallal Clayton et al, 1994)

Sve tri komponente su međusobno povezane i međuzavisne i zbog toga zahtijevaju da sve što se preduzima na polju razvoja bude u skladu sa svakom od njih ponaosob. Dakle, neophodno je donositi integralne odluke kojima bi se ostvario balans između ekonomskih i socijalnih potreba ljudi i regenerativnog kapaciteta životne sredine. U suštini, održivi razvoj je proces promjena unutar koga su eksploatacija resursa, usmjeravanje investicija, orijentacija tehnološkog razvoja i institucionalne promjene u harmoniji i omogućavaju korišćenje sadašnjih i budućih potencijala kako bi se zadovoljile ljudske potrebe i aspiracije (WCED, 1987).

Prema pomenutom izvještaju Bruntland komisije, koncept održivog razvoja kao svoj konačni "proizvod" ima (uglavnom političke) odluke, koje se zasnivaju na političkoj volji vlada kao ključnih nosioca odlučivanja u sferi *ekonomije, društvenog razvoja i životne sredine*. Osnovni cilj održivosti je da sačuva funkcije i karakteristike kompleksnih i otvorenih sistema u svijetu na duge staze, što se eksplicitno može izvesti iz WCED definicije održivog razvoja. Postoji, dakle, snažna (prije svega) politička saglasnost sa ovom definicijom, odnosno saglasnost političkih zahtjeva koje pred nosioce odlučivanja i javnost stavlja ovakav koncept.

S druge strane, ima mnogo manje ili više utemeljenih kritika koncepta održivog razvoja koji je promovisala Bruntland komisija. Uticajni Tim O'Riordan nazvao je ovu najpoznatiju i najcitiraniju definiciju održivog razvoja "zavodljivim pojednostavljenjem" (O'Riordan, 1988), koje ne pruža dovoljno informacija o tome šta održivi razvoj u praksi uključuje, koje vrste obavezivanja su neophodni preduslovi i kolika će biti cijena za sve to. Herman Deli naglašava da je "[Bruntland definicija] veoma jasno odredila ciljeve [održivog razvoja], ali je sam termin ostao dosta neprecizno određen kako bi se mogao iskoristiti kao početna pozicija za politički uticaj"¹⁰ (Daly, 1996).

Dakle, održivost bi trebalo da bude stanje pri kojem će održanje funkcija prirodnih i društveno-ekonomskih sistema u svijetu, kao i njihov dalji razvoj, biti garantovani. Razvoj će biti održiv ukoliko se život ljudske populacije može odvijati u dalekoj budućnosti, omogućavajući dalji razvoj kulture, zasnivajući se na principima unutargeneracijske i međugeneracijske jednakosti, demokratije i garantujući dostojanstven život i odgovarajuće učešće u postojećim institucijama (obrazovanju, zaštiti zdravlja, informisanju, i drugim) svakom pojedincu. Održanje funkcija u ovakvoj definiciji podrazumijeva da se efekti ljudskih aktivnosti zadrže unutar prihvatljivih granica kako ne bi ugrozili različitost, kompleksnost i funkcionisanje sistema zaštite životne sredine, koji podržavaju život na planeti.

¹⁰ Daly, H. (1996). *Beyond Growth: the Economics of Sustainable Development*. Boston, MA: Beacon Press.

2.2.3. Osnovne ideje na kojima se bazira concept održivog razvoja

Održivi razvoj se može smatrati "krovnim konceptom" koji objedinjava i sistemski uobličava više različitih ideja. Danas postoji saglasnost o tome da u osnovi koncepta održivog razvoja leže sljedeće osnovne ideje:

- *Integracija zaštite životne sredine i ekonomije*: ekonomski razvoj i zaštitu životne sredine potrebno je integrirati kroz proces planiranja i implementacije.
- *Orijentacija ka budućnosti*: jasno definisana briga u vezi sa uticajima koje postojeće aktivnosti imaju za buduće generacije.
- *Zaštita životne sredine*: smanjenje zagađenja i stepena uništavanja životne sredine i zaštita živog svijeta.
- *Jednakost*: saglasnost o neophodnosti ispunjavanja osnovnih potreba siromašnih u sadašnjosti i jednakost između generacija.
- *Kvalitet života*: priznanje da ljudsko blagostanje čini nešto više od ekonomskog rasta i prosperiteta pojedinačno.
- *Učešće (participacija)*: priznanje da održivi razvoj zahtijeva rekonstrukciju institucija, tako da one omoguće da se čuje glas cjelokupnog društva prilikom odlučivanja.

Svaka od nabrojanih ideja može se posmatrati kao poseban konceptualni okvir. Način na koji se razumije svaka od osnovnih ideja i, posebno, način na koji se nekoj (ili nekim) od njih daje prioritet u odnosu na preostale, određivaće različite interpretacije održivog razvoja kao krovnog koncepta.

3. SISTEMSKE POSTAVKE ODRŽIVOG RAZVOJA

Održivi razvoj podrazumijeva, prije svega, razvoj potencijala u društvu. Analiza održivosti svoje polazište, saglasno tome, mora da ima u analizi samog društvenog sistema i njegovoj dekompoziciji na odgovarajuće podsisteme¹¹ :

- *Individualni razvoj* (sloboda pojedinca i ljudska prava, ravnopravnost, individualna autonomija i samoodređivanje, zdravlje, pravo na rad, društvena integracija i učešće, specifična uloga polova i klasa, materijalni standard života, kvalifikacije, specijalizacije, obrazovanje odraslih, planiranje porodice i života, odmor i rekreacija, umjetnost),
- *Socijalni sistem* (razvoj populacije, etnički sastav, distribucija dobara i klasna struktura, društvene grupe i organizacije, društvena bezbjednost, zdravstvena njega, pomoć starijim licima),
- *Upravljački sistem* (vlade i administracija, državne finansije i poreska politika, političko učešće i demokratija, rješavanje konflikata (nacionalnih, internacionalnih), politika ljudskih prava, populaciona politika i politika migracija, pravni sistem, kontrola kriminala, politika međunarodne pomoći, tehnološka politika),
- *Infrastruktura* (naselja i gradovi, transport i distribucija, sistem snabdijevanja (energije, vode, hrane, dobara, usluga), odlaganje otpada, zdravstvene usluge, komunikacije i mediji, mogućnosti za obrazovanje i usavršavanje, nauka, istraživanje i razvoj),
- *Ekonomski sistem* (proizvodnja i potrošnja, monetarna i fiskalna politika, trgovina, rad i zaposlenost, dohodak, tržište, međuregionalna trgovina),
- *Resursi i životna sredina* (prirodna sredina, atmosfera i hidrosfera, prirodni resursi, eko-sistemi, trošenje neobnovljivih resursa, apsorpcija otpada, reciklaža materijala, zagađenje, degradacija, očuvanje kapaciteta).

¹¹ Milutinović, S.: *Politika održivog razvoja-predavanja*, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2009.

Svi navedeni podsistemi se mogu objediniti u tri grupe: *humani sistem, sistem podrške i prirodni sistem*. Analiza njihovog potencijala uzima u obzir:

- *Individualni potencijal* kao potencijal koji je odgovoran za individualne akcije kao (na primjer proizvodnja i mogućnosti za individualni razvoj) i predstavlja rezultat tradicije i kulture, kao i društveno-političkih i ekonomskih uslova.
- *Društveni potencijal* označava usklađenost sa društvenim procesom, način iskorišćenja te usklađenosti u cilju ostvarivanja dobiti cijelog sistema. Stroge kulturne komponente određuju društvene veze i odnose, što uključuje aspekte kao što su: poštenje, povjerenje, sposobnost i efikasnost.
- *Organizacioni potencijal* se manifestuje kroz rad i standarde vlade, administracije, privrede i menadžmenta i od suštinskog je značaja za efikasno korišćenje resursa (prirodnih i ljudskih) i za postizanje dobiti cijelog sistema.
- *Infrastrukturni potencijal* označava akcije izgradnje strukture kao što su: gradovi, putevi, sistemi vodosnabdijevanja, škole i univerziteti, koji predstavljaju osnovu za sve ekonomske i društvene aktivnosti.
- *Proizvodni potencijal* ekonomskog sistema uključuje aktivnosti proizvodnje, distribucije i *marketinga* i *obezbjeduje podatke o svim ekonomskim aktivnostima*.
- *Prirodni potencijal* predstavlja aktivnosti korišćenja obnovljivih i neobnovljivih izvora materija, energije i biosistema, uključujući i kapacitete za apsorpciju i regeneraciju otpada.

Tri sistema: *humani, prirodni i sistem podrške*, odgovaraju trima kategorijama koje se najčešće koriste u analizi cijelog sistema: *humani kapital, izgrađeni kapital i prirodni kapital*. Samo oni sistemi koji su zdravi i u dovoljnoj mjeri razvijeni mogu doprinijeti održivosti.

LITERATURA

1. Milutinović, S.: *Politika održivog razvoja-predavanja*, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2009.
2. Milutinović, S.: *Politika održivog razvoja-predavanja*, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2009.
3. UN - United Nations (1986). Declaration on the Right to Development. General Assembly resolution 41/128 of 4 December 1986.
4. Bjeković, S. : "Razvoj, ekonomska i socijalna prava, životna sredina", Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Zagreb, 2003.
5. UNDP - Human Development Report (2001). Making New Technologies Work for Human Development. New York: Oxford University Press
6. World Bank, The (1998). African Development Indicators. Washington, DC: The World Bank
7. WCED - World Commission on Environment and Development, The, (1987). Our Common Future, Oxford and New York: Oxford University Press
8. Redclift, M. (1993). "Sustainable Development! Needs, values, rights." Environmental Values, 2.
9. Daly, H. (1996). Beyond Growth: the Economics of Sustainable Development. Boston, MA: Beacon Press.
10. Milutinović, S.: *Politika održivog razvoja-predavanja*, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2009.

Rad je zaprimljen: 05.06. 2012.

Rad je odobren: 26.06. 2012.

MENADŽMENT KVALITETA I MONITORING INTEGRISANOG TURISTIČKOG PROIZVODA

MANAGEMENT AND MONITORING OF INTEGRATED TOURIST PRODUCT QUALITY

Saopštenje

DOI 10.7251/POS1208085P	COBISS.BH-ID 3065368	UDK 338.46:005
-------------------------	----------------------	----------------

Dr Pero Petrović,¹ Institut za međunarodnu politiku i privredu,
Beograd

Dr Dobrica Vesić², Institut za međunarodnu politiku i privredu,
Beograd

Sažetak:

Rad se bavi proučavanjem savremenih mehanizama i metoda upravljanja kvalitetom u turizmu. Uvođenje principa upravljanja celokupnim kvalitetom proizvoda u poslovanje turističkih preduzeća kao zahtevi međunarodnih standarda omogućavaju neprekidno poboljšanje kvaliteta turističke usluge. Formiranje turističkog proizvoda je kompleksan proces, posebno u savremenom turističkom poslovanju, gde je sve veći fokus na želje i potrebe turističkih potrošača. Stoga je sve izraženija potreba za formiranje integrisanog turističkog proizvoda, bilo da je reč o kompletnoj destinaciji ili samostalnom turističkom subjektu. Da bi se konstantno pospešivala konkurentnost, veoma je važno odabrati kvalitetan miks parcijalnih turističkih proizvoda koji formiraju integrisani turistički proizvod. Konstantna provera tržišne pozicije integrisanog turističkog proizvoda obavlja se putem benčmarking procesa, koji podrazumeva komparaciju sa konkurentima i nakon toga adaptaciju na novonastale tržišne okolnosti. Strateško upravljanje kvalitetom integrisanog turističkog proizvoda je u savremenom turističkom poslovanju moguće putem total quality managementa. Total quality management se temelji na konceptu stalnog unapređivanja i poboljšanja procesa, timskom radu, izbegavanju nepotrebnog utroška resursa i omogućava ostvarenje cilja u najkraćem vremenu i uz najniže troškove. Ovaj proces nastoji da stvori uslove povećanja efikasnosti i efektivnosti poslovanja, a na bazi poštovanja želja i potreba turističkih potrošača. Složenost kvaliteta turističkog proizvoda ogleda se u heterogenosti njegove strukture.

¹ Dr Pero Petrović: Mob.: +38163/213-299; E-mail: pera@diplomacy.bg.ac.rs

² Dr Dobrica Vesić: Mob. +38164/1139-000; E-mail: dobrica@diplomacy.bg.ac.rs

Ključne reči: *kvalitet, stratejski menadžment, integrisani turistički proizvod, proizvodni miks, benčmarketing, totalni kvalitet menadžment;*

Abstract:

The paper is devoted to the scientific study of modern mechanisms and methods of quality management in the tourist business. Introduction of the principles of total quality management into the activity of tourist enterprises and requirements of international standards allow to implement constant improvement of service production. Creating tourist product is a complex process, especially in modern tourist business which increasingly focuses on the consumer's wishes and needs. Accordingly, there is an obvious need for creating an integrated tourist product, both in terms of an individual tourist. In order to increase competitiveness permanently, it is very important to select high-quality mix of partial tourist products which make integrated tourist product. Permanent control of integrated tourist product market position is made by benchmarking process, which means comparison with competitors and adoption to new market circumstances. Strategic management of integrated tourist product quality in modern tourist business is possible by total quality management. Total quality management is based on the concept of permanent process improvement and development, team work, avoiding unnecessary consumption of resources and making it possible to accomplish a task in the shortest time period and the lowest costs. This process tends to provide conditions for business effectiveness and efficiency increase based on wishes and needs of tourist consumers. The complexity of tourist product quality is reflected in the diversity of its structure, which is made up by numerous characteristic.

Key words: *quality, strategic management, changes, global area; integrated tourist product, product mix, benchmarking, total quality management;*

1. UVOD

U savremenim uslovima kvalitet turističkog proizvoda postaje ključni faktor konkurentske prednosti i uspešnosti u turističkoj delatnosti. Stoga je pitanje podizanja kvaliteta turističke ponude ključno u kompleksnom turističkom poslovanju. Sva složenost upravljanja kvalitetom u turističkim preduzećima dolazi do izražaja zbog toga što treba obezbediti ne samo visok nivo kvaliteta smeštaja i ishrane, već i pružene usluge. Zbog toga je u radu neophodno ukazati na neophodnost formiranja integrisanog turističkog proizvoda, konstantno uvođenje monitoringa i upravljanjem totalnim kvalitetom integrisanog turističkog proizvoda. Složenost kvaliteta turističkog

proizvoda ogleda se u heterogenosti njegove strukture koju čine brojna obeležja. Glavna obeležja turističkog proizvoda sistematizovana su u sledeće grupe: klasifikacione odlike, prostorne odlike, konstrukcijske odlike, tehnološke odlike, bezbedonosne odlike, ekonomske odlike, transportabilne odlike, standardizacija i unifikacija, pouzdanost, estetske odlike, ergonomske odlike, patentno-pravne odlike. Sve navedene odlike učestvuju u procesu stvaranja kvaliteta turističkog proizvoda, a njihova heterogenost nameće složen mehanizam za ocenu kvaliteta.

2. KREIRANJE TURISTIČKOG PROIZVODA

Kreiranje turističkog proizvoda, uostalom kao i u svim drugim privrednim granama, vrlo je složen proces kome se pridaje izuzetna pažnja. Za turbulentno turističko tržište od posebnog značaja je razumevanje pojma "kompleksna potreba" koju treba zadovoljiti. Stoga, nosioci ponude najveću pažnju treba da usmere:

- Prema sredini u kojoj se proizvod formira,
- Prema sredstvima koja utiču na obeležja proizvoda,
- Prema tekućem radu koji uobličava proizvod,

Faze stvaranja turističkog proizvoda mogu biti sledeće³:

- Osnovni ili jezgroviti proizvod
 - ima primarni cilj da potrošač prepozna korist;
- Generički proizvod
 - osnovna verzija turističkog proizvoda, koja upućuje na odlike i verzije;
- Potencijalni proizvod
 - personifikuje sve dodatne karakteristike i odlike koje bi proizvod mogao ili trebalo da ima u budućnosti;

U procesu stvaranja turističkog proizvoda treba imati u vidu da on postaje konkretan i ekonomski vrednatan tek po njegovom prihvatanju od strane turista. To znači onoliko vredan koliko može biti involviran u integralnu turističku ponudu.

³ Evans, N., Cambell, D., Stonehouse, G., 2003, Strategic management for travel and tourism, Butterwort-Heineman, Burlington, p.23.

Sa aspekta kvaliteta turističkog proizvoda, pri koncipiranju politike proizvoda treba imati u vidu izvesne karakteristike kao što su: kompleksnost, specifična uloga prirodne i društvene atraktivnosti (tzv. izvorni elementi ponude), specifična uloga sredstava za proizvodnju turističke usluge, poseban značaj tzv. živog rada u oblikovanju kvaliteta usluga;

Osim toga, treba ukazati na neophodnost vođenja politike i planiranja proizvoda. Bitni su sledeći pristupi u definisanju turističkog proizvoda⁴:

- turistički proizvod kao amalgman različitih elemenata, gde turistički proizvod predstavlja kombinaciju atraktivnosti, prevoza, smeštaja, okruženja;
- turistički proizvod kao fokus na pojedinačnog nosioca ponude, sa ciljem ostvarivanja konkurentske prednosti;
- turistički proizvod kao produkt izvornih i izvedenih elemenata turističke ponude, gde u izvorne elemente spadaju prirodni i društveni faktori, a u izvedene komunikativni i receptivni faktori;
- parcijalni i integrisani turistički proizvod, gde se pod parcijalnim turističkim proizvodom podrazumeva turistički proizvod pojedinačnih nosilaca ponude, a pod integrisanim turističkim proizvodom kompletnu sadržinu ponude destinacije koja zadovoljava sve želje i potrebe turističkih konzumenata;

Uglavnom većina pristupa polazi od podele turističkih proizvoda na dve osnovne grupe: parcijalni i integrisani turistički proizvod;

⁴ Bakić, O., 2002, Marketing menadžment turističke destinacije, Ekonomski fakultet, Beograd, str.116.

3. KVALITET U KONCEPTU PARCIJALNOG I INTEGRISANOG TURISTIČKOG PROIZVODA

Kvalitet u konceptu obe grupe turističkih proizvoda početkom 21. veka dolazi do potpunog izražaja imajući u vidu sve probirljivije turističke potrošače. Dakle, i kod parcijalnog turističkog proizvoda (proizvod svakog pojedinačnog nosioca turističke ponude, koji oni nude samostalno ili preko posrednika) i kod integrisanog turističkog proizvoda (sve ono što može zadovoljiti želje i potrebe turista, a uključuje i iskustvo, lica, mesta, organizacije, informacije i ideje) kvalitet postaje dominirajući faktor. U tom smislu treba imati u vidu i međunarodni turistički proizvod, odnosno turistički proizvod koji se nudi na međunarodnom turističkom tržištu ili inostranim turistima među kojima su mnogi tzv. hibridni potrošači i njihova sve veća očekivanja u pogledu standarda usluga, pristupačnosti, odnosno kompletne turističke logistike i infrastrukture. S druge strane, to znači odabrati ciljnu grupu potencijalnih turista koje jedino stalnim usavršavanjem i dopunjavanjem komparativnih prednosti treba zadovoljavati njihove želje i očekivanja.

Sa aspekta kvaliteta integrisani turistički proizvod predstavlja zbir različitih pogodnosti, dobara i usluga koje služe zadovoljavanju potreba turista za vreme njihovog putovanja i boravka u konkretnim turističkim destinacijama. Dakle, integrisani turistički proizvod bi bio spoj⁵:

- Atraktivnosti-obuhvat prirodnih i društvenih pogodnosti;
- Uslovi za boravak na destinaciji (neophodni objekti za smeštaj);
- Pristupačnost destinacije (infrastruktura, oprema);

Kvalitet integrisanog turističkog proizvoda ogleda se u koordinisanom delovanju raznih učesnika, odnosno nosilaca parcijalne turističke ponude na nivou destinacije, a u cilju zadovoljenja kompleksnih zahteva turističke tražnje.

⁵ Popesku, J., 1991, Organizacija instrumenata marketinga u preduzeću turističke privrede, Beletra, Beograd., str.99.

Objedinjavanje njihovih akcija predstavlja veoma složen zadatak i zahteva veoma brižljiv pristup. Specifičnost ovog procesa je mogućnost iskazivanja konverzije funkcije turizma, odnosno uključenje onih privrednih i društvenih faktora koji nemaju prometnu vrednost u tok privrednih zbivanja, i time se od neprivrednih komponenti dobija privredni činilac.

Međutim, treba imati u vidu da oblikovanje integrisanosti turističkog proizvoda u najvećoj meri zavisi od samih turista, jer ga oni dizajniraju prema svojim individualnim potrebama. To je ostvarljivo ukoliko je ponuđen širok dijapazon kvalitetnih parcijalnih proizvoda, a dovoljno je da samo nekvalitetan proizvod te vrste predstavlja remetilački faktor turističke ponude. Koncept koji inkorporira visok kvalitet podrazumeva proizvod kao predmet zadovoljavanja turističkih potreba, kao paket proizvod, kao paket uslužnih posebnosti koje omogućavaju zadovoljavanje potreba i želja. Na primer, sledeći elementi trebalo bi da čine integrisani turistički proizvod destinacije⁶:

- visok nivo kvaliteta usluga i proizvoda koji bi zadovoljio potrebe potrošača;
- integraciju, gde god je moguće, sa drugim uslugama u neindustrijskoj sferi (obrazovanje, specijalizovana trgovina, umetnost, kultura i slično);
- korišćenje savremenih IT sistema i komunikacionih tehnologija;
- asocijacije i strategijske alijanse za destinacije u cilju pospešivanja ekonomske koristi i efektivnosti menadžmenta i marketinga;

Neophodno je da konkretna turistička destinacija ispunjava niz uslova da bi zadovoljila potencijalne turiste, a u pogledu kvaliteta to su sledeći elementi:

- adekvatna promocija destinacije i na osnovu toga pozitivne percepcije turista o njoj;
- sveobuhvatne informacije o destinaciji;
- atrakcije i znamenitosti;
- infrastruktura i ambijent;

⁶ Lockwood, A., Medlik, S., 2003, *Tourism and hospitality in 21st century*, Butterworth-Heinemann, Burlington, p.77.

- prezentacije i smeštaj;
- mesto boravka;
- nivo restoranskih i drugih ugostiteljskih usluga;
- mogućnost susreta i upoznavanja novih lica;

Tabela br. 1 Ocena kvaliteta hotelskog proizvoda na primeru objekata britanskog lanca "Exclusive Hotels"

Odelenje (komponenta hotelskog proizvoda)	Ostvareni broj bodova	Maksimalni broj bodova	Procenat
Rezervacije	14	18	78%
Prijem	11	18	61%
Eksterijer	9	10	90%
Soba	16	21	76%
Javni prostori	9	10	90%
Održavanje	5	6	83%
Ostale usluge	8	9	89%
Salon i bar	13	16	81%
Usluge večere	22	25	88%
Kvalitet hrane za večeru	11	24	46%
Usluge doručka	10	15	67%
Kvalitet hrane za doručak	15	16	94%
Sobna usluga	7	14	50%
Odlazak	10	11	91%
Interni marketing	5	7	71%
Prisutnost personala	8	19	42%
UKUPNI REZULTAT	173	239	72%

Izvor: Kosar, Lj., 2007, *Struktura i ocena kvaliteta hotelskog proizvoda, "Hotel link" Beograd, br. 9-10, str. 513.*

4. KVALITET PROIZVODNOG MIKSA TURISTIČKOG PROIZVODA

Turistički proizvod koji nudi određena turistička destinacija različiti segmenti turističke tražnje vide na različite načine. S druge strane, oni koji upravljaju određenom destinacijom imaju na raspolaganju proizvodni miks ili asortiman. Za pojedinačnog nosioca turističke ponude relativno je lako odrediti proizvodni miks, međutim, sa stanovišta kompletne linije to predstavlja ozbiljan poduhvat. Dakle, kad se uvaži činjenica da mnogi turistički regioni nude kompletne proizvodne linije (kao što su kulturni proizvodi, proizvodi vezani za rekreaciju, proizvodi vezani za zabavu) može se zaključiti da bi i smeštajni kapaciteti mogli biti jedna linija proizvoda, kao i neke od postojećih atrakcija. Ovakve proizvodne linije mogu biti jako konzistentne, odnosno mogu da održavaju visok stepen povezanosti sa krajnjom potrošnjom. Međutim, sa aspekta marketing menadžera destinacije postavlja se problem nedostatka kontrole nad pojedinim subjektima destinacijskog proizvoda, odnosno nad onim elementima koji su u vlasništvu komercijalnih kompanija, pa je stoga sužena mogućnost marketing menadžera turističke destinacije u upravljanju proizvodnim miksom i donošenju odluka o određenim proizvodnim linijama.

Jednostavna dvodimenziona matrica koju je razvila Boston Consulting Group (BCG) služi kao smernica za pomoć turističkim destinacijama čije menadžment strukture imaju dileme oko finansiranja. Pomoću navedene matrice mogu se dobiti osnovni tipovi turističkih proizvoda⁷:

- "Zvezde"
 - turistički proizvodi koji beleže visok rast i koji imaju visoko tržišno učešće, ali je neophodno stalno finansiranje, a kad ubrzanom razvoju dođe kraj, postaje "krava muzara";

⁷ Mouninho, L., 2005, Strateški menadžment u turizmu, Masmedija, Zagreb, str.391-392.

- "Krave muzare"
 - zbog visokog tržišnog udela stvaraju veliku količinu gotovog novca, ali tim proizvodima nije potrebno dodatno ulaganje zato što ne rastu (ali mogu pomoći finansiranju drugih linija, a to je međusobno subvencionisanje);
- "Upitnici" ili "problematična deca"
 - turistički proizvodi koji beleže ubrzani rast, ali imaju premali tržišni udeo da bi finansirali veću ekspanziju, a upitnici se, najčešće, nalaze na novim i neispitanim tržištima;
- "Psi"
 - turistički proizvodi koji ne rastu i nemaju veliki tržišni udeo (dobri turistički proizvodi koji su postali neprivlačni turističkim konzumentima), te se odstranjuju sa tržišta;

5. BRENČMARKING PROCES KAO METOD MONITORINGA TURISTIČKOG PROIZVODA

Konstantna provera trenutne tržišne pozicije neophodna je s obzirom na narastajuću konkurenciju i zbog prilagođavanja savremenim turističkim trendovima. Međutim, da bi se ostvarila konkurentna prednost, potrebno je stalno biti korak ispred konkurenata, odnosno obavljati stalnu komparaciju sa konkurentskim destinacijama ili destinacijama koje imaju slične karakteristike. Ovaj proces kojim se obavlja stalno poređenje sa konkurentima, odnosno sa tzv. najboljom praksom, poznat je kao benčmarking. To znači da je to kontinuiran proces identifikacije, razumevanja i prilagođavanja proizvoda i ostalih instrumenata marketinga sa ciljem poboljšanja sopstvenog poslovanja. Ovaj proces uključuje⁸:

- Poređenje sa najboljima ne ograničavajući se na istu oblast gde se delatnost obavlja;
- Poređenje proizvodnih i drugih aktivnosti s ekvivalentnim aktivnostima drugih;

⁸ Petrović, P., 2006, Preduzetnički menadžment u ugostiteljstvu, PMF-Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, str.119.

- Poređenje proizvoda i usluga sa onim konkurentima koji imaju najbolje rezultate;
- Poređenje tehničkih rešenja u cilju izbora najbolje opreme;
- Primena najbolje definisanog poslovnog procesa;
- Planiranje budućih pravaca razvoja i aktivno prilagođavanje novim trendovima;
- Ispunjavanje i nadmašivanje očekivanja turista;

Benčmarking uglavnom obuhvata pet glavnih faza:

- (1) planiranje i karakterizacija;
- (2) sakupljanje i analiza podataka o vlastitom poslovanju;
- (3) sakupljanje i analiza podataka o drugim destinacijama;
- (4) faza poboljšanja;
- (5) kontinuirano sprovođenje poboljšanja;

Prilikom stvaranja konkurentske prednosti uspešnih integrisanih turističkih proizvoda treba imati u vidu programski turistički koncept Philoxenia, koji za konačan cilj ima unapređenje kvaliteta i konkurentnosti, a koji podrazumeva⁹:

- unapređenje kvaliteta u skladu s osnovnim zahtevima turističke tražnje;
- podsticanje diverzifikacije turističkih aktivnosti i proizvoda koji će dovesti do povećanja konkurentnosti i profitabilnosti;
- jačanje koncepta održivog razvoja turizma sa širim osloncem na njegovu prirodnu i kulturnu dimenziju;

⁹ Ministarstvo turizma Vlade Republike Srbije, Strategija razvoja turizma u Srbiji, Beograd, 1999., str.40.

6. TOTAL QUALITY MANAGEMENT KAO METOD STRATEŠKOG UPRAVLJANJA KVALITETOM TURISTIČKOG PROIZVODA

Ostvarenje određenog nivoa standarda kvaliteta zavisi od primene određene norme ili propisa koji daju uputstva o postizanju određenog svojstva turističkog proizvoda ili usluge. TQM nastoji da obezbedi ostvarenje cilja koji se ogleda u pravilnom koncipiranju integrisanog turističkog proizvoda na način koji odgovara turističkom potrošaču. Takav sistem osigurava izbegavanje beskorisnog napora i nepotrebno trošenje svih vrsta resursa, jer omogućava ostvarenje cilja u skladu sa željama turista, a u najkraćem vremenu i uz najniže troškove. To znači da kvalitet turističkog proizvoda konkretne destinacije podrazumeva:

- besprekornu infrastrukturu;
- besprekorni rad ljudskih resursa;
- uklanjanje problema čim to turistički potrošač sugeriše;
- pravi odnos cene i kvaliteta turističkog proizvoda;
- pravovremeno informisanje gostiju, itd.;

Imajući to u vidu, upravljanje totalnim kvalitetom podrazumeva sledeće elemente:

- kvalitet vođen prema gostu;
 - svaka TQM strategija mora se oblikovati tako da može anticipirati želje gosta, mogućnosti turističkih subjekata destinacija da ih ispuni;
 - kvalitet je rezultat tržišne nužnosti, a proces stvaranja kvaliteta je dugotrajan i stalan;
- potpora top menadžmenta;
 - menadžment uvažava alate i tehnike TQM, te ih dalje objašnjava;
- kontinuirano unapređivanje;
 - proces rasta kvaliteta turističkog proizvoda i usluga preko konstantnih inovacija;
- puna participacija
 - TQM zavisi od saradnje i doprinosa zaposlenih, a kvalitet turističkih subjekata održava se efektivnim nagrađivanjem zaposlenih;

- skraćivanje vremenskog ciklusa;
 - eliminisanje zadataka i aktivnosti koje ne stvaraju dodatnu vrednost;
- prevencija a ne detekcija;
 - filozofija TQM se zasniva ne na prihvatljivosti greške nego na koncepciji bez greške, pri čemu je glavni zadatak menadžmenta uklanjanje uzroka greške;
- management by fact;
 - svi napori u TQM se argumentuju činjenicama, pa je bitno prikupljati, analizirati i upoređivati podatke;
 - potrebno je dizajnirati sastav poslovne destinacije (business intelligence system);
- razvoj partnerstva;
 - svi subjekti destinacije moraju biti otvoreni prema okolini, bilo da je u pitanju javni ili privatni sektor (to vodi njihovom poslovnom povezivanju);
- javna odgovornost;
 - TQM turistički subjekti prihvataju odgovornost za plasman turističkih proizvoda bez greške, za očuvanje prirodnih i kulturnih resursa destinacije, uvođenje novih tehnologija i slično;

7. ZAKLJUČAK

Kvalitet je u savremenom turističkom poslovanju presudan faktor uspešnosti i konkurentnosti. Zato se strateška poslovna koncepcija mora zasnivati na modernim tehnikama monitoringa i upravljanja kvalitetom, kao što su benčmarking i total quality management. TQM je proces koji je u potpunosti orijentisan tržišnim promenama, odnosno u potpunosti je fokusiran na potencijalnog turistu. Uvođenje ovog procesa u integralnu turističku privredu kao i u svako turističko preduzeće predstavlja neizbežan i neophodan strateški potez menadžmenta.

LITERATURA:

1. Armstrong, M.A., 2001, *Handbook of Human Resource Management Practice* (8th edition), Kogan Page, London, 2001.
2. Bakić, O., 2002, *Marketing menadžment turističke destinacije*, Ekonomski fakultet, Beograd.
3. Carrell, M., - Elbert, N. - Hatfield, R., 2000, *Human Resource Management: Strategies for Managing a Diverse and Global Workforce* (6th edition), Dryden Press, London, 2000.
4. Crainer, S., 2003, Interview with Philip Kotler, NZ Marketing Magazine, March, 2003.
5. Casio, W.F., 2003, *Human Resource Management*, (6th edition) McGraw-Hill, 2003.
6. Evans, N., Cambell, D., Stonehouse, G., 2003, *Strategic management for travel and tourism*, Butterworth-Heineman, Burlington.
7. Kosar, Lj., 2007, *Struktura i ocena kvaliteta hotelskog proizvoda*, "Hotel link", Visoka hotelijerska škola, Beograd, br.9-10,.
8. Lockwood, A., Medlik, S., 2003, *Tourism and hospitality in 21st century*, Butterworth-Heineman, Burlington.
9. Mountinho, L., 2005, *Strateški menadžment u turizmu*, Masmedija, Zagreb.
10. Petrović, P., 2006, *Preduzetnički menadžment u ugostiteljstvu*, PMF-Department za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
11. Popesku, J., 1991, *Organizacija instrumenata marketinga u preduzeću turističke privrede*, Beleta, Beograd.
12. Rakić, B., (2004) "Poboljšanje performansi marketing aktivnosti naših preduzeća", Međunarodni naučni skup: "Poboljšanje performansi preduzeća - uslov poslovanja u evropskom okruženju", Megatrend, Beograd, decembar, 2004, Zbornik radova;
13. Rigby, D., Reichheld, F., Scefter, P., (2002), *Avoid Four Perils of CRM*, Harvard Business Review, February, 2002.
14. Roland, T.R., Zeithaml, A.V., Lemon, N.K., "Customer - Centered Brand Management", Harvard Business Review, September, 2004.
15. Vesić, D. i Petrović, P., 2002, "Upravljanje kvalitetom svojstva proizvoda - otkrivanje skrivenih mogućnosti", Zbornik radova: Upravljanje kvalitetom i pouzdanošću - DQM-2002, Beograd, jun, 2002.

16. Vesić, D., 2006, Menadžment ljudskih resursa, Institut za međunarodnu politiku I privredu, Beograd.

Rad je zaprimljen: 04. 10. 2011.

Rad je odobren: 12.10. 2011.

EVALUACIJA KVALITETA SOFTVERA PREMA ISO 9126 STANDARDU

EVALUATION OF THE SOFTWARE QUALITY BASED ON THE STANDARD ISO 9126

Saopštenje

DOI 10.7251/POS1208099T

COBISS.BH-ID 3063832

UDK 004.42:006.44

Mr Boris Todorović¹, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka

Sažetak

Razvoj softvera u 21. vijeku postaje glavni fokus mnogih velikih korporacija, što za sebe vuče i čitav niz manjih i srednjih preduzeća. Softver, koji je stvoren da bi riješio neki poslovni problem, još nije toliko zreo koliko je to hardver. Tek krajem devedesetih godina prošlog i početkom 21. vijeka se pojavljuju prvi značajni standardi za razvoj softvera, modeli najbolje prakse i sl. Današnji trend je fokus na kvalitet, odnosno eliminaciju grešaka u projektima razvoja softvera. Projektni menadžment, dakle, ne samo da ima za fokus upravljanje sa tri promjenljive projektnog menadžmenta (troškovima, ciljevima i rokovima), već upravljanje sa kvalitetom softvera. U posljednje dvije decenije razvili su se i standardi za upravljanje kvalitetom u sferi informaciono-komunikacionih tehnologije (IKT), koji definišu konačni cilj, stanje kojem bi trebalo težiti. Cilj ovog rada je predstaviti ISO 9126 standard, koji u sebi nosi model po kojem se vrši evaluacija, tj. procjena kvaliteta softvera. Osnovna hipoteza ovog rada je da korišćenjem ovog standarda možemo kontinuirano kontrolisati, pratiti i korigovati nivo kvaliteta softvera. Eksperimentalno istraživanje je sprovedeno u kompaniji Component Sourcing Group, na projektu razvoja softverskog alata za praćenje inventara putem mobilnih platformi. Rezultati istraživanja podržavaju hipotezu, odnosno pokazuju da je mjerenjem nivoa kvaliteta u ranom periodu projekta moguće identifikovati probleme i izvršiti korektivne akcije, kojima će se optimizovati procesi i podići nivo kvaliteta softvera. Stvaranjem kvalitetnog softvera ćemo smanjiti vrijeme i troškove održavanja, jer će se eliminisati značajne greške (defekti).

Ključne riječi: procjena i evaluacija kvaliteta softvera, mjerenje nivoa kvaliteta, projektni menadžment, ISO 9126, PMBOK, metrike za kvalitet, proces mjerenja kvaliteta softvera

¹ Mr Boris Todorović: Mob. 066/717-323; E-mail: boris@todorovic.biz

Abstract

Software Development in the 21st century becomes the main focus of many large corporations, which in itself draws a range of small and medium enterprises. The software, which was created to solve a business problem, is still not as mature as hardware. Only in the late 90's of the last century and early 21st century appear the first significant standards for software development, models, best practices and the like. Today's trend is a focus on quality and the elimination of errors in the software development project. Project management is not only concerned with planning and controlling the three key variables of project management (costs, objectives and deadlines) but managing the quality of software as well. In the last two decades, the development of quality management standards within the sphere of information and communication technologies came to the fore, thus defining the ultimate objective or situation we should strive for. The aim of this paper is to present the ISO 9126 standard, which carries the model for evaluating ie. assessment of software quality. The main hypothesis of the paper is that, using this standard, we can continuously control, monitor and adjust the level of software quality. The experimental research was conducted at the company Component Sourcing Group, on the project of software development tools for tracking inventory via mobile platforms. The research results support the hypothesis. Namely, the results show that measuring the level of quality in the early period of the project can identify problems and perform corrective action, which will optimize all processes and increase the level of software quality. By creating quality software, we will reduce the time and maintenance costs because it will eliminate significant errors (defects).

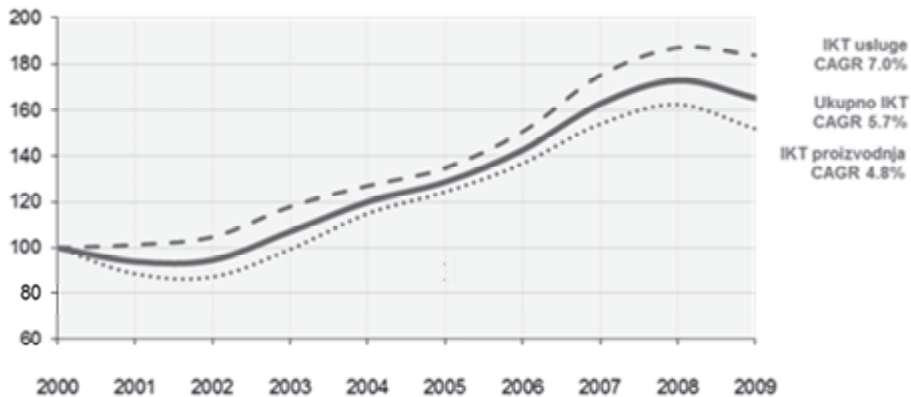
Keywords: *assessment and evaluation of software quality, measuring the level of quality, project management, ISO 9126, PMBOK, quality metrics, process of measuring software quality.*

1. UVOD

Razvoj softvera u 21. vijeku, dakle, postaje glavni fokus mnogih velikih korporacija, što za sebe vuče i čitav niz manjih i srednjih preduzeća. Softver, koji je stvoren da bi riješio neki poslovni problem još nije toliko zreo koliko je to hardver. Tek krajem devedesetih godina prošlog i početkom 21. vijeka se pojavljuju prvi značajni standardi za razvoj softvera, modeli, najbolje prakse i sl. To je jedan od dokaza da je softverska industrija tek započela značajnu standardizaciju, što je samo jedan od prvih koraka ka evoluciji i sazrijevanju.

Razvoj softvera danas je široko rasprostranjen i sve razvijene i privrede u razvoju se fokusiraju na stvaranju što većeg broja preduzeća baziranih na informacionim tehnologijama, koje ne iziskuju velike investicije i kapital, već isključivo znanje. Preduzeća koja se bave razvojem softvera su prisutna u sve većem broju i svakodnevno se otvaraju nova radna mjesta iz IKT industrije, koja bilježi konstantan rast profita i prihoda (grafikon 1). Kako razvoj softvera danas više nije haotičan, već jasno definisan proces, potrebno je primijeniti najbolju praksu, standarde, metode i alate; odnosno, potrebno je posjedovati i primijeniti određenu metodologiju razvoja softvera.

Grafikon 1 - Trend rasta indeksa prihoda najvećih IKT kompanija od 200 - 2009.

Izvor: OECD Information Technology Outlook 2010, www.oecd.org/sti/ito (OECD, 2010)

Fokus na kvalitet, odnosno eliminaciju grešaka u projektima razvoja softvera, dovodi kako do rješavanja neželjenih posljedica poput gubitka vremena i novca (uticaj na finansije preduzeća), a u najgorem slučaju i do ugrožavanja reputacije preduzeća, gubitka značajnih klijenata, sankcija od strane regulatornih organa i sl. Projektni menadžment, dakle, ne samo da ima za fokus upravljanje sa tri promjenljive (troškovima, ciljevima i rokovima), već upravljanje sa kvalitetom softvera.

2. PREGLED TEORIJE KVALITETA SOFTVERA, ISO 9126 STANDARDA I RELEVATNIH MEĐUNARODNIH PUBLIKACIJA

2.1. Kvalitet softvera kao važan faktor u upravljanju projektima

Svi projekti imaju definisane finansijske limite i rokove, tj. iznos definitivnog budžeta za projekat i dan kada sistem mora biti instaliran i potpuno operativan. Ovi limiti nisu nametnuti od strane projektnog tima, već od strane top menadžmenta, klijenata ili zainteresovanih strana i akcionara preduzeća za kojeg je softver i razvoja. Projektni menadžer mora da, pored poznavanja informacionih tehnologija i metoda razvoja softvera, radi i sa ovim netehničkim, tj. finansijskim aspektima projektima. Radni okvir za ovo je jasno definisan u PMBOK metodologiji², gdje se pojavljuje koncept *trougla projektnog menadžmenta*. Ovaj koncept podrazumijeva evaluaciju uspjeha projekta kroz tri varijable: **ciljeve** (engl. Scope), **troškovi** (engl. Cost) i **vremenski okvir** (engl. Time).

Varijabla *vremenski okvir* predstavlja vremenski raspored ili rokove koji su definisani za projekat, a u okviru kojih se projekat mora završiti. *Troškovi* predstavljaju budžet ili finansijske resurse koji su dodijeljeni za potrebe ljudskih resursa, hardver, softver i ostale implicirane troškove poput režija i troškova konsaltinga. Treća varijabla, *obim*, predstavlja ciljeve koji se moraju realizovati, da bi se smatralo da je projekat proizveo funkcionalan softver. Da bi projekat uvijek bio na pravom putu, projektni menadžeri moraju kontinuirano pratiti ove tri varijable i vršiti njihovu evaluaciju, usput modifikujući planove, raspoređujući resurse i aktivnosti projektnog tima.

Kako tvrde Schwalbe (2006, str. 12) i Haugan (2011, str. 89), tri varijable projektnog menadžmenta su zapravo međusobno povezane. Na primjer, povećavajući obim projekta izvršiće se direktni uticaj na vrijeme i resurse koji su potrebni da bi se završio dodatni

² PMBOK – Project Management Body of Knowledge, vodeća metodologija za upravljanje projektima

posao. Troškovi će rasti, a rokovi će se proširiti, što može imati negativan uticaj na položaj preduzeća i sam projekat.

Proizvod ovog trougla projektnog menadžmenta je *kvalitet*. Projekat koji je zadovoljio tri varijable se može smatrati da je uspješan i da je proizveo dovoljan nivo kvaliteta. Ovaj stav je, međutim, vrlo osporavan od strane projektnih menadžera i u teoriji projektnog menadžmenta i razvoja softvera od strane Haugan (2011, str. 10), Hamilton, Byatt, & Hodgkinson (2010, str. 1), Schwalbe (2006, str. 5) i mnogih drugih. Projekat, u stvari, može zadovoljavati tri varijable, ali kvalitet može biti upitan ili neprihvatljiv za klijenta. Zbog ovoga je u PMBOK metodologiji došlo do evolucije koncepta trougla projektnog menadžmenta, kako će biti opisano u sljedećoj sekciji.

Gledanje na uspješnost projekta kroz zadovoljavanje trougla projektnog menadžmenta, iako neophodno, nije dovoljno. Kao što smo prethodno sugerisali, održavanje trougla u konzistentnom obliku ne znači nužno proizvodnju kvalitetnog proizvoda (softvera). U modernoj teoriji projektnog menadžmenta (Project Management Institute, 2010, str. 165) na ovaj problem se pokušava odgovoriti uspostavljanjem novog koncepta **6 varijabli projektnog menadžmenta**. Za razliku od prethodne tri varijable (troškova, obima i rokova), uvedeni su rizici i resursi kao dvije nove varijable, dok je kvalitet postao šesta. Haugan (2011, str. 11) i Westfall (2010, str. 61) podržavaju ovaj koncept, jer kvalitet zapravo predstavlja varijablu kojom se može upravljati, a ne de facto rezultat procesa projektnog menadžmenta. Kako u teoriji projektnog menadžmenta već postoji šest procesnih modela (Schwalbe, 2006, str. 86) koji su adekvatni navedenim varijablama, logično je kontrolisati projekat kroz njih, kao što je predstavljeno na sljedećem dijagramu:

Slika 1 - Šest varijabli projektnog menadžmenta

Izvor: (Project Management Institute, 2010)

Prema novom modelu, kvalitet dobija veći značaj i nije tako apstraktno definisan kao "rezultat procesa", već kao varijabla, ravnopravna sa svim ostalima. Drugim riječima, projektni menadžer može dogovoriti nivo kvaliteta softvera sa klijentom i na osnovu toga vršiti balans svih varijabli. Na kraju, koncept šest varijabli je realan i u praksi projektnog menadžmenta se uvijek vrši monitoring i kontinuirana evaluacija svih aspekta projekta (Pressman, 2001). Zbog toga je i naglasak ovog rada na **upravljanju kvalitetom**, a ne posmatranje istog kao rezultata procesa ili konstante.

2.2. Generalni pojmovi upravljanja kvalitetom softvera i kvaliteta softvera

2.2.1. Pojam upravljanja kvalitetom softvera

Upravljanje kvalitetom softvera možemo posmatrati kroz jednu praktičnu definiciju kvaliteta softvera od strane Pressmana (2001), koji opisuje kvalitet softvera kao "*usklađenost softvera sa operativnim i*

efektivnim potrebama, koje su jasno iskazane, poštujući standarde proizvodnje i razvoja softvera i postojanje impliciranih karakteristika koje se očekuju od svakog profesionalno razvijenog softvera". U ovoj definiciji možemo identifikovati tri bitne stavke kvaliteta softvera, od kojih svaka govori o potpuno drugačijoj perspektivi, odnosno poimanju pojma kvaliteta softvera.

Kada posmatramo prvu konstataciju, "*kvalitet softvera podrazmijeva usklađenost sa operativnim i efektivnim potrebama*", faktički govorimo o poimanju kvaliteta softvera od strane njegovih budućih korisnika. Operativne i efektivne potrebe su, dakle, potrebe korisnika koje moraju da budu zadovoljene da bi neki softver nazvali kvalitetnim. S obzirom na to da je cilj procesa razvoja softvera direktno u vezi sa zadovoljavanjem potrebe klijenata i da je sama svrha proizvodnja softvera koji klijentima (korisnicima) rješava određene poslovne probleme, jasno je da je kvalitet vezan za proces razvoja softvera.

Kod druge konstatacije "*kvalitet softvera poštuje standarde proizvodnje i razvoja softvera*" uočava se takođe direktna veza između kvaliteta softvera i opšteprihvaćenih standarda razvoja softvera. Pressman jasno identifikuje ovu povratnu spregu, koja pored standarda proizvodnje iziskuje potrebu i za povezivanjem sa standardima kvaliteta softvera.

Treća konstatacija "*kvalitet softvera podrazmijeva postojanje impliciranih karakteristika koje se očekuju od svakog profesionalno razvijenog softvera*" otkriva jednu interesantnu tačku za razmatranje koja se pojavila kroz industrijsku praksu, a koja je izučena i kroz teoriju. Naime, krajnji korisnici softvera pri definisanju svojih zahtjeva za funkcionalnost softvera podrazmijevaju određene zahtjeve za kvalitet softvera. Ovakve vrste zahtjeva nazivamo *nefunkcionalnim zahtjevima* (Khayami, Towhidi, & Ziarati, 2008), jer se ne mogu funkcionalno specifikovati (npr. efikasnost softvera, sposobnost daljeg razvoja i nadogradnje, jednostavnost održavanja, sigurnost, itd).

Upravljanje kvalitetom softvera u najjednostavnijoj mogućoj formi je jedan proces kroz koji možemo definisati kvalitet softvera, ali i planirati, osigurati i provjeriti koliko je softver u razvoju u skladu sa inicijalnim zahtjevima.

S obzirom na to da ni kroz Pressmanove definicije kvaliteta softvera nismo obuhvatili njegove najvažnije aspekte, ali i široko prihvaćene standarde, kao što su ISO standardi, u sljedećim sekcijama ćemo detaljnije posvetiti pažnju samom pojmu kvaliteta softvera. Korektno postavljanje definicije kvaliteta softvera umnogome će pomoći daljem istraživanju o procesu njegovog upravljanja.

2.2.2. Definisane pojma kvaliteta softvera

Kvalitet softvera je definisan u teoriji na nekoliko različitih načina, od kojih je važno izdvojiti dvije definicije:

- *"Stepen u kojem sistem, komponente, ili procesi zadovoljavaju specifične zahtjeve, klijentove potrebe ili očekivanja"*, IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers, Inc.)
- *"Slaganje sa eksplicitnim izraženim funkcionalnim zahtjevima i zahtjevima za performanse, eksplicitno dokumentovanim razvojnim standardima, i implicitnim karakteristikama koje se očekuju od svakog stručno razvijenog softvera"* (Pressman, 2001)

Kvalitet softvera se takođe može sagledati i kroz definicije klasične teorijske škole kvaliteta:

- *"Sveukupnost osobina proizvoda ili usluge koje mu omogućavaju da zadovolji specifikirane ili implicitne zahtjeve"*, ISO standard 8204
- *"Kvalitet znači slaganje (usaglašenost) sa zahtjevima"*, Crosby (1979)
- *"Kvalitet sadrži one karakteristike proizvoda koje ispunjavaju potrebe klijenta i na taj način obezbjeđuju zadovoljstvo proizvodom. Kvalitet čini sloboda od nedostataka"*, Juran (1988)

Iz definicija kvaliteta softvera koje smo postavili u prethodnim paragrafima može se izvući paralela sa trougлом projektnog menadžmenta, odnosno potvrditi da zaista postoji veza između njega i

ostvarivanja projektnih ciljeva, poštovanja rokova i budžeta. Ovu definiciju potvrđuje i definicija **obezbjeđenja kvaliteta softvera** u ISO 9000-3 standardu, koja glasi:

"Obezbjedenje kvaliteta softvera je sistematski, planirani skup akcija da se obezbijedi adekvatna sigurnost da softverski proizvod odgovara uspostavljenim funkcionalno-tehničkim zahtjevima, kao i menadžerskim zahtjevima vremenskog raspoređivanja i budžeta."

S obzirom na to da postoji direktna veza između kvaliteta softvera i projektnog menadžmenta u informacionim tehnologijama, potrebno je dublje sagledati problematiku samog procesa razvoja softvera, u kojem upravo i nastaje nekvalitetan softver.

Pojam kvaliteta koji se pojavljuje u široko prihvaćenoj klasičnoj teoriji se pojavljuje i u radovima *Međunarodne organizacije za standardizaciju*³, koja je, možda i najviše od svih međunarodnih institucija, pridonijela standardizaciji ovog pojma i procesa upravljanja kvalitetom. U sljedećoj sekciji ćemo govoriti nešto više o ISO standardima za kvalitet softvera.

2.3. ISO 9126 standard - karakteristike i proces evaluacije kvaliteta softvera

Jedan od najvećih problema u softverskoj industriji nije definisanje pojma kvaliteta softvera, već zapravo način na koji mjeriti, odnosno *kvantifikovati kvalitet softvera*. Takođe, problem je i na koji način gledati na kvalitet softvera s obzirom na njegovu razliku od drugih materijalnih proizvoda sa kojim se industrija i nauka suočila u prethodnom vijeku. Da bi se standardizovao način mjerenja kvaliteta softvera, 1991. godine razvijen je ISO 9126 standard. Ovaj standard nosi naziv "*evaluacija softvera kao proizvoda - karakteristike kvaliteta softvera i smjernice za njihovo korišćenje*". U ovom standardu se definišu navedene karakteristike kvaliteta softvera, kao i sam proces

³ Engl. ISO – International Organization for Standardization, www.iso.org

evaluacije kvaliteta softvera (Abran, Khelifi, Suryan, & Seffah, 2003). Dakle, prema ovom standardu postoji **šest generalnih karateristika kvalitetnog softvera**:

1. **funkcionalnost** - postojanost funkcija softvera ili njenih naznačenih osobina
2. **pouzdanost** - sposobnost softvera da održava nivo performansi pod navedenim uslovima, u toku navedenog vremenskog perioda
3. **upotrebljivost** - pogodnost za korišćenje softvera, odnosno kompleksnost za krajnjeg korisnika
4. **efikasnost** - odnos između nivoa performansi softvera i količine resursa koji se koriste, pod navedenim uslovima
5. **održivost** - sposobnost softvera da jednostavno podrži buduće modifikacije
6. **prenosivost** - sposobnost softvera da bude prenesen iz jednog u drugo radno okruženje

Pored navedenih karakteristika kvaliteta softvera, ISO 9126 nudi i tri različite **perspektive**, odnosno tri načina poimanja kvaliteta od strane osoba u organizaciji. Naime, *menadžeri* su više zainteresovani za sveukupni kvalitet nego za pojedinačne karakteristike kvaliteta i zbog toga vrše njihovo rangiranje da bi ih usaglasili sa poslovnim zahtjevima. U njihovoj perspektivi je potrebno vršiti unapređenje kvaliteta u skladu sa vremenskim rokovima, troškovima i ljudskim resursima. *Korisnici* su najviše zainteresovani za lakoću korišćenja softvera, performanse i efikasnost i često procjenjuju kvalitet softvera bez poznavanja internih aspekata softvera i procesa razvoja softvera. *Razvojni tim*, s obzirom na to da ima zadatak stvaranja softvera, zainteresovan je za trenutni⁴ i konačni kvalitet softvera.

ISO 9126 takođe definiše i nešto što nazivamo **proces evaluacije kvaliteta softvera**. Naime, u toku procesa razvoja softvera

⁴ Trenutni kvalitet softvera se odnosi na kvalitet radnih verzija, odnosno *prototipa* softvera, koji se redovno pojavljuju u ciklusu razvoja softvera; radne verzije služe za evaluaciju napretka projekta, odnosno procjenu podobnosti proizvoda (softvera) u razvoju

se vrši izgradnja softvera, odnosno njegovo planiranje, analiza, dizajn, implementacija i testiranje funkcija. Paralelno sa testiranjem funkcija potrebno je vršiti i provjeru kvaliteta softvera, odnosno test kroz koji će se krajnji korisnici uvjeriti da dobijaju softver koji odgovara kako njihovim, tako i generalnim zahtjevima kvaliteta.

Proces evaluacije kvaliteta softvera započinje sa definicijom zahtjeva kvaliteta, odnosno navedenih i podrazumijevanih zahtjeva iz relevantne tehničke dokumentacije i samih ISO standarda, na osnovu čega se kreira specifikacija zahtjeva.

Slika 2 - Proces evaluacije kvaliteta softvera

Izvor: ISO 9126

Priprema evaluacije je drugi korak i uključuje odabir odgovarajućih metrika⁵ (kvantitativnih), definisanje nivoa rangiranja metrika (raspon vrijednosti koje se računaju kao zadovoljavajuće ili nezadovoljavajuće) i definiciju kriterijuma procjene (priprema procedura za sumiranje rezultata evaluacije).

Treći korak je procedura evaluacija, koja se sastoji iz tri koraka: mjerenja, u toku kojeg se odabrane metrike apliciraju na softver radi dobijanja određenih vrijednosti; rangiranja, u kojem se karakteristike softvera unose u raspon između zadovoljavajućeg ili nezadovoljavajućeg; i procjene, na osnovu koje se vrši sumiranje rezultata evaluacije. Konačni kvalitet softvera se poredi sa drugim aspektima projekta razvoja softvera, kao što su vremenski rokovi i

⁵ U softverskom inženjstvu riječ "metrika" se koristi u smislu procedure, odnosno predstavlja način ili opis mjerenja određenog objekta. ISO 9126 standard koristi riječ metrika u kontekstu formula koje se primjenjuju nad određenim modulima softvera da bi kao rezultat dobili kvantitativne rezultate koji nam govore o procentu ostvaranje ciljeva kvaliteta (Abran A. , 2010, str. 3).

troškovi, radi podrške daljim poslovnim odlukama.

Na samom kraju, neophodno je napomenuti da se ISO standard 9126 godinama razvijao, te da danas sadrži i nekoliko pridodatih standarda, kako je navedeno:

- ISO 9126-1: Model kvaliteta
- ISO TR 9126-2: Eksterne metrike
- ISO TR 9126-3: Interne metrike
- ISO TR 9126-4: Metrike kvaliteta u korišćenju

Iako u ovom radu nećemo detaljno izučavati sve podskupove ISO 9126 standarda, važno ih je predstaviti, posebno radi upoznavanja projektnih menadžera i drugih odgovornih ljudi u industriji sa relevantnim standardima kvaliteta softvera. Najveću pažnju ćemo posvetiti definisanim karakteristikama kvaliteta softvera, koje se dalje rafinišu kao što je opisano u sljedećoj sekciji.

2.3.1. Klasifikacija karakteristika kvaliteta softvera prema ISO 9126 standardu

Šest karakteristika kvaliteta softvera koje smo naveli u prethodnoj sekciji se prema ISO 9126 standardu dalje razlažu na **potkarakteristike** i **attribute** (dijagram ispod). Atributi treba da budu mjerljivi, odnosno moraju da budu pitanja na koje se može odgovoriti objektivno, kvantitativnim vrijednostima.

ISO 9126 standard definiše **generalne potkarakteristike** (tabela ispod), koje se mogu implementirati u gotovo svim vrstama projekata razvoja i evaluacije kvaliteta softvera. Iako ove potkarakteristike nisu sveobuhvatne, do sada su najrazvijeniji set potkarakteristika u teoriji (Abran, Khelifi, Suryin, & Seffah, 2003).

Tabela 1 - ISO 9126 karakteristike i potkarakteristike

Funkcionalnost	Pogodnost	Da li softver izvršava funkcije kao što je previđeno?
	Tačnost	Da li rezultati funkcija softvera tačni?
	Interoperabilnost	Da li softver može vršiti interakciju sa drugim sistemima?
	Sigurnost	Da li softver onemogućuje neautorizovani pristup?
Pouzdanost	Zrelost	Da li je većina značajnih grešaka eliminisana kroz korišćenje softvera?
	Tolerancija grešaka	Da li je softver sposoban tolerisati greške korisnika?
Upotrebljivost	Sposobnost oporavka	Da li je softver sposoban da se vrati u radno stanje nakon greške ili nestabilnosti?
	Razumljivost	Da li korisnik razumije kako da koristi softver?
	Lakoća učenja	Da li korisnik može relativno jednostavno da nauči koristiti softver?
Efikasnost	Jednostavnost	Da li korisnik može koristiti sistem uz minimum napora?
	Atraktivnost	Da li je korisnički interfejs atraktivan?
	Odziv	Da li softver brzo reaguje, tj. koliko dugo izvršava određene operacije?
Održivost	Iskorištenost resursa	Da li softver koristi resurse u srazmjeri sa funkcijom koju obavlja?
	Sposobnost analize	Da li se greške mogu lako analizirati?
Prenosivost	Promjenljivost	Da li se softver može lako mijenjati i dorađivati?
	Stabilnost	Da li softver funkcioniše pored promjena?
	Sposobnost testiranja	Da li se softver može jednostavno testirati?
	Adaptivnost	Da li se softver može prebaciti u drugo radno okruženje?
Sve karakteristike	Sposobnost instalacije	Da li se softver može relativno jednostavno instalirati?
	Sukladnost	Da li je softver u skladu sa standardima prenosivosti?
	Zamljenljivost	Da li softver može jednostavno zamijeniti drugi softver?
	Saglasnost	Da li su softver i njegove karakteristike u skladu sa zakonima i ostalom regulativom?

Izvor: (Abran A. , 2010)

Jedna od najvažnijih prednosti ISO 9126 modela je u definisanju kako internih, tako i eksternih karakteristika kvaliteta softvera. Sa druge strane, ovaj standard ne formuliše jasno način na koji se mogu vršiti mjerenja, kako tvrdi Maryoly (2002). Na individualnim projektnim timovima i organizacijama je da samostalno razviju i apliciraju mjerenja. Ovo za projektne timove predstavlja svojevrsni izazov, jer je potrebno izvršiti pažljiv odabir metrika, tako da one omogućavaju objektivno, a ne subjektivno mjerenje i procjenu nivoa kvaliteta softvera.

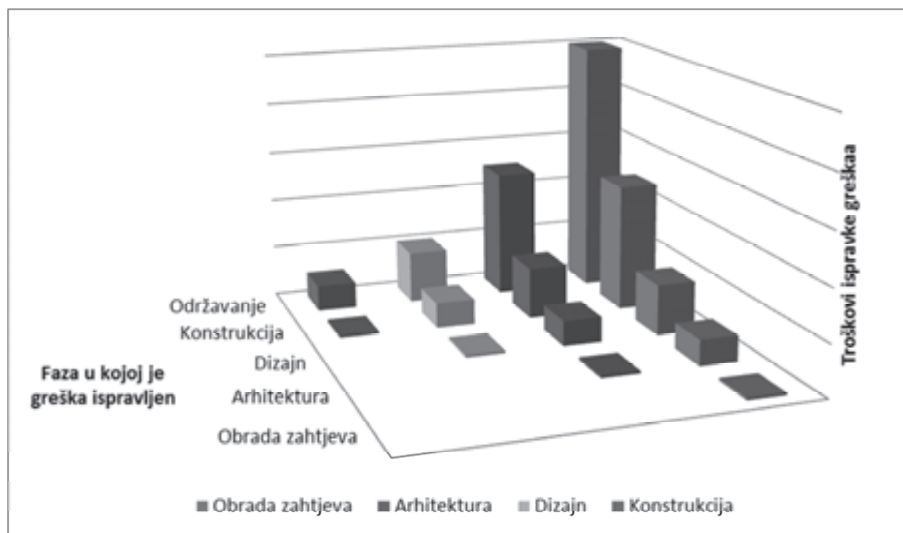
2.3.2. Statična i kontinuirana kontrola kvaliteta softvera

Testiranje softvera je u tradicionalnom pristupu razvoja softvera⁶ posljednja faza u razvoju u toku koje su se otklanjale posljednje greške, koje su mogle biti ustanovljene ovim putem. Međutim, moderni razvoj softvera podrazumijeva korišćenje metodologije koja omogućava integraciju testiranja u kompletan razvojni ciklus, ne samo pred samu distribuciju softvera krajnjim korisnicima.

Jedan od problema koji se rješava kontinuiranim testiranjem je eliminisanje *troškova otklanjanja grešaka*. Naime, greške koje se pojavljuju u posljednjim danima razvoja softvera najviše koštaju, jer su nastale mnogo ranije i zbog toga je potreban veći angažman ljudskih resursa za njihov ispravak. Greške se tako, prema McConnellu (1997), najjednostavnije i najekonomičnije ispravljaju u trenutku kada su nastale, odnosno u odgovarajućoj fazi razvoja softvera, kako je ilustrovano na sljedećem dijagramu.

⁶ Waterfall metodologija i slične

Slika 3 - Troškovi ispravke grešaka u procesu razvoja softvera u zavisnosti u kojoj fazi je greška identifikovan i ispravljena

Izvor: (McConnell S., 1997)

2.3.3. Troškovi kvaliteta softvera

Troškovi kvaliteta predstavljaju zbir **usaglašenih** i **neusaglašenih** troškova. Usaglašeni, odnosno standardni troškovi, porazumijevaju troškove koji su nastali razvojem softvera koji je u skladu sa zahtjevima klijenta i koji je podoban za korišćenje. Neusaglašeni troškovi podrazumijevaju troškove grešaka i neispunjenosti očekivanog nivoa kvaliteta.

Prema istraživanju RTI Internationala (2002), neusaglašeni troškovi kvaliteta u preduzećima u Sjedinjenim Američkim Državama je iznosio 59,6 milijardi američkih dolara, odnosno 0,6% BDP-a (bruto društveni proizvod). U istraživanju se sugerše da više od jedne trećine ovih troškova može biti eliminisano unapređenjem procesa testiranja, odnosno kontrole kvaliteta softvera i uklanjanjem grešaka.

Schwalbe (2006) definiše, pored usaglašenih i neusaglašenih troškova, pet najznačajnijih kategorija troškova kvaliteta:

1. **Trošak prevencije** - trošak planiranja i izvršenja projekta koji ne sadrži greške ili sadrži greške u prihvatljivom rasponu
2. **Trošak procjene** - trošak evaluacije procesa i izlaza radi osiguranja da projekat ne sadrži greške ili sadrži greške u prihvatljivom rasponu
3. **Trošak internog neuspjeha** - trošak identifikovanja i ispravljanja grešaka prije nego što je proizvod isporučen klijentu
4. **Trošak eksternog neuspjeha** - trošak koji se pojavljuje nakon isporuke proizvoda klijentu, odnosno troškovi u sklopu garantnog roka proizvoda i naknadne popravke
5. **Troškovi mjerenja i opreme za testiranje** - kapitalni troškovi opreme (ili softvera) koji se koristi za detekciju i prevenciju grešaka i aktivnosti procjene

Pomenutih pet kategorija troškova kvaliteta se mogu direktno povezati sa klasifikacijom na usaglašene i neusaglašene troškove na sljedeći način: troškovi prevencije, procjene, internog neuspjeha, mjerenja i opreme za testiranje dovodimo u vezu sa usaglašenim troškovima, dok trošak eksternog neuspjeha dovodimo u vezu sa neusaglašenim troškovima.

Top menadžment preduzeća je u mnogim slučajevima direktno odgovoran za visoke nestandardne troškove u informacionim tehnologijama, jer često požuruju sa razvojem novog softvera i plasiraju na tržište (RTI International, 2002). Brzim reakcijama na nove tržišne situacije i konkurenciju preskače se veći dio razvoja i testiranja. Rješavanje ovog problema jedino je moguće fokusiranjem top menadžmenta na korporativnu kulturu koja obuhvata kvalitet.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Eksperimentalno istraživanje će izvršiti evaluaciju kvaliteta softvera nad novim projektom razvoja softvera, odnosno pratiće se nivo kvaliteta softvera od prve do posljednje faze i vršiti monitoring i korektivne akcije. Istraživanje je sprovedeno u kompaniji "*Component Sourcing Group America, Laguna Hills, California*" na projektu razvoja softverskog alata za praćenje inventara putem mobilnih platformi, koji je autor ovoga rada vodio.

Radi evaluacije kvaliteta softvera u okviru projekta je sa klijentom postignut pisani dogovor o *minimalnom nivou kvaliteta softvera*. Ovaj dogovor je specifikovan kroz tabelarni prikaz po individualnim karakteristikama i potkarakteristikama kvaliteta softvera. Naime, specifikacija minimalnog nivoa kvaliteta softvera treba da bude numerički izražena za cjelokupan proizvod, ali i detaljno kroz minimalan nivo kvaliteta karakteristika i potkarakteristika softvera.

Odabir metrika je prvi korak u procesu evaluacije kvaliteta softvera. Cilj je od svih definisanih metrika u ISO 9126 standardu odabrati one koje su najpogodnije za mjerenje kvaliteta softvera u projektu.

Definicija nivoa rangiranja je proces u kojem se određuje koji skup vrijednosti se smatra kao zadovoljavajući rezultat mjerenja, a koji ne. Nivo rangiranja zavisi od tipa metrike, odnosno od rezultata koje ona proizvodi. Na primjer, metrika za evaluaciju pogodnosti, pod nazivom "adekvatnosti funkcije" (engl. functional adequacy) se izračunava putem sljedeće jednačine⁷:

$$X = 1 - A/B$$

U ovoj formuli A predstavlja broj funkcija u kojima su detektovani problemi, dok B predstavlja ukupan broj testiranih funkcija. Rezultati ove jednačine se nalaze između 0 i 1, odnosno matematički predstavljeno: $0 \leq X \leq 1$. Kada postavljamo nivoe

⁷ Jednačina za izračunavanje metrike "adekvatnosti funkcije" je definisana u ISO 9126-3 standardu (ISO/IEC, 2002, str. 14)

rangiranja, zapravo postavljamo minimalnu vrijednost ispod koje se smatra da metrika proizvodi negativan rezultat. U ovom primjeru, pozitivan rezultat može biti ispunjen samo ako je $X \geq 0,75$.

Definicija kriterijuma procjene opisuje kako će se rezultati mjerenja kroz različite metrike sumirati. Preporučeni način sumiranja mjerenja za potrebe ovog modela je računanje na osnovu *ponderisanog prosjeka*⁸. Naime, za svaku metriku će se dodati poseban rang, odnosno ponder.

Definicija nivoa rangiranja i kriterijuma procjene kao rezultat proizvodi osnovni tabelarni prikaz, kako slijedi:

Tabela 1 - Rezultat definicije nivoa rangiranja i kriterija procjene

Funktionalnost	Pogodnost	Eksterna	Adekvatnost funkcija	$X \geq 0,75$	R=5
			Tačnost implementacije funkcija	$X \geq 0,90$	R=10
	Interna	Adekvatnost funkcija	$X \geq 0,75$	R=5	
		Tačnost implementacije funkcija	$X \geq 0,75$	R=10	
		Stabilnost specifikacije funkcionalnosti	$X \geq 0,25$	R=2	

Izvor: autor

Mjerenja su primarni radni zadaci za kontrolore kvaliteta, koji se moraju adekvatno rasporediti imajući na umu da često obavljaju i druge poslove (aktivni su pod drugim projektnim ulogama). Slučaj dijeljenja projektnih uloga je najčešći u malim projektnim timovima, gdje mali broj ljudi mora obavljati veći obim poslova (Todorović, 2010, str. 4).

⁸ Prema preporučenim načinom sumiranja – ponderisani prosjek (Saphire, 2008, str. 13)

Kontrolori kvaliteta će, dakle, u toku projekta vršiti mjerenja, odnosno *kvantitativno izračunati i zabilježiti vrijednost pojedinog mjerenja*. Mjerenja se vrše po vremenskom rasporedu metodologije unifikovanog procesa, odnosno na kraju svake faze i na kraju svake iteracije.

4. PREZENTACIJA, ANALIZA I DISKUSIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Kako smo naveli, za odabrani projekat će se vršiti mjerenja nivoa kvaliteta softvera po pojedinim fazama projekta. Projekat je kao metodologiju razvoja softvera koristio unifikovani proces, koji se klasifikuje kao metodologija iterativnog pristupa razvoja softvera⁹. U sklopu ove metodologije postoje četiri faze razvoja softvera - priprema, razrada, konstrukcija i prelaz. Svaka od ovih faza se fokusira na posebne zadatke, tj. discipline i aktivnosti. U pripremi je tako fokus na pripremi projektne dokumentacije, korisničkih zahtjeva; u razradi na analizi problema i dizajnu rješenja; u konstrukciji na detaljnoj analizi i stvaranju softverskog rješenja (programiranju), kontroli kvaliteta; i u prelazu u finalnim programerskim zadacima, testiranju, finaliziranju dokumentacije i završenju postavljanja softvera u produkciono okruženje. Upravo na kraju svake od ovih faza će se vršiti evaluacija kvaliteta softvera, jer, prema iterativnom pristupu (Gibbs, 2007), a i samoj metodologiji unifikovanog procesa, softver se razvija od prve pa do posljednje faze. Dakle, postojaće radne verzije softvera, koje se vremenom dopunjuju sa funkcionalnošću i integrišu u jednu cjelinu.

⁹ Iterativni i postepeni pristup razvoju softvera (engl. iterative and incremental software development process) počiva na principima proizvodnje velikog broja radnih verzija softvera. Ovaj princip omogućava evaluacije softvera, tj. radnih modela aplikacija od strane klijenta, koji ima priliku da od samog početka projekta bude aktivno uključen u izradu finalne verzije softvera. Pored uključivanja krajnjeg korisnika u proces razvoja softvera, razvoj manjih, jednostavnijih modula softvera omogućava njihovo sazrijevanje i kvalitetniju doradu (Kroll, i drugi, 2005).

Tabela 2 - Rezultat evaluacije kvaliteta softvera kroz sve faze projekta

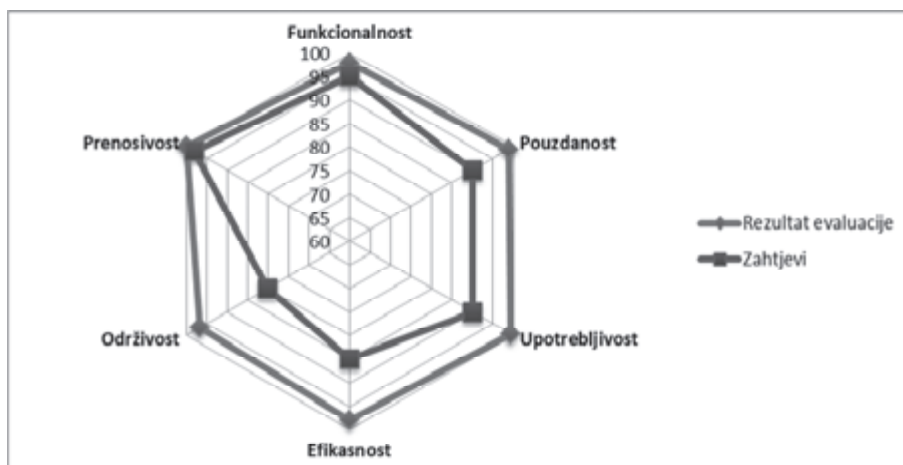
Funkcija sistema	Karakteristike kvaliteta softvera														
	Faza u procesu razvoja softvera ¹⁰						Faza u procesu izvoza softvera ¹⁰								
	Funkcionalnost		Pouzdanost		Upotrebljivost		Efikasnost		Održivost		Promjenljivost				
P	R	K	Z	P	R	K	Z	P	R	K	Z	P	R	K	Z
Manufacturers data entry	20	65	100	100	80	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Vendors data entry	50	100	100	100	80	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Parts data entry	100	100	100	100	80	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Part categories data entry	100	100	100	100	80	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Part serial number generation	60	100	100	100	100	100	100	100	100	60	80	100	50	75	100
Part barcode generation	80	100	100	100	100	100	100	100	100	60	80	100	50	75	100
Asset data entry	40	80	100	100	80	100	100	100	100	100	100	100	50	75	100
Define asset parts and quantities	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Define purchasing information	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Bulk insert of barcodes	50	100	75	100	100	80	100	80	100	20	30	80	95	50	75
Locations data entry	80	100	100	100	80	100	100	100	100	80	100	100	100	100	100
Sub-locations data entry	70	100	100	100	80	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Inventory add/move	50	100	100	100	60	90	100	100	100	100	100	80	100	100	100
Inventory delete	100	100	100	100	60	90	100	100	100	100	100	80	100	100	100
Inventory check out	45	80	70	95	60	90	100	100	70	100	100	100	80	100	100
Inventory check in	60	80	70	95	60	90	100	100	70	100	100	100	80	100	100
Inventory reserve	50	60	60	90	60	90	100	100	70	100	100	100	80	100	100
Mobile device check in	0	85	95	95	0	85	100	100	0	80	100	100	3.5	50	80
Mobile device check out	0	80	100	100	0	85	95	90	0	80	100	100	3.5	50	80
Mobile device location change	0	100	100	100	0	60	90	100	0	80	100	100	3.5	50	100
Mobile device data sync	0	40	65	90	0	30	60	90	0	100	100	100	0	40	40
Create inventory report	50	100	100	80	100	100	100	80	100	100	100	50	80	100	100
Create assets report	0	100	100	80	100	100	100	80	100	100	100	80	100	100	100
Export database	0	70	65	85	0	100	100	100	0	100	100	100	0	25	50
User management	0	80	100	100	0	100	100	100	0	100	100	100	0	80	100
Group management	0	80	100	100	0	100	100	100	0	100	100	100	0	80	100
Permission management	0	0	60	85	0	0	80	100	0	0	80	100	0	0	100
Database configuration	0	0	100	100	0	0	50	85	0	0	50	85	0	0	60
Inventory data consistency check	0	0	70	100	0	0	100	100	0	0	100	100	0	0	100
Manage asset documents	50	50	80	100	100	80	100	100	100	85	100	50	70	80	95
Manage asset photos	50	50	80	100	100	100	80	100	100	85	100	50	70	80	95

Izvor: autor

¹⁰ P – Priprema, R – Razrada, K – Konstrukcija, Z – Prelaz; faze metodologije unificiranog procesa

Na prethodnoj stranici je prikazan sumarni rezultat evaluacije kvaliteta softvera kroz četiri faze, funkcije i karakteristike kvaliteta softvera. Rezultate možemo sumirati kroz "radar" grafikon, kako slijedi:

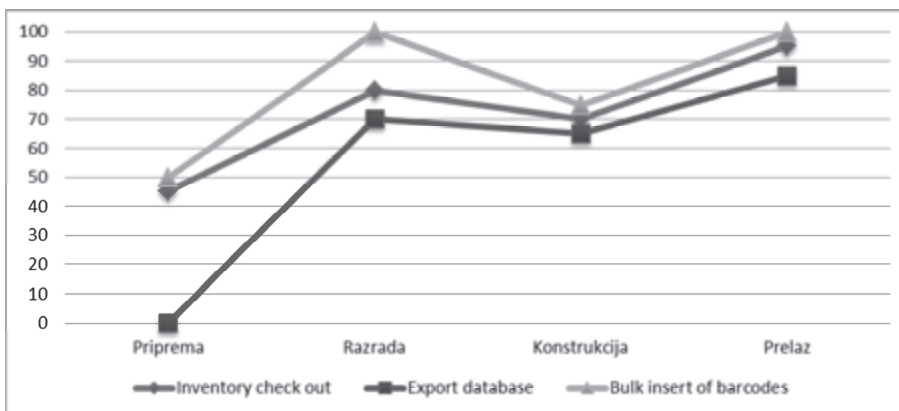
Grafikon 2 - Prikaz zahtjeva za kvalitet softvera i rezultata evaluacije kvaliteta softvera, na sumarnom nivou, za svaku od karakteristika kvaliteta softvera, na kraju projekta razvoja softvera

Izvor: autor

Iz grafikona se vidi da je softver zadovoljio zahtijevani nivo kvaliteta softvera. Kada se osvrnemo na rezultate, konačni rezultati nakon posljednje faze projekta su zadovoljavajući. Postavlja se pitanje da li bi ti rezultati bili zadovoljavajući i bez korišćenja ISO 9126 standarda i da li je ovaj standard uspio da doprinese kontinuiranom unapređenju kvaliteta softvera? Da bismo o ovome povelu diskusiju, pogledaćemo primjer mjerenja nivoa kvaliteta softvera kroz jednu karakteristiku kvaliteta softvera, ali kroz različite faze u projektu.

Grafikon 3 - Rezultati mjerenja nivoa kvaliteta softvera u karakteristici "funkcionalnost", za tri odabrane funkcije, kroz vremensku perspektivu četiri faze unifikovanog procesa

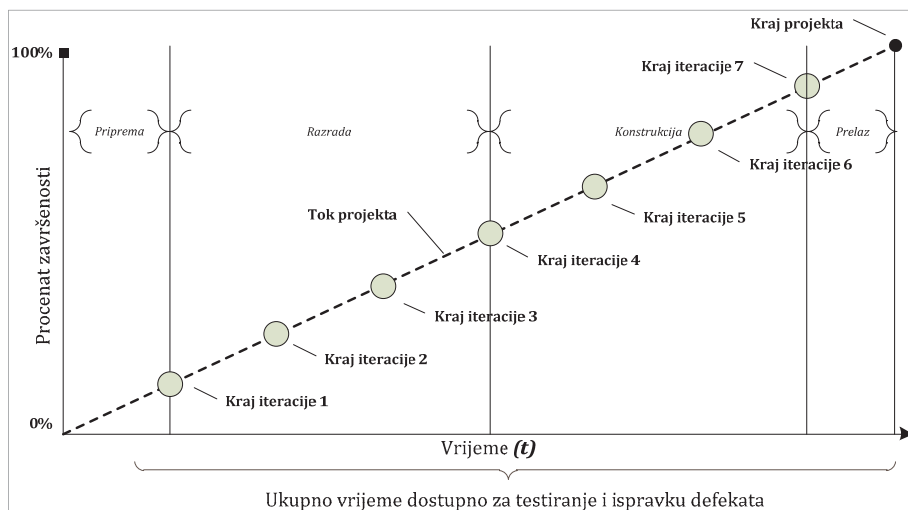

Izvor: autor

Kao što je vidljivo iz prethodnog grafikona, ISO 9126 standard je uticao na varijaciju u rezultatima mjerenja. Tačnije rečeno, s obzirom na to da promoviše kontinuirano testiranje, ISO 9126 projektne timove obavezuje da pronalaze greške i loš kvalitet softvera (Balla, 1995), te da vrše korektivne akcije. Ovo je upravo i vidljivo, jer se *varijacije ispoljavaju na pozitivan način*, tj. kvalitet softvera se kontroliše i kontinuirano unapređuje. Takođe, da kontrola kvaliteta nije kontinuirana, timovi ne bi uvidjeli pad kvaliteta, kao što se vidi da se dogodilo u fazi konstrukcije, te ne bi ispravili uočene greške do kraja projekta.

Jarzombek (1999), Schwalbe (2006), Kaner et al (2002) i mnogi drugi autori tvrde da kontrola kvaliteta treba da se vrši upravo na način koji sugeriše ISO 9126, a to je kontinuirano. U suprotnom, ako ne testiramo softver kontinuirano, kao što McConnell (1997) ukazuje, ukoliko se problem (greška) otkrije u kasnijoj fazi projekta, njen ispravak je eksponencijalno skuplji.

Slika 4 - Kontrola kvaliteta u iterativnim metodologijama, kakav je unifikovani proces

Izvor: (Gibbs, 2007, str. 178)

Diskutujući dalje o ovome možemo reći da je ovakav proces *efikasniji i efektivniji* od tradicionalnog pristupa razvoja softvera po pitanju unapređenja kvaliteta softvera. Kada kažemo "efektivniji", mislimo prvenstveno na mnogo značajnije efekte kontinuiranog testiranja, kako sugeriše Chemuturi (2010). Jedan od najvažnijih efekata je stvaranje korporativne kulture, odnosno ugrađivanje procesa kontrole kvaliteta softvera u projektni tim (Eisenberg, 2004). Sa druge strane, kada kažemo "efikasniji", govorimo o značajno boljem procesu kontrole kvaliteta softvera, koji identifikuje problematične i rizične elemente softvera u svakom trenutku (svim fazama), a ne samo na kraju životnog ciklusa razvoja softvera, kada je proizvod spreman za isporuku.

5. ZAKLJUČAK

Kvalitet softvera je u teoriji takođe vrlo raširen pojam, ali dosadašnji napori domaćih i inostranih autora su donijeli jedino ISO 9126 standard po kojem bi se vršila evaluacija kvaliteta softvera. Međutim, to je samo standard koji definiše izlazne kriterijume, odnosno konačno stanje, i kao takav nije najbolje prilagođen za projektne timove i menadžment. Ovaj rad je predstavio strukturisani i sistematizovani proces putem kojeg se vrši kontrola kvaliteta softvera u IKT projektima.

Praktičnim istraživanjem je predstavljena primjena ISO 9126 modela na proces razvoja softvera i rezultati su pokazali da se dostiže vrlo visok nivo kvaliteta softvera kao krajnji rezultat. Takođe, ukazuje se i na značaj kontinuiranog testiranja, odnosno koliko taj pristup koristi projektnim timovima da prate nivo kvaliteta softvera i vrši korektivne akcije na njegovom održavanju i unapređenju. Istraživanjem je potvrđena osnovna hipoteza, a to je da je ISO 9126 standard odgovarajući za ovu namjenu, da donosi pomenute rezultate, tj. da je primjenljiv, efikasan i efektivan.

S obzirom na tendenciju približavanja Evropskoj uniji, naš region ima veliku šansu da formira outsourcing preduzeća koja će vršiti razvoj softvera za korporacije iz EU. Kako bude tekao razvoj domaćih preduzeća, biće potrebno ponuditi inostranim partnerima ne samo jeftinu radnu snagu za ove visokotehnološke poslove, već se i dokazati pred mnogo jačom internacionalnom konkurencijom. Ovo je moguće samo fokusirajući se na primarni cilj procesa razvoja softvera, a to je kvalitet. Kvalitet je taj faktor koji nas može diferencirati od drugih konkurenata, a putem njega možemo doprinijeti popularizaciji informacionih tehnologija, stvaranju novih radnih mjesta u sferi softverskog, pa i hardverskog inženjeriga. Fokus nam, dakle, mora biti kvalitet i konkurentnost, a modifikovani model unifikovanog procesa upravo može pomoći projektnim timovima svih veličina da usvoje najbolju praksu i koriste je za unapređenje svog poslovanja, a na samom kraju i na razvoj države i regije.

LITERATURA

1. **Abran, Alain. 2010.** *Software Metrics and Software Metrology*. Hoboken : John Wiley & Sons Inc., 2010. 978-0-470-59720-0.
2. **Balla, K. 1995.** *Software Quality Management : ISO 9000, but not only*. Eindhoven : Eindhoven University of Technology, 1995.
3. **Chemuturi, Murali. 2010.** *Mastering Software Quality Assurance: Best Practices, Tools and Technique for Software Developers*. s.l. : J. Ross Publishing, 2010. str. 358. 9781604270327.
4. **Eisenberg, Bart. 2004.** *Achieving Zero-Defects Software*. s.l. : Pacific Connection, 2004.
5. **Gibbs, R. Dennis. 2007.** *Project Management with the IBM® Rational Unified Process®: Lessons from the Trenches*. Upper Saddle River : Prentice Hall Professional, 2007. 9780321336392.
6. **Haugan, Gregory T. 2011.** *Project Management Fundamentals: Key Concepts and Methodology*. Vienna, VI : Management Concepts Inc., 2011. 9781567262810.
7. **ISO/IEC. 2002.** *ISO 9126-3: Software engineering – Product quality – Part 2 (Internal metrics)*. s.l. : ISO/IEC, 2002.
8. **Jarzombek, J. 1999.** 1999. The 5th annual jaws s3 proceedings.
9. **Kaner, C., Bach, J. / Pettichord, B. 2002.** *Lessons Learned in Software Testing*. s.l. : John Wiley & Sons, 2002.
10. **Kroll, Per / Royce, Walker. 2005.** Key Principles for Business-Driven Development. *The Rational Edge*. 2005, October 2005.
11. **Maryoly, O., Perez, M.A. / Rojas, T. 2002.** *A systemic quality model for evaluating software products*. s.l. : Laboratorio de Investigcin en Sistemas de Informacin, 2002.
12. *Measurable Quality Charaeteristics of a Software System on Software Architecture Level*. **Khayami, S. R., Towhidi, A. / Ziarati, K. 2008.** 3, 2008, International Review on Computers and Software (I.RE.CO.S), T. 3, str. 234-239.

13. **OECD. 2010.** *OECD Information Technology Outlook 2010*. s.l. : OECD Publishing, 2010. 9789264084667.
14. **Pressman, Roger S. 2001.** *Software Engineering: A Practitioner's Approach*. Boston : McGraw-Hill, 2001.
15. **Project Management Institute. 2010.** *A Guide to the Project Management Body of Knowledge*. Newton Square, PA : Project Management Institute, 2010. 9780446526562.
16. **RTI International. 2002.** *Software Bugs Cost U.S. Economy \$59.6 Billion Annually*. s.l. : RTI International, 2002.
17. **Saphire. 2008.** Public Deliverables - Delivery of the Assessment Criteria for Software Validation. *Saphire - Intelligent Healthcare Monitoring*. [Na mreži] 2008. [Citirano: 21 09 2010.] <http://www.srdc.metu.edu.tr/webpage/projects/saphire/>.
18. **Schwalbe, Kathy. 2006.** *Information Technology Project Management*. Boston : Thomson Course Technology, 2006. 0-619-21528-3.
19. *The Unspoken Additional Constraint of Project Management*. **Hamilton, Gary, Byatt, Gareth / Hodgkinson, Jeff. 2010.** 2010, American Society for the Advancement of Project Management.
20. **Todorović, Boris. 2010.** Implementacija unificiranog procesa kao metodologije razvoja softvera u malim projektnim timovima. "Aktuelnosti", *Banjaluka College*. 12 2010.
21. *Upstream Decisions, Downstream Costs*. **McConnell, S. 1997.** 1997, Windows Tech Journal.
22. *Usability Meanings and Interpretations in ISO Standards*. **Abran, A., i drugi. 2003.** 4, 2003, Software Quality Journal, T. 11, str. 325-338.
23. **Westfall, Linda. 2010.** *The Certified Software Quality Engineer Handbook*. Milwaukee : ASQ Quality Press, 2010. 0873897307.

Rad je zaprimljen:14.06.2012
Rad je prihvaćen:18.06.2012.

STRUČNI RADOVI
EXPERT PAPER

MENADŽMENT ZNANJA

KNOWLEDGE MANAGEMENT

Stručni rad

DOI 10.7251/POS1208127R	COBISS.BH-ID 3064856	UDK 005.96:008
-------------------------	----------------------	----------------

Doc. dr Kristijan Ristić¹, Univerzitet Union Beograd
Prof. dr Žarko Ristić², Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
Beograd

Sadržaj:

Razumevanje menadžmenta znanja polazi sa stanovišta epistemologije na eksplicitno i prečutno (tacit) - implicitno znanje, a sa stanovišta ontologije na individualno i kolektivno znanje. "Znamo više nego što možemo da kažemo"³; ono što čovek može da izrazi samo je vrh celokupnog znanja koje čovek poseduje. Eksplicitno znanje jeste ono znanje koje objektivno postoji; može da se kodifikuje i da se formalno izrazi; dokumentovano je i jednostavno za transfer; deli se i prenosi se. Tacit (prečutno) znanje jeste ono znanje koje čovek nosi u sebi njemu je veoma teško prići; teško ga je formalizovati i deliti s drugima. Inovacije i kreativni procesi zasnivaju se ipak na tacit znanju. Stoga menadžment znanja usmerava težnju na pretvaranje prečutnog u eksplicitno znanje.

Ključne reči: *eksplicitna znanja, tacit znanja, menadžment znanja, transfer znanja, distribucija znanja, alokacija znanja.*

¹ Korespondent: doc. dr Kristijan Ristić, ristic.kristijan@yahoo.com

² Korespondent: prof. dr Žarko Ristić, Mob. +38163/267-127;

E-mail: profesor@zarkoristic.com

³ Polany, M., The Tacit Dimension, 1966, Doubleday & Co., str. 4.

Abstract:

Understanding of knowledge management is based on knowledge. Namely, from the standpoint of epistemology it is based on explicit and tacit – implicit knowledge and, from the standpoint of ontology, it is based on individual and collective knowledge. "We know more than we can say"; what a person can express is only the tip of the whole knowledge a person possesses. Explicit knowledge exists objectively; it can be codified and articulated; it is documented and easily transferred; it is shared and transmitted. Implicit (tacit) knowledge is the kind of knowledge a person carries inside and hard to approach; it is hardly formalized and shared with others. Innovations and creative processes owe much to the tacit knowledge. Therefore, understanding of knowledge management directs its attention to converting tacit into explicit knowledge.

***Keywords:** explicit knowledge, tacit knowledge, knowledge management, knowledge transfer, knowledge distribution, knowledge allocation*

1. MENADŽMENT ZNANJA U EKONOMSKOJ TEORIJI

Karakteristika eksplicitnog znanja je njegova potpuna dostupnost i mogućnost da se podeli sa drugim ljudima; prečutno znanje, koje ima mnogo veću vrednost za instituciju, po prirodi je teže da se podeli sa drugim. Najefikasnije rezultate u prenošenju i deljenju implicitnog - tacit znanja na Univerzitetu imaju oblici komunikacije licem u lice i na toj osnovi izgrađene metode (tzv. Learning-by-doing), kao što su: mentorstvo, "šegrtovanje" i "zajednice prakse" (communities of practice)

U proteklih desetak godina fakulteti su fokusirali svoje informacione tehnologije više ka eksplicitnom nego ka tacit znanju. Postoje razlozi za to⁴: eksplicitno znanje često predstavlja sastavni deo informacionih sistema fakulteta; eksplicitno znanje je jednostavnije za usvajanje i širenje znanja, a student ima iskonsko nepoverenje prema svemu što ne može biti objektivizirano i kvantifikovano.

⁴ Frappaio. C. (2006) Knowledge Management, Capstone Publishing Ltd., A Wiley Company, str. 10-11.

Za razliku od eksplicitnog znanja, kod kojeg je potrebno upravljati sadržajem, izmeriti njegovu vrednost i kvalitet za fakultet i učiniti ga lako dostupnim, izazovi prećutnog znanja su brojniji: potrebno je da se to znanje formuliše u odgovarajuću komunikacionu formu. To znanje je promenljivo, rastuće i konstantno dobija novi oblik.

Obe vrste znanja u teoriji se nalaze u međusobnoj interakciji: Sposobnost jedne akademske institucije da bude inovativna i da stvara novo znanje zavisi od njenog uspeha da mobilise tacit znanje i da pospeši njegovu interakciju sa eksplicitnim znanjem.

Individualno znanje postoji kod individue koja znanje koristi za rešavanje pojedinih i problema. Glavna je autonomija u primeni i prenosivost od pojedinca ka pojedincu. Kolektivno znanje zavisi od načina na koji se znanje širi i deli među slušaocima. Ta vrsta znanja akumulirana je u pravilima, procedurama i normama koje određuju načine rešavanja problema u praksi, kao i interakcije između institucija. Kolektivno znanje jeste ono koje nazivamo "organizacionom memorijom" ili "kolektivnim mišljenjem fakulteta", institucije, kompanije.

Dotične podele znanja na eksplicitno i tacit, i na individualno i kolektivno znanje daju osnov za stvaranje određene vrste znanja: "e-brained", "embodied", "encoded" i "embedded"⁵ i to:

1. "*Embrained knowledge*" (individualno - eksplicitno) zavisi od konceptualnih mogućnosti pojedinca i njegovih kognitivnih sposobnosti; to je teorijsko znanje koje je fokusirano na racionalnom razumevanju i spoznaji univerzalnih principa ekonomske nauke.

2. "*Embodied knowledge*" (individualno - tacit) znanje orijentisano je na akciju; to je praktično znanje koje je orijentisano na praktično iskustvo za razliku od prethodnog, koje je fokusirano na teorijskom rezonovanju.

3. "*Encoded knowledge*" (kolektivno - eksplicitno) izražava se simbolima; to je znanje koje je kodifikovano u nacrtima, uputstvima, pravilima i procedurama.

⁵ Lam. A. (2000) Tacit Knowledge, Organizational Learning and Societal Institutions: An Integrated Framework. Dostupno na www.findarticles.com Preuzeto sa sajta 16.12.2007.

4. *"Emboded knowledge"* jeste kolektivna forma tacit znanja sadržanog u organizacionim rutinama i zajedničkim normama; znanje je kontekstualno i disperzivno; dinamičko je i sposobno da podrži željene obrasce ponašanja u odsustvu pisanih pravila.

2. UPRAVLJANJE ZNANJEM I INTELEKTUALNI KAPITAL

Cilj upravljanja znanjem je da se obezbede najnovija dostignuća od posebnog značaja za korišćenje ljudima koji donose odluke: da potrebno znanje bude raspoloživo pravim ljudima u pravo vreme i da se ono iskoristi za poboljšanje efikasnosti poslovanja.

Pod upravljanjem znanjem podrazumeva se pretvaranje individualnog znanja zaposlenih u u kolektivno, znanje koje bi bilo dostupno u pravom trenutku i na pravi način svim članovima organizacije na svim njenim nivoima. Da bi organizacija mogla da odgovori na sve promene u konkurentskom okruženju, uspela da ostvari i održi svoju konkurentsku prednost, okreće se onome što je specifično njeno i po čemu se razlikuje od ostalih konkurentskih organizacija, a koje je dobila od univerziteta.

Bitan uslov za uspešno upravljanje znanjem u jednoj obrazovnoj instituciji nije samo čuvanje znanja koje će biti dostupno svim studentima već stvaranje znanja kojim se uvećava vrednost fakulteta. Potencijal koji fakultet ima za stvaranje dodatne vrednosti zove se "Kno Va faktor vrednosti znanja" (The Kno Va - knowledge value)⁶.

Upravljanje ljudskim kapitalom smatra da ulaganje u obuku i usavršavanje kadrova može da poveća finansijske rezultate organizacije; ulaganja se ne smatraju troškovima već investicijom, što predstavlja jedan od osnovnih postulata upravljanja znanjem na univerzitetu.

Precizno razmišljanje o znanju postalo je veoma važno. Vodeća pokretačka sila u tom pravcu jeste percepcija i realnost nove globalne

⁶ Tisen, R. Andriesen, D. Depre, F. L. (1999) Dividenda znanja, prevod sa engleskog, Adizes. Novi SAD, str. 16-19.

konkurencije. Rapidne promene i povećanje konkurencije uslovljavaju firme da iznova traže održive prednosti koje će ih istaći u poslovnom okruženju. Menadžeri su shvatili da je ono što organizacija i njeni zaposleni znaju zapravo osnova i suština funkcionisanja čitave organizacije, što treba steći na univerzitetu⁷.

Intelektualni kapital pojavljuje se kao nosilac konkurentnosti u dva, sada dominirajuća, sistema savremenog poslovanja. To su "outsorsing poslovanje" i "transakcioni sistem poslovanja". Poslovni model koji koriste oba sistema ima funkciju "agregatora", a koji obuhvata više proizvođača i više kanala za prodaju. "Agregator" ima funkcije razvoja, kontrole kvaliteta, primene standarda, ugovaranja, poslovnog upravljanja i dr. Za sve ove funkcije bitan resurs je intelektualni kapital koje se ističe na akademskim studijama iz edukativne strategije razvoja univerziteta.

Univerzitetski intelektualni kapital čine sva znanja koja poseduju radnici znanja u organizacijama i institucijama. Intelektualni kapital, za razliku od realne opipljive imovine (tangible assets), koju čine zemljište, zgrade i oprema, neopipljiv je (intangible assets); on je intelektualni materijal koji sačinjavaju: znanje, informacije, intelektualna svojina i iskustvo koje se može upotrebiti za kreiranje dodatne vrednosti ustanove, institucije i organizacije.

Postoje tri vrste intelektualne imovine ili kapitala fakulteta i instituta⁸:

- a) Ljudski kapital ili sposobnosti (iskustvo, veštine i sposobnosti ljudi);
- b) Struktura ili interni kapital (patenti, tržišne marke i zaštićena prava, baze podataka, dizajn, informacioni sistemi);
- c) Tržišno zasnovan ili eksterni kapital (profitabilnost i lojalnost potrošača, i kredibilitet marke, licence, franšize).

Univerzitetski intelektualni kapital je glavni pokretač inovacija i konkurentne prednosti u savremenoj ekonomiji koja je bazirana na znanju. Menadžment intelektualnog kapitala glavni je faktor

⁷ Davenport. T. H. Prusak, L. (2000) Working Knowledge, Harvard Business School Press, Boston Massachusetts, str. XXI.

⁸ Stewart, T. A. Intellectual Capital: The new wealth of organizations, Doubleday, Currency, 1997, str. X.

konkurentске prednosti nacionalne privrede koje pripadaju fakultetskim i institutskim institucijama koje pokreću strategijske performanse, i to⁹:

- a) Vizuelizaciju puteva transformacije intelektualnog kapitala;
- b) Merenje stepena ostvarljivosti transformacije intelektualnog kapitala
- c) Razvoj intelektualnog kapitala korišćenjem sredstava menadžmenta znanja;
- d) Interno i eksterno izveštavanje o rezultatima (stvaranja dodatne vrednosti uz pomoć intelektualnog kapitala).

Prvi korak u menadžmentu intelektualnog kapitala jeste identifikacija ključnih resursa intelektualnog kapitala na univerzitetu. Tradicionalno, polazna tačka je strategija kojom organizacija identifikuje najvažnije resurse, posebno resurse menadžmenta znanja, po redu kojim se ostvaruju strateški ciljevi. Resursi intelektualnog kapitala podrazumevaju ljudske resurse (veštine, know how, kompetencije), stajkholderske odnose (odnose sa korisnicima usluga, licence, distribuciju) i organizacione resurse (sisteme, procese, organizacionu kulturu, filozofiju menadžmenta, intelektualna dobra, brend). Sa intelektualnim kapitalom usko su povezani fizički resursi (nekretnine, mreže), kao i finansijski resursi (investicije, novac), što refelektuje svojevrsna poslovna alijansa univerziteta i privrede.

Drugi korak jeste utvrditi kako intelektualni kapital pomaže da se postignu strateški ciljevi. Ta vizuelna prezentacija uzročno-posledičnih odnosa između različitih činilaca poznata je kao strategijska mapa ili mapa uspeha. Te mape kao poslovna logistika predstavljaju puteve i načine stvaranja novih vrednosti koji vode ka postizanju strateških ciljeve studija, odnosno strategije visokog obrazovanja univerziteta.

Menadžment znanja za svoju osnovnu aktivnost ima nastajanje, očuvanje i razvoj intelektualnog kapitala. To znači da je uspešan menadžment intelektualnog kapitala u vezi sa procesima menadžmenta znanja. Uspešna implementacija znanja i korist od menadžmenta

⁹ Marr, B. Gupta, O. Pike. S. and Roos. G. Intellectual capital and knowledge management effectiveness. Management Decision 41/8. 2003.

znanja uslov je za porast intelektualnog kapitala fakulteta i firme. U odnosu na njihovu međuzavisnost menadžment znanja može da se definiše i kao skup procesa i praktičnih aktivnosti koje fakultet koristi da bi se povećala vrednost koja je već dobijena ranijom primenom intelektualnog kapitala u procesu implementacije¹⁰.

U teoriji je poznat tzv. nevidljivi bilans stanja znanja i intelektualnog kapitala. Nevidljivi, nematerijalni deo bilansa stanja po njemu se može klasifikovati na tri vrste ("familije"), i to:

Interna struktura sastoji se od patenata, koncepata, modela i kompjuterskih i administrativnih sistema, i organizacione kulture, koji univerzitet razvija.

Eksterna struktura sastoji se od veza i odnosa s korisnicima, dobavljačima, i tu se uklapaju marka, žig, reputacija, imidž. Vrednost te imovine zavisi od načina na koji fakultet rešava probleme korisnika usluga. Ta vrsta imovine u literaturi često se označava kao relacioni kapital, koji je od neprocenljivog značaja za studije.

Individualna kompetencija jeste sposobnost profesora da deluje u različitim situacijama: vrednosti i socijalne veštine, znanje i brend i kompetencija može biti vlasništvo jedino pojedinca koji je poseduje, ako fakultet adekvatno nagradi i vrednuje kvalitet znanja.

3. EKONOMIJA ZNANJA I KONCEPTI MENADŽMENTA ZNANJA

Moderni teoretičari su uvideli značaj koji znanje ima u stvaranju ekonomskih benefita za organizaciju i društvo u celini, i koja je takvu ekonomiju nazvala ekonomijom znanja¹¹. Oni se fokusiraju na sile koje menjaju ekonomiju sadašnjosti i kreiraju društvo budućnosti: pored eksplozivnog razvoja tehnologije, globalizacije i stvaranja svetske ekonomije, kao i pojave novih socijalnih izazova koji menjaju društvo i ekonomiju sadašnjice kao osnovno obeležje nove ekonomije. Oni naglašavaju znanje i potrebu da se u centar nove ekonomije

¹⁰ Marr, B. Gupta, O. Pike, O. and Roos, G. Intellectual capital and knowledge management effectiveness. Management Decision 41/8. 2003.

¹¹ Drucker. P. (1992) The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society, prvo izdanje 1969. Godine, izdavači originala Harper & Row, str. 263-268.

postavi znanje i obrazovanje, kao i njihove implikacije na rad, liderstvo i društvo u celini, koje isključivo proizvodi univerzitet.

Težište se premešta ka ekonomiji znanja, koje u budućnosti može da promeni način razmišljanja ljudi, ne samo u ekonomiji, već i u stvaranju sistema vrednosti u njihovom svakodnevnom životu na osnovu nove kompetentnosti studija i prakse.

U novoj ekonomiji znanje i kontinuirano učenje predstavljaju ključni elemenat uspeha, tj. ekonomiju znanja¹². Dominantna komponenta u vrednosti koju proizvod ima za korisnika proizvoda/usluga upravo je znanje ugrađeno u proizvod ili uslugu univerzitetskog rada. Prva je zaokret od proizvoda ka uslugama, a druga je posmatranje znanja kao proizvoda. Posmatranje znanja kao proizvoda: znanje se u ekonomiji znanja posmatra kao proizvod što znači da se znanje koje univerzitet poseduje koristi i kombinuje na jedan nov i kreativan način. Posmatranje znanja kao proizvoda omogućava ne samo pružanje usluga sa dodatom vrednošću za potrošača i korisnika usluga, nego i podsticanje inovacija na svim nivoima organizacije univerziteta sa studijskim programima svih nivoa edukacije.

Piter Draker je konstatovao: "Osnovni resursi u ekonomiji nisu više kapital, prirodni resursi ni radna snaga"¹³. To je isključivo biće znanja univerzitetskog sadržaja koji se promovise studijama teorijsko-metodološkog i praktičnog sadržaja.

Mogućnost upravljanja znanjem postaje sve značajnije u današnjoj poslovnoj ekonomiji znanja (knowledge economy). Kreiranje i širenje znanja unutar savremenih procesa postaje odlučujući faktor u postizanju i održavanju njene konkurentske prednosti. Jedina održiva prednost savremene organizacije proizilazi iz onoga što firma zna, koliko efikasno koristi ono što zna i koliko brzo stiče i koristi novo znanje, koje proizvodi univerzitet na ekspertski način u elitnim studijama¹⁴.

¹² Kotelnikov, V. New Economy: Key Features of the New Rapidly Globalizing and Changing Knowledge Economy, www.1000ventures.com. preuzeto sa sajta 1. 2. 2008.

¹³ Drucker, P. (1993) Post Capitalist Society, Oxford, Butterworth - Heinemann

¹⁴ Devenport, T., Prusak. L. (2000) Working Knowledge, How Organizations Manage What They Know, Harvard Business School Press, str. XV.

Znanje postaje najvažniji i najdragoceniji resurs savremenog globalnog sveta ekonomije, te predstavlja glavnu determinantnu inovativnosti i profitabilnosti i svih zaposlenih, kao radnika znanja.

Savremena ekonomija je rukovođena znanjem. Kompanija je uspešna i dobra onoliko koliko su dobri i uspešni pojedinci u njoj; menadžment znanja zasnovan je na ideji da se najvredniji resurs nalazi u znanju njenih zaposlenih, koji su edukovani na univerzitetskim studijama.

Menadžment znanja (*Knowledge management* - KM) je novonastali multidisciplinarni poslovni model koji za svoj predmet ima ljudsko znanje koje je zasnovano na dostignućima naučnih disciplina, uključujući i znanja i iskustva iz biznisa, ekonomije, psihologije, etike, menadžmenta i informacionih sistema.

Taj proces ima faze koje samo Univerzitet institucionalno valorizuje, i to:

1. Stvaranje znanja (Creation)
2. Osvajanje znanja (Capture),
3. Čuvanje znanja (Storing),
4. Podela znanja (Charing) i
5. Primena znanja (Application).

Sa aspekta menadžmenta znanja cilj svake savremene organizacije jeste da se svi poslovni procesi posmatraju kao procesi znanja. To je proces u koji su uključeni: stvaranje znanja, njegovo širenje, nadogradnja i primena u čitavoj organizaciji. Savremene organizacije teže stvaranju dodatne vrednosti identifikovanjem, primenom i korišćenjem znanja na jedinstven način, a to je proces koji je proizvod nauke, univerzitetske edukacije i visokog obrazovanja, što stvara intelektualnu imovinu baziranu na znanju.

Generalno gledano, primenom koncepta menadžmenta znanja u praksi organizacije teže da po stignu dva bitna cilja¹⁵:

1. kreiranje novog znanja radi ubrzanja inovacija i obezbeđivanja konkurentne prednosti na tržištu u poslovnoj saradnji sa univerzitetskom naukom,

¹⁵ Knowledge Management Research Report 2000, dostupno na www.kpmg.com.

2. deljenje postojećeg znanja u organizaciji radi povećanja njene efikasnosti posredstvom novih kadrova koji su završili sve nivoe edukacije.

Sposobnost organizacije da stiče nova znanja i da se menja, da uči brže od drugih i da naučeno brzo pretvori u akciju predstavlja najveću prednost koju ona može da poseduje u saradnji sa univerzitetom, da bi se uhvatili u koštac sa investiranjem u menadžment znanja i očekivanim rezultatima u teoriji i praksi.

Menadžment znanja je, u stvari, životni ciklus koji počinje sa glavnim planom i završava se strukturisanim sistemom usmerenim na sprovođenje sistema upravljanja znanjem u čitavoj organizaciji. Tim koji uvodi proces i sistem menadžmenta znanja reprezentuje stav cele organizacije da učestvovanjem u istraživanjima u prikupljanju znanja, dizajniranju i primeni istog, ostvari uspešan sistem obrazovanja na fakultetu, odnosno univerzitetu.

3.1. Stvaranje i osvajanje znanja

Dolaženje do znanja (*Creation*) podrazumeva kreiranje znanja u organizaciji koje obavljaju zaposleni i to kroz formu organizacionog učenja, ali i kroz mnoštvo sredstava i tehnologija menadžmenta znanja. Veliki broj naučnih disciplina bavi se tim procesom.

Grupno ili timsko učenje može da se definiše kao sposobnost grupe da se angažuje na odgovarajući način kroz dijalog i diskusije. Postoje tri osnovne karakteristike efikasnog timskog učenja:

1. sposobnost pronicljivog razmišljanja o spornim pitanjima zarad stvaranja zajedničke inteligencije grupe, a ne iznošenje pojedinačnog stava dominantnog pojedinca;
2. sposobnost stvaranja inovativnih i koordinisanih akcija, i
3. sposobnost deljenja prakse i veština među grupama u organizaciji.

Osvajanja znanja (*Capture*) odnosi se na osvajanje prećutnog znanja, a ono je najveća prepreka prilikom uvođenja sistema menadžmenta znanja. To je zbog toga što prećutno znanje postoji u umovima pojedinaca - eksperata.

Usvajanje prećutnog znanja i njegovo konvertovanje u formu znanja koja je eksplicitna i svima dostupna na pravi način i u pravom trenutku vrlo je komplikovan posao i zahteva posebnu pažnju i veštinu stručnjaka, kao i osoben način pristupa problemu od strane predavača na univerzitetima.

Osvajanje znanja definiše se kao proces u kome se osvajaju misli i iskustvo eksperata. *To* je mentalni proces u kojem se uspostavlja saradnja između autora sistema menadžmenta znanja i eksperata, sa ciljem konvertovanja iskustva u kodifikovan program. To je vrsta "automatizacije uma".

Autori sistema menadžmenta znanja koriste flowcharts, flow diagrams, decision trees, decision tables i ostale grafičke prezentacije. Saznati kako ekspert zna ono što zna krajnje je pitanje čijem odgovoru teži proces osvajanja prećutnog znanja. Ekspertsko znanje je kompleksno i pragmatično pitanje. Zbog toga ga i nije lako otkriti koristeći tradicionalni intervju. Autor sistema menadžmenta znanja često ne razume pragmatičnu prirodu ekspertskog znanja, kao što ni ekspert često nije potpuno iskren u tom procesu.

3.2. Čuvanje i primena znanja

Čuvanje znanja (Storing) obuhvata njegovo strukturisanje i kontinuirano ažuriranje. Znanja bi trebalo da budu čuvana u formi dokumenta (program tipa Document Management) i ekspertnih sistema, kao i u univerzitetskoj bazi podataka.

Cilj savremenog poslovanja jeste razvoj organizacione kulture u kojoj se znanje lako deli među članovima organizacije (Charing) kako preko socijalne, tako i preko elektronske mreže.

Pristup koji su usvojile mnoge uspešne kompanije sastoji se u izgradnji menadžmenta znanja koji u potpunosti odgovara postojećoj kulturi organizacije. Naponi kulturnog inženjeringa i nastojanja za poboljšanje međusobnog deljenja znanja mogu da propadnu ako nemaju oslonac u duboko uvreženim organizacionim vrednostima i stavovima, koji bez univerziteta i nema validnost.

Jedna od važnijih, i poslednja faza u redosledu životnog ciklusa menadžmenta znanja je primena znanja (Application). To je osnovni zadatak u procesu menadžmenta znanja.

Ustanovljen sistem menadžmenta znanja zahteva da organizacija mora da prihvati promene, učenje i inoviranje ako želi da zauzme vodeće mesto na tržištu. Tehnologija je učinila mogućom saradnju u oblasti znanja bez obzira na to koje je mesto i vreme¹⁶.

Znanje kojim se uvećava vrednost je suštinski različito od obične informacije. Kompanije moraju da budu svesne ove razlike.

"Znanje je moć" - glavna je izreka koja opisuje ovo doba. a radnici trećeg talasa postaju "radnici znanja" (knowledge workers). Uz konstantan razvoj tehnologije, tržište rada zahteva visokokvalifikovane radnike spremne da se prilagođavaju ne samo promenama u svom okruženju već i promenama u sopstvenim karijerama naoružani univerzitetskim znanjem.

Menadžment ljudskih resursa definiše se kao strategijski i koherentni pristup menadžmentu najvrednije imovine u organizaciji, ljudima, koji radeći u njoj, individualno ili kolektivno, doprinose postizanju njenih ciljeva¹⁷. Pod menadžmentom ljudskih resursa podrazumeva se deo organizacije koji svojom delatnošću doprinosi postizanju strategijskih ciljeva iste, time što će privući, zadržati kvalitetne i stručne zaposlene i motivisati ih da rade na efektivan i efikasan način. Uloga menadžmenta ljudskih resursa jeste da omogućiti organizaciji da ostvari uspeh pomoću ljudi, i naročito pomoću univerziteta.

¹⁶ Award, E.M., Ghaziri, H.M. (2004) Knowledge Management, Pearson Education International, Prentice Hall, str. 60.

¹⁷ M. Armstrong (2006) A Handbook of Human Resource Management Practice, 10th edition, Kogan Page, London, str. 8.

4. ZAKLJUČAK

Upravljanje ljudskim kapitalom prepoznaje vrednost intelektualnog kapitala, osigurava dostupnost i efikasnost ljudskog kapitala i ima tendenciju povećanja njegove vrednosti. Ova uloga podrazumeva, zapravo, ulogu brokera usluga radnika znanja, univerzitetski profilisanih. Olakšavanje kretanja znanja podrazumeva stavljanje naglasaka na učenje i razvoj, efikasan program menadžmenta znanja i stvaranje okruženja koje bi podržavalo kreiranje, deljenje i širenje znanja poneto sa univerziteta. Područja u kojima može najbolje da se dokaže povezanost menadžmenta znanja i menadžmenta ljudskih resursa jeste oblast koja je sve više u epicentru istraživanja i interesovanja ne samo teoretičara, već i praktičara iz ovih oblasti. Radi se o pravcu u kojem se razvija funkcija menadžmenta ljudskih resursa, kao univerzitetskog brenda. Ovakvu organizaciju u teoriji nazivaju organizacijom koju pokreću talenti (Talent - powered organization); organizacija koja investira i ulaže u svoje jedinstvene i specifične sposobnosti upravljanja talentima, kako bi proizvela izvanredne rezultate za organizaciju koji dolaze sa elitnih studija ekspertskog profesorskog kadra¹⁸.

U tom kontekstu imperativno je globalno i strukturno dograditi studije u koprodukciji ustanova visokog obrazovanja sa konzorcijom profesora u procesu zajedničkog izvođenja studijskih programa, čiji je kvalitet bazična performansa i ključni segment filozofije uspeha u evropskom edukativnom prostoru, iz prostog razloga što su znanje i nauka globalni potencijal, globalni kapital i globalni resurs u globalnoj naučnoj i obrazovnoj industriji sa primarnim, sekundarnim i tercijalnim istraživanjima. A to pak zahteva profesionalnu i kvalitetnu saradnju studenata, magistranata, doktoranata, mentora, eksperata i Univerziteta, koji svoje studente uči učiti, uči misliti, uči da razvijaju kreativnost i inovativnost, uči da znaju istraživati, uči da razlučuju teorijske i praktične probleme, uči da naučno rešavaju kurcijalne probleme, uči da znaju upravljati sopstvenim i tuđim resursima i znanjima, uči da postanu kompetentni profesionalci i naučno pismeni građani globalnog sveta rada znanja.

¹⁸ Cheese, P., Thomas, R., Craig, E. (2008) The Talent Powered Organization, Strategies for Globalization, Talent Management and High Performance, Kogan Page Limited, str. 10-11.

LITERATURA

1. Award, E.M., Ghaziri, H.M.: Knowledge Management, Pearson Education International, Prentice Hall, 2004.
2. Cheese, P., Thomas, R., Craig, E: *The Talent Powered Organization, Strategies for Globalization*, Talent Management and High Performance, Kogan Page Limited, 2008.
3. Drucker. P.:*The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society*, prvo izdanje 1969. Godine, izdavači originala Harper & Row, 1992.
4. Frappaio. C.: *Knowledge Management, Capstone Publishing Ltd.*, A Wiley Company, 2006.
5. Kotelnikov, V. *New Economy: Key Features of the New Rapidly Globalizing and Changing Knowledge Economy*, www.1000ventures.com. preuzeto sa sajta 1. 2. 2008.
6. Lam. A.: *Tacit Knowledge, Organizational Learning and Societal Institutions: An Intergrated Framework*, 2000. Dostupno na www.findarticles.com Preuzeto sa sajta 16.12.2007.
7. Marr, B. Gupta. O. Pike, O. and Roos, G. *Intelectual capital and knowledge management effectiveness*. Management Decision 41/8. 2003.
8. Polany, M., *The Tacit Dimension*, Doubleday & Co, 1996.
9. Tisen, R. Andriesen, D. Depre, F. L.: *Dividenda znanja*, prevod sa engleskog, Adižes. Novi SAD, 1999.

Rad je zaprimljen: 04.06.2012.
Rad je odobren: 11.06.2012.

KONCEPT ZNANJA U NOVOJ EKONOMIJI - EKONOMIJI ZNANJA

CONCEPT OF KNOWLEDGE IN THE NEW ECONOMY - THE KNOWLEDGE ECONOMY

Stručni rad

DOI 10.7251/POS1208141L	COBISS.BH-ID 3065880	UDK 330.342:338.124.4
-------------------------	----------------------	-----------------------

Doc. Dr Slađana Lolić,¹ Univerzitet za poslovne studije Banja Luka

Jedina konkurentska prednost je sposobnost da se uči i mijenja.

Michael Porte

Sažetak:

Autorka u ovom radu želi da ukaže na iskustva tranzicije obilježene promjenama u obrazovanju. Danas, u XXI vijeku, javlja se potreba za specijalizovanim znanjem, taj proces iziskuje moderno društvo, društvo u kojem su se pomjerile granice obrazovanja. Rad obuhvata glavne faze tranzicije u obrazovanju i razmatra osnovne uzroke njene teorijske i praktične evolucije.

***Ključne riječi:** tranzicija, globalizacija i znanje, menadžment znanja, intelektualni kapital.*

¹ Korespondent: Slađana Lolić, tel. +38766 657 595, e-mail: lolicm@blic.net

Abstract:

The author of this paper wishes to indicate the experience of transition marked by the changes in education system. Today, in the 21st century, there is a need for more specialized knowledge influenced by the modern society that pushed forward the boundaries of education. The paper includes all the main phases of education transition and considers the causes of its theoretical and practical evolution.

***Keyword:** transition, globalization and knowledge, knowledge management, intellectual capital*

1. UVOD

Živimo u vremenu promjena. Te promjene su se naročito odrazile na obrazovanje. Da se radi o prelomnoj društvenoj epohi, u epohi u kojoj znanje dobija širi kontekst koji se odvija pod uticajem globalizacije i informacionih tehnologija, svjedoče brojni pokazatelji. Nove tehnologije, globalizacija i nova ekonomija - ekonomija znanja mijenja naša shvatanja o znanju. S obzirom na kompleksan i protivrječan karakter globalnih društvenih promjena, s pravom se može reći da smo svjedoci ambivalentnog procesa tranzicije u obrazovanju, koje po svojim glavnim tendencijama ulazi u jednu novu fazu, fazu koncepta kreiranja novog znanja, konkurantne prednosti u novoj ekonomiji znanja i menadžmenta znanja.

2. GLOBALIZACIJA I ZNANJE

Znanje je najsavršeniji, najkomercijalniji i najizvozniji virtualni proizvod savremene globalizacije. U takvim globalnim odnosima misao je proces virtualne proizvodnje, a čovjek virtualna tehnologija budućnosti. Upravo u tom kontekstu slobodan protok radne snage u virtualnoj ekonomiji predstavlja globalni transfer tehnologije i razvojnih potencijala.

Novi model globalizacije strukturno se sastoji od: globalizacije znanja, globalizacije informacije, globalizacije tehnologije, globalizacije misli, globalizacije ideje, globalizacije vremena,

globalizacije prostora. U takvim novim odnosima globalnih ekonomskih procesa i mi kao pojedinci vrlo brzo ćemo postaviti sasvim nove standarde funkcionisanja u novoj globalnoj ekonomiji. I to: standarde vrijednosti ideje, standarde iskoristivosti vremena, standarde upotrebljivosti tehnologije, standarde brzine misli, standarde neograničenosti prostora, standarde obrade informacije... U globalizacijskim procesima čovjek postaje inteligentna tehnologija virtualne privrede. Tranzicija globalnih standarda zapravo se već dogodila, iako mimo nas i bez obzira na to jesmo li mi spremni prihvatiti i prilagoditi se takvim novim modelima. Temeljni kapital globalizacije postaju informacija i znanje. Standard vrijednosti novca kao tradicionalni ekonomski standard u globalizaciji će zamijeniti standardi vrijednosti ideje.

Standarde slobodnog protoka informacija u tranzicijskom društvu početka globalizacije, u globalizacijskom društvu zamijenjuju standardi obrade informacije, jer protok informacija više nije moguće ni na koji način ograničavati. U takvim novim globalizacijskim modelima standarde brzine djelovanja će zamijeniti standardi brzine misli. Upravljanje znanjem je danas naširoko poznat pojam i praktikuje se u mnogim organizacijama, a korisno je pogledati unazad u prošlost. Upravljanje znanjem kao i svaki sistem ima svoju vrijednost kako u prošlosti tako i u sadašnjosti, ta njegova kombinacija s novim idejama, ljudima koji ga koriste daje mogućnost novog pogleda na stvari.

3. MENADŽMENT ZNANJA

Menadžment znanja je nešto više od pukog prikupljanja informacija i njihovog ubacivanja u kompjutersku bazu podataka ili na WEB stranicu. Pravilan menadžment znanja omogućuje pojedincima na svim nivoima organizacije pristup informacijama koje su im potrebne za obavljanje njihovih zadataka, a daju i doprinos ispunjenju sveukupnih ciljeva organizacije.

Menadžment znanja opisuje se kao najefektivnije korištenje intelektualnog kapitala nekog posla. On uključuje povezivanje mozgova odgovarajućih ljudi kako bi razmjena, rezonovanje i zajedničko djelovanje postali gotovo instinktivni i dio svakodnevnog rada. Menadžment znanja se vezuje za tzv. organizacije koje uče.

Prema Davidu Garwinu, takva organizacija je uvježbana za stvaranje, prikupljanje i transfer znanja i modifikovanje svog ponašanja kako bi došla do određenog znanja i vizije. Gotovo sve kompanije na njima svojstven način koriste menadžment znanja. Vrijednosti znanja stvaraju se kroz procese i usmjeravaju se u obliku različitih izvještaja. Oni potom postaju dio znanja kompanije.

Menadžment znanja je strateška primjena kolektivnog znanja kompanije za stvaranje profita i povjerenja udjela na tržištu. Imovina ili vrijednost znanja (ideje, koncepti) stvaraju se kompjuterizovanim prikupljanjem, čuvanjem, podjelom i usmjeravanjem korporativnog znanja. Napredne tehnologije omogućuju istraživanje korporativne svijesti radi stvaranja novih proizvoda zasnovanih na znanju.

4. INTELEKTUALNI KAPITAL – TEMELJ KONKURENTNOSTI

Inovativnost u preduzećima (osim u odjeljenjima za razvoj i istraživanje) uglavnom se manifestuje adaptacijom, tj. usavršavanjem postojećih struktura, načina rada, postojećeg proizvoda ili usluge.

Uspjeh preduzeća se temelji na stručnosti i motivisanosti svih zaposlenika, a inicijativa i samostalnost pružaju im veliku slobodu za stvaranje novih ideja, te individualni i grupni razvoj.

Prema tome, uspjeh preduzeća zavisi o zaposlenicima i menadžmentu, tj. o tzv. "umnim radnicima" koji posjeduju znanje.

Umni radnik je svaki zaposlenik koji pridonosi proizvođenju profita u preduzeću, uključen je u rješavanje problema, visoko je edukovan i kontinuirano ulaže u svoje znanje, ima visoki stepen autonomnosti i odgovornosti u preduzeću, marljiv je i vrlo motivisan za rad, fleksibilan je i adaptibilan...

Znanje je najznačajniji izvor konkurentske prednosti preduzeća jer je "uskладиšteno" u glavama pojedinaca, a karakteristike su mu: vrijednost, rijetkost, i nemogućnost imitiranja. Svako preduzeće trebalo bi nastojati to skriveno - tacitno znanje pretvoriti u eksplicitno, kodifikovano tj. materijalizovano znanje koje postaje vlasništvo preduzeća i pretvara se u strukturalni kapital.

Na taj način preduzeće može višestruko iskorištavati to znanje, zaštititi ga, iznajmljivati ili čak prodati.

Za uspjeh preduzeća u novoj ekonomiji - ekonomiji znanja, bilo bi dobro da se zaposlenici ponašaju kao preduzetnici.

Preduzetnici su nosioci i pokretači promjena. Oni smatraju promjenu obaveznom i zdravom, tragaju za njom, reaguju na nju i koriste je kao povoljnu priliku. Kreativni su, inovativni, izrazito motivisani pojedinci koji teže postignućima. Imaju sposobnost brzog uočavanja problema i povoljnih prigoda za preduzetničke poduhvate. Bogati su znanjem, oprezni su, ali ne i bojažljivi, uspješno komuniciraju, samouvjereni su, marljivi, uporni u radu, znaju postaviti prave ciljeve u pravo vrijeme i sposobni su razumjeti signale iz okruženja.

5. ZAKLJUČAK

Novi poslovni svijet nameće potrebu raznovrsnosti i kompleksnosti interpretacije informacija i znanja. Ovakva raznovrsnost je neophodna za dešifrovanje mnogobrojnih pogleda na svijet i nepredvidljivu budućnost. Nelinearne promjene zahtijevaju nelinearne strategije koje ne mogu biti bazirane na statičkim informacijama i znanjima koje se nalaze u bazi podataka kompanije. Naprotiv, ovakve strategije zavise od razvijene fleksibilnosti i sposobnosti da se razumiju višestruki pogledi na budućnost, uz korišćenje moderne tehnologije.

Menadžeri treba da imaju veći osjećaj za nevidljivu i neopipljivu imovinu ljudi, sadržanu u umovima i iskustvima zaposlenih. Bez ove imovine kompanije su neopremljene vizijom i sposobnošću da predvide budućnost.

Koncept ekonomije znanja se sve više razvija u praksi i teoriji menadžmenta. Perspektive daljeg razvoja koncepta su velike. Dvadeset prvi vijek, kao vijek znanja, nameće nepredvidljivo i kompleksno konkurentsko okruženje u kojem opstanak i uspjeh organizacije zavisi isključivo od njene sposobnosti da se prilagodi takvoj dinamici poslovanja. Kao faktor uspjeha koji će biti opredjeljujući u budućnosti kompanije zahtijevaju kvalitet, inovacije i kreativnost. Kompanije se

među sobom diferenciraju po onome što znaju. Otuda važnost menadžmenta znanja kao koncepta kolektivnog znanja čiji je cilj efikasna primjena znanja radi brzog donošenja kvalitetnih odluka. Ljudi će i dalje imati centralnu ulogu u razvoju koncepta menadžment znanja. Zato razvijamo ljudske potencijale kako bismo bili uspješni.

Perspektiva menadžmenta znanja je u posmatranju ovog koncepta, ekonomije znanja upravo u svjetlu kritičnih pitanja adaptacije organizacije i njenog opstanka u uslovima diskontinuitetnih promjena u okruženju, uz iznalaženje jedinstva informatičke tehnologije i znanja s jedne strane, i kreativnih i inovativnih kapaciteta ljudskog bića s druge strane.

Koncept menadžmenta znanja jedan je od osnovnih načina na koji će se izazovi i opasnosti savremenog i nepredvidljivog poslovnog okruženja pretvoriti u šansu uspješnog poslovanja moderne organizacije i na tim osnovama graditi konkurentsku prednost.

Dakle, iza koncepta menadžment znanja je koncept menadžmenta znanja - ekonomija znanja sa drugim konceptima koji čine nove menadžment paradigme u čijem središtu su sasvim sigurno ljudi kao najvažnija komponenta (pored informacionih tehnologija, HRM, kulture, liderstva, drugih procesa, kontrole, i sl).

LITERATURA

1. Arthur B. (1994) Increasing Returns and Path Dependence in the Economy, University of Michigan Press.
2. Award, E.M., Ghaziri, H.M. (2004) Knowledge management, Pearson Education International, Prentice Hall.
3. Brynjolfsson, E., Hitt, L. (1996) The Customer Counts, Information Week, September 9.
4. Davenport, T.H., Prusak L. (2000) Working knowledge, Harvard Business School Press, Boston Massachusetts.
5. Đorđević–Boljanović J., Menadžment znanja: koncept, karakteristike i perspektive, magistarski rad odbranjen na Fakultetu za menadžment Univerziteta Braća Karić, juni 2005.
6. Drucker, P.F. (1998), Managing in a Time of Great Change, Truman Talley Books Plume.
7. Gates, B., Hemingway, C. (2001) Poslovanje brzinom misli, Prometej, Novi Sad.
8. Insights from KPMG's European Knowledge Management Survey 2002/2003, www.kpmg.nl/kas.
9. Knowledge Management Research Report 2000, www.kpmg.nl.
10. Macintosh, A. (1995) Position Paper on Knowledge Asset Management, Artificial Intelligence Applications Institute, University of Edinburg.
11. Malhotra, Y. (1997) Knowledge Management in Inquiring Organizations, in the Proceeding of 2RD Americas Conference on Information System (Philosophy or Information Systems in – Track), Indianapolis.
12. Malhotra, Y. (2000) Knowledge Management and Virtual Organizations, Ipea Group Publishing.
13. Malhotra, Y. (2001) Knowledge Management for the New Business World, BRINT Institute, www.kmnetwork.com/whatis.htm.
14. Mašić B., Knowledge Management: Kreiranje konkurentске prednosti u novoj ekonomiji, Strategijski menadžment, br 1-2/2003.
15. Mašić B., redaktor, Knowledge Management, Fakultet za menadžment Univerziteta Braća Karić, 2004.

16. O'Dell, K. and Grayson, C.J. (1998) If only we knew what we know, Free Press.
17. Santosus, M., and Surmacz, J. ABC menadžmenta znanja, www.cio.com/research/knowledge/edit/kmabcs.html).
18. Shockley W. (2000) Planning to Knowledge Management, Quality Progress, USA.
19. Sveiby, K.E. (1997) The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge – Based Assets, Berrett Koehler.
20. Sydanmaanlakka, P. (2002) An Intelligent Organization: Performance, Competence and Knowledge Management, Capstone, Oksford.

Rad je zaprimljen: 28.10.2011.

Rad je odobren: 11.11.2011.

ANALIZA KONKURENTSKE SPOSOBNOSTI PREDUZEĆA U KRIZI

ANALYSIS OF COMPANY'S COMPETITIVE CAPACITY IN CRISIS

Stručni rad

DOI 10.7251/POS1208149D	COBISS.BH-ID 3066136	UDK 339.13.37:347.776
-------------------------	----------------------	-----------------------

Doc. dr Valentina Duvnjak¹ Univerzitet za poslovne studije Banja
Luka

Sažetak

Preduzeća se sve više suočavaju sa sporim rastom i domaćim i globalnim konkurentima. Nemogućnost stvaranja i primjene odgovarajuće strategije je razlog neuspjeha održavanja konkurentske sposobnosti preduzeća.

Za analizu preduzeća u krizi potrebana je analiza karaktera i strukture industrijske grane. Dugoročnu profitabilnost industrijske grane određuju: konkurenti iz industrije, mogućnost pridošlica, supstituti, kupci i dobavljači. Portfolio industrijske grane koristi se da bi se utvrdio položaj strategijske poslovne jedinice u odnosu na lidera u industrijskoj grani i da bi se utvrdile moguće prijetnje.

Konkurentska sposobnost preduzeća obuhvata njegovu veličinu i tržišno učešće, način konkurencije i specifičnu i prepoznatljivu konkurentsku prednost na datom tržišnom segmentu. Konkurentski položaj može se analizirati u koordinatama: potrošačka percepcija relativnog kvaliteta ili vrijednost proizvoda ili usluga u odnosu na ponudu rivala; i cijene proizvoda preduzeća u odnosu na cijene konkurentskih proizvoda ili usluga.

Tržišna orijentacija je od velikog značaja za konkurentsku sposobnost. S obzirom na to da u novim uslovima privređivanja preduzeća sve više gube konkurentsku poziciju na tržištu, potrebni su i sistemi zaštite od strane države.

Ključne riječi: *preduzeće, kriza, konkurentska sposobnost, tržišna orijentacija*

¹ duvnjak_v@yahoo.com

Apstrakt

Companies are increasingly experiencing slow growth and facing both domestic and global competitors. Impossibility to create and apply adequate strategies is a reason of failure by companies to maintain their competitive capacity.

An analysis of a company in crisis requires an analysis of nature and structure of the industry branch. Long-term profitability of an industry branch is determined by the following: competitors within the industry, potential newcomers, substitutes, buyers and suppliers. Portfolio of an industry branch is used to identify the position of a strategic business unit against the leader in the industry branch and to identify potential threats.

The competitive capacity of a company includes its size and market share, form of competition and specific and recognizable competitive advantage in the given market segment. The competitive position may be analyzed within the following coordinates: consumer perception of relative quality or value of products or services against the competing supply; and prices of company's products against the prices of competing products or services.

Market orientation is of large importance for competitive capacity. Since companies are increasingly losing their competitive positions at the market in the new business environment, systems of protection by the state are also required.

Key words: *company, crisis, competitive capacity, market orientation*

1. UVOD

Konkurentna sposobnost preduzeća je mogućnost preduzeća da stvori i održi tržišnu prednost svojih proizvoda i usluga. Konkurentna sposobnost nastaje iz komparativne vrijednosti koju preduzeće postiže na tržištu. Međutim, mnoga preduzeća su izgubila konkurentnu sposobnost u svojoj utrci za rastom i potrazi za diverzifikacijom. Preduzeća su suočena sa sporijim rastom, kao i sa domaćim i globalnim konkurentima. Neuspjeh održavanja konkurentne sposobnosti mnogih preduzeća proizlazi iz nemogućnosti stvaranja i primjene odgovarajuće strategije. Da bi se poboljšala konkurentna sposobnost i preduzeće odredilo strategiju izlaska iz krize, neophodno je analizirati makroekonomsko okruženje, tržište, potrošače, konkurenciju, kanale distribucije, dobavljače, javnost, marketing strategiju, organizaciju marketing funkcije u preduzeću, marketing informacione sisteme i marketing miks preduzeća.

2. ANALIZA KONKURENTNE SPOSOBNOSTI PREDUZEĆA U KRIZNOJ SITUACIJI

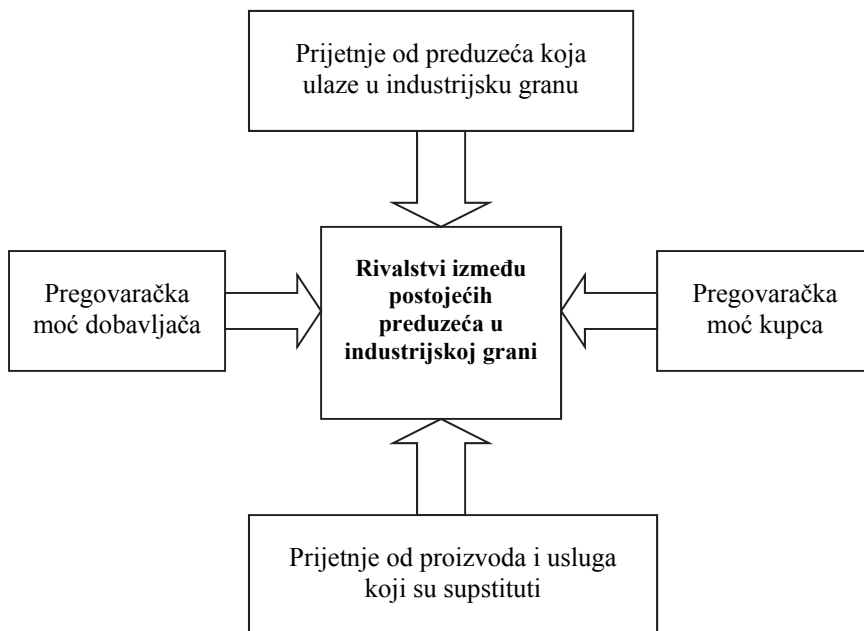
Da bi se analizirala konkurentna sposobnost preduzeća u krizi, prvo je potrebno da se razmotri karakter i struktura industrijske grane i sposobnost preduzeća u grani. Industrijsku granu predstavlja grupa preduzeća koja nude proizvode ili grupe proizvoda koje su međusobno bliske supstitutima. Analiza treba obuhvatiti: broj preduzeća, njihovu moć, veličinu, način konkurencije i stopu rasta određene industrijske grane. Industrijska grana može da bude jako atraktivna u cjelini, a da ne bude atraktivna za konkretno preduzeće. Vremenom se mijenja konkurentna struktura industrije. Industrijske grane razlikuju se po mogućnosti ulaska, a glavne ulazne barijere uključuju: ekonomiju obima, visoke kapitalne investicije, ugovore o licenci i patentima, oskudnost lokacije, sirovina i distribucije. Preduzeće može da uđe u industrijsku granu a da se suoči sa barijerama mobilnosti ukoliko pokuša ući na najatraktivnije segmente. Dugoročnu profitabilnost industrijske grane određuju sljedeće snage: konkurenti iz industrije, moguće pridošlice, supstituti, kupci i dobavljači (*vidjeti Sliku 1*) Prijetnje koje navedene snage šalju su sljedeće:²

- Prijetnja od intenzivnih rivala na segmentu (Ukoliko postoje brojni, jaki i agresivni konkurenti, neatraktivna je tržišni segment. Tržišni segment može da postane još neatraktivniji u sljedećim slučajevima: ukoliko je segment stabilan ili u opadanju, ukoliko fabrički kapaciteti zahtijevaju znatna poboljšanja, ukoliko su fiksni troškovi visoki ili ako konkurent preferira da ostane na segmentu. Ovi uslovi dovešće do propagandnog nadmetanja, cjenovnog sukoba i uvođenja novog proizvoda).
- Prijetnje od pridošlica Veličina segmenta i ulazne i izlazne barijere utiču na njegovu atraktivnost. Segment je najatraktivniji ukoliko ima visoke ulazne i niske izlazne barijere. Preduzeće sa niskim performansama neće lako izaći. Ukoliko su i ulazne i izlazne barijere visoke, visoka je mogućnost za ostvarenje profita, ali je i rizik veći jer preduzeća

² Porter, M.: *Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors*, Free Press, New York, 1980, str. 292.

sa slabim performansama ostaju da se bore. Preduzeće može lako da uđe i izađe iz industrije ukoliko su ulazne i izlazne barijere niske, a prihodi su stabilni i niski. Ako su ulazne barijere niske, a izlazne visoke, to predstavlja najgoru situaciju, jer preduzeće ulazi na ovakva tržišta u povoljnom periodu, ali teško izlazi kada nastupi kriza. Rezultat je hronična prenapregnutost kapaciteta i loši prihodi za sve.

- Prijetnje od proizvoda supstituta Segment više nije atraktivan ukoliko se pojave trenutni ili mogući supstituti za proizvod. U okviru datog segmenta supstituti ograničavaju cijene i proizvode. Preduzeće mora pažljivo i konstantno da prati cjenovne trendove supstituta. Ukoliko dođe do tehnološkog napretka ili povećanja konkurencije, cijene i profiti na segmentu će padati.
- Prijetnje od rastuće moći kupca Ukoliko je moć kupca velika, segment nije atraktivan. Kupci će uslovljavati niže cijene, veći kvalitet ili dodatne usluge. Ukoliko su kupci organizovani, proizvod nediferenciran, cijena osjetljiva, a profiti niski, tada raste pregovaračka moć kupca. Prodavci da bi se zaštitili biraju kupce sa manjom moći ili mijenjaju dobavljače. Ipak, bolja odbrana je superiorna ponuda koju neće moći odbiti i najjači kupci.
- Prijetnje od rastuće moći dobavljača Ukoliko su dobavljači u stanju da smanje cijenu ili kvalitet ponude, segment nije atraktivan. Dobavljači postaju moćni ukoliko se organizuju, postoji malo supstituta, proizvod dobavljača je bitan input za preduzeće, a visoki su troškovi promjene dobavljača. Najbolja odbrana je da se koristi više izvora snabdijevanja ili stvaranje dobrog odnosa sa dobavljačima.

Slika 1. Snage koje determinišu profitabilnost u industrijskoj grani

Izvor: Porter, M.: *Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors*, Free Press, New York, 1980, str. 292.

Da bi izvršio analizu industrijske grane u kojoj preduzeće posluje, utvrđivač stanja preduzeća u krizi potrebno je da odgovori na sljedeća pitanja:³

- 1) Kolika je veličina preduzeća u industrijskoj grani?
- 2) Kolika je koncentracija u industrijskoj grani?
- 3) Koliki je nivo supstitucije proizvoda?
- 4) Kolika je relativna moć konkurenata, dobavljača i kupca?
- 5) Koje su konkurentne strategije?
- 6) Kakva je ekonomija obima prisutna?
- 7) Koji bitni eksterni faktori utiču na konkurentnost?
- 8) Da li je industrijska grana u usponu ili kontrakciji?
- 9) Da li postoje barijere ulaska?
- 10) Da li postoje barijere izlaska?

³Thompson, J. L.: *Strategic Management: awareness and change*, 4th ed., Thomson Press, 2002. London, str. 298.

Portfolio industrijske grane koristi se, s jedne strane, da bi se utvrdio položaj strategijske poslovne jedinice u odnosu na lidera u industrijskoj grani, dok se, s druge strane, koristi da bi se utvrdile moguće prijetnje.

Konkurentski položaj preduzeća obuhvata njegovu veličinu i tržišno učešće, način konkurencije i specifičnu i prepoznatljivu konkurentsku prednost na datom tržišnom segmentu. Preduzeće na ciljanom tržištu može da zauzme jedan od sljedećih konkurentskih položaja: *dominantan, jak, poželjan, osjetljiv, slab i nevitalan*.⁴

Kod dominantnog položaja preduzeće kontroliše ponašanje ostalih konkurenata i ima širok spektar strategijskih opcija. Kod jakog položaja preduzeće može da preduzme akciju od koje ne zavisi njegova dugoročna pozicija, a zadržava je bez obzira na akcije konkurenata. Kod poželjnog položaja preduzeće ima snagu i iznad prosječne mogućnosti da poboljša svoju poziciju. Kod osjetljivog položaja performanse preduzeća su na zadovoljavajućem nivou, ali trpi uticaj od dominantnog preduzeća i ima male mogućnosti za poboljšanje svoje pozicije. Kod slabog položaja performanse su nezadovoljavajuće, ali postoji mogućnost za poboljšanje. Kod nevitalnog položaja performanse su nezadovoljavajuće i nema mogućnosti za poboljšanje svoje pozicije.

Konkurentski položaj može se analizirati u koordinatama: potrošačka percepcija relativnog kvaliteta ili vrijednost proizvoda ili usluga u odnosu na ponudu rivala; i cijene proizvoda preduzeća u odnosu na cijene konkurentskih proizvoda ili usluga. *Slika 2.* ilustruje konkurentsko pozicioniranje.

⁴Wongrassamee, S., P. D. Gardiner and J.E.L. Simmons: *Performance measurement tools*, Measuring Business Excellence, Vol.7, No 1, 2003. str. 14-29.

usloviti povećanje cijena, smanjenje prodaje, a time i prihoda, i izazvati krizu unutar preduzeća, ali takva kriza neće ugroziti opstanak preduzeća. Preduzeće koje se nalazi na segmentu označenom brojem 3 proizvodi visoko kvalitetne proizvode koji se prodaju po visokim cijenama (luksuzne proizvode). U ovom segmentu promjene mode i stila mogu uzrokovati opadanje prodaje i profita. Preduzeće koje se nalazi na segmentu označenom brojem 4 koristi cjenovnu konkurenciju koja može da bude uspješna strategija, ali istovremeno može isprovocirati reakciju konkurenata. Formiranje niže cijene proizvoda za percepciju visokog kvaliteta rezultat je efikasnosti i niskih troškova proizvodnje. Ukoliko konkurenti napadnu preduzeće, opadanje profita i prodaje uticaće na ulazak preduzeća u krizu. Efektivna strategija diferencijacije kroz visoke cijene i superiorne profite prikazuje segment 5. Preduzeće u ovom segmentu može ući u krizu ukoliko naruši sistem upravljanja troškovima. Preduzeća na segmentu 6 imaju najlošiji položaj. Visoki troškovi kao rezultat neefikasnosti mogu biti uzrok krize. Potrošači percipiraju visoke cijene ali prosječan kvalitet proizvoda. Dodatno ugrožavanje položaja preduzeća je vjerovatnoća da će inovacije koje preduzeće pokuša da uvede doživjeti neuspjeh. Pošto se preduzeće dugoročno percipira kao slab konkurent, ima velike vjerovatnoće da postane predmet napada konkurenata na tržištu.

Ako se uzmu u obzir tehnološke promjene kojima mnoga preduzeća nisu pristupila, kriza se manifestuje zastarijevanjem proizvoda preduzeća i višim troškovima proizvodnje u odnosu na konkurenciju. Modernizacija kapaciteta je važna za tržišnu poziciju preduzeća jer je zastarjela tehnologija značajan uzrok ulaska u krizu. Sprovođenje ove strategije podrazumijeva visoka finansijska ulaganja.

Gubitak tržišta je eksterni faktor krize u preduzeću koji može da prikriva ostale faktore. Osvajanja novih tržišta i proširenje proizvodnog asortimana je strategija revitalizacije koju mogu koristiti preduzeća sa stabilnom finansijskom pozicijom. U slučaju nesolventnosti preduzeća nije realno očekivati da se ova strategija primjeni za izlazak iz krize. Strategija osvajanja novih tržišta i proširenje proizvodnog asortimana može se realizovati nakon uspostavljanja redovnog poslovanja kao načina rasta preduzeća.

3. ZNAČAJ TRŽIŠNE ORIJENTACIJE PREDUZEĆA U KRIZI

Tržišnu organizaciju preduzeća karakteriše organizaciona kultura koja traži da zadovoljenje potrošača bude u središtu poslovanja, pri čemu se stvaraju superiorna vrijednost za potrošače i odlični učinci preduzeća. Najbitnija komponenta za uspjeh preduzeća je konstantna isporuka visoko kvalitativnih proizvoda i usluga i odgovaranje na promijenjene zahtjeve tržišta. Svrha marketing koncepta je da se ostvari cilj preduzeća. Kod privatnih preduzeća glavni cilj je profit. Kod privatnih preduzeća profit nije cilj samo po sebi, već je cilj postizanje profita kao posljedice kreiranja superiorne vrijednosti za potrošače. Preduzeće zadovoljavanjem potreba potrošača na bolji način od konkurenata stvara novac. Tržišna orijentacija može se opisati kao primjena marketing aktivnosti dizajniranih kako bi se efikasnije i efektivnije od konkurenata zadovoljile potrebe potrošača. Faktori koji mogu usloviti promjene tržišne orijentacije preduzeća su: stagnacija postojećih ciljnih tržišta, pojava novih tržišta, opadanje konkurentne prednosti i pojava novih konkurenata. Analiza će ukazati na pokazatelje i uzroke na osnovu kojih ćemo izvršiti neophodne promjene.

Tržišna orijentacija preduzeća može se ispoljavati kao fokus na potrošače i fokus na konkurente.⁵ Kombinovanjem ove dve solucije može se dobiti matrica prikazana na slici 3.

⁵ Na osnovu istraživanja odgovarajuće literature: Heiens, R. A.: *Market Orientation: Toward an Integrated Framework*, Academy of Marketing Science Review, 2000. on line: <http://www.amsreview.org/amsrev/forum/heiens01-00.html>

MATRICA TRŽIŠNE ORIJENTACIJE		Fokus na potrošačima	Fokus na potrošačima
		Visok	Nizak
Fokus na konkurentima	Visok	Strategijski integrirana	Marketing borci
Fokus na konkurentima	Nizak	Preokupirana potrošačima	Strategijski inertna

Slika 3. Matrica tržišne orijentacije

Izvor: Heiens, R. A.: *Market Orientation: Toward an Integrated Framework*, *Academy of Marketing Science Review*, 2000. on line: <http://www.amsreview.org/amsrev/forum/heiens01-00.html>.

Preduzeća koja ističu aktivnosti u vezi sa prikupljanjem informacija o potrošačima, na uštrb informacija o konkurentima klasifikuju se u *potrošački preokupirana preduzeća*. Ova orijentacija je korisna na tržištima sa visokom stopom rasta, fragmentiranim tržištima i u slučaju niske kupovne moći potrošača. Potrošački fokus će usloviti opadanje profita i vodiće ka kriznoj situaciji na dinamičnim tržištima gdje se barijere pomjeraju i gdje postoji mnogo konkurenata i visoka segmentacija krajnjih korisnika proizvoda. Preduzeća koja u analizi eksternog tržišta ističu konkurente nazivaju se *marketing borci*. Naglasak na konkurentima uslovljava prepoznavanje konkurenata, tehnologije sa kojom raspolažu i ispitivanje obima u kojem su atraktivni ciljnim potrošačima. U situacijama kada je tržišna tražnja predvidiva, konkurentska struktura koncentrisana i stabilna i postoji nekoliko velikih potrošača potreban je fokus na konkurentima. Preduzeća koja su podjednako fokusirana na potrošače i konkurente su *strategijski integrirana*. Ovaj balans je poželjan i potrebna je fleksibilnost u pomjeranju resursa jer se tržišni uslovi brzo mijenjaju. Detaljno posmatranje potrošača i konkurenata stvara visoke troškove. Pomjeranje fokusa ka potrošačima povećava tržišno učešće, ali stvara stopu povraćaja investicija. Na učinke preduzeća negativno utiče nemogućnost da se razvije tržišna orijentacija. U pojedinim

slučajevima preduzeće može biti uspješno ukoliko se koncentriše na interne operacije, tehnološke prednosti i ustanovi ključne kompetencije. Ova opcija može povećati stopu povraćaja investicija samo na stabilnim tržištima. *Strategijski inertna* su ona preduzeća koja se ne orijentišu na tržište i nemaju interne snage.⁶

Potrebno je sistematično, nezavisno i periodično ispitivanje odnosa između preduzeća i poslovnih jedinica, tržišta i ciljeva, strategija i aktivnosti marketinga u cilju određivanja problema i šansi koje će poboljšati konkurentsku prednost preduzeća.

4. GUBITAK KONKURENTSKE SPOSOBNOSTI U PREDUZEĆIMA U REPUBLICI SRPSKOJ

Globalizacija i ekonomske integracije uticale su na veću konkurentnost preduzeća tako da potrošači usljed većeg izbora imaju i veće zahtjeve, što je uticalo na to da preduzeća zapadaju u krize i izložena su većim pritiscima. Na našim prostorima sve je češća pojava velike konkurencije u svim segmentima, koja je veoma često nelojalna, jer se uvozi roba iz država koje svjesno subvencionišu izvoz da bi uništile domaću proizvodnju, tako da su neophodni i sistemi zaštite od strane države.

U skladu sa prethodnim, jedan od razloga ulaska preduzeća u krizu u RS je i gubitak konkurentske sposobnosti. Kod tih preduzeća tržišno restrukturisanje preduzeća treba da ide u smjeru redefinisanja ciljnih tržišta, preuređenja strukture ponude, prilagođavanja strategije, repozicioniranja uloge marketinga u miksu poslovnih funkcija u cilju sticanja i održanja konkurentske prednosti i tržišne atraktivnosti. Usljed toga je za ocjenu određivanja pravaca tržišnog restrukturisanja potrebno analizirati sljedeće elemente: opšte makroekonomsko okruženje, tržište, potrošače, konkurenciju, kanale distribucije, dobavljače, javnost, marketing strategiju, organizaciju marketing funkcije u preduzeću, marketing informacione sisteme i marketing miks preduzeća. Da bi se izvršila analiza konkurentske sposobnost

⁶ Heiens, R. A.: *Market Orientation: Toward an Integrated Framework*, Academy of Marketing Science Review, 2000. on line: <http://www.amsreview.org/amsrev/forum/heiens01-00.html>

preduzeća u krizi, prvo je potrebno razmotriti karakter i strukturu industrijske grane i sposobnost preduzeća u grani. Analiza treba obuhvatiti broj preduzeća, njihovu moć, veličinu, način konkurencije i stopu rasta industrijske grane. Istovremeno se treba povezivati i sa preduzećima iz inostranstva koja mogu biti konkurencija, u smislu sklapanja zajedničkih poslova, odnosno otvaranja zajedničkih firmi koje se bave istim ili sličnim djelatnostima, čime bi se eliminisala konkurencija datih inostranih preduzeća.

Naučno-tehnološki progres zahtijeva nove uslove privređivanja. U cilju jačanja konkurentne sposobnosti, preduzeća u RS moraju da prate promjene i da se blagovremeno restrukturiraju i da teže ka jakoj poziciji u kojoj je visoka stopa tehnološkog napretka. Optimalna strategija je ofanzivno i široko ulaganje u istraživanje i razvoj. Stečaj i likvidacija preduzeća mogu nastupiti ukoliko se donesu pogrešne odluke u vezi sa tehnologijama koje prvo izazovu ozbiljnu krizu u preduzeću. Najčešći uzrok krize mnogih preduzeća u RS je prelazak sa stare na novu tehnologiju. Tehnološki diskontinuitet uslovljava potrebu za novim sposobnostima i oblicima organizovanja preduzeća u RS.

5. ZAKLJUČAK

Konkurentna sposobnost preduzeća nastaje iz komparativne vrijednosti koju preduzeće postiže na tržištu. Mnoga preduzeća u svojoj utrci za rastom i potrazi za diverzifikacijom izgubila su konkurentnu sposobnost. Da bi se analizirala konkurentna sposobnost preduzeća u krizi, prvo je potrebno da se razmotri karakter i struktura industrijske grane i sposobnost preduzeća u grani. Preduzeće može da uđe u industrijsku granu, a da se suoči sa barijerama mobilnosti ukoliko pokuša ući na najatraktivnije segmente. Dugoročnu profitabilnost industrijske grane određuju sljedeće snage: konkurenti iz industrije, moguće pridošlice, supstituti, kupci i dobavljači. Ukoliko postoje brojni, jaki i agresivni konkurenti, neatraktivna je tržišna segment. Segment je najatraktivniji ukoliko ima visoke ulazne i niske izlazne barijere. Segment nije atraktivan ukoliko se pojave trenutni ili mogući supstituti za proizvod. Velika moć kupca utiče na neatraktivnost segmenta, jer će kupci uslovljavati niže cijene,

veći kvalitet i dodatne usluge. Segment isto nije atraktivan ukoliko su dobavljači u stanju da smanje cijenu ili kvalitet ponude.

Preduzeće na ciljanom tržištu može da zauzme: dominantan, jak, poželjan, osjetljiv, slab i nevitalan konkurentski položaj. Kod dominantnog položaja preduzeće kontroliše ponašanje ostalih konkurenata i ima širok spektar strategijskih opcija. Kod jakog položaja preduzeće može da preduzme akciju od koje ne zavisi njegova dugoročna pozicija, a zadržava je bez obzira na akcije konkurenata. Kod poželjnog položaja preduzeće ima snagu i iznad prosječne mogućnosti da poboljša svoju poziciju. Kod osjetljivog položaja performanse preduzeća su na zadovoljavajućem nivou, ali trpi uticaj od dominantnog preduzeća i ima male mogućnosti za poboljšanje svoje pozicije. Kod slabog položaja performanse su nezadovoljavajuće, ali postoji mogućnost za poboljšanje. Kod nevitalnog položaja performanse su nezadovoljavajuće i nema mogućnosti za poboljšanje svoje pozicije.

Matrica konkurentne pozicije pokazuje šest mogućih položaja u odnosu na konkurenciju. To su: 1. prosječna tržišna pozicija; 2. položaj niska cijena/nizak kvalitet; 3. položaj visoka cijena/visok kvalitet; 4. strategije propusta/niske cijene; 5. diferencijacija i poboljšanje proizvodnje; 6. nekonkurentne pozicije preduzeća. Položaji na segmentima 1, 2, 3 su prihvatljivi. Preduzeća koja se nalaze na segmentu 4. koriste cjenovnu konkurenciju koja može da bude uspješna strategija, ali istovremeno može isprovocirati reakciju konkurenata. Preduzeće u segmentu 5. može ući u krizu ukoliko naruši sistem upravljanja troškovima. Preduzeća na segmentu 6. imaju najlošiji položaj.

Da bi se izvršila analiza konkurentne sposobnosti preduzeća u krizi, prvo je potrebno razmotriti karakter i strukturu industrijske grane i sposobnost preduzeća u grani. Analiza treba obuhvatiti broj preduzeća, njihovu moć, veličinu, način konkurencije i stopu rasta industrijske grane.

Tržišna orijentacija je primjena marketing aktivnosti dizajniranih kako bi se efikasnije i efektivnije od konkurenata zadovoljile potrebe potrošača. Tržišna orijentacija preduzeća može se ispoljavati kao fokus na potrošače i fokus na konkurente, a njen je cilj utvrđivanje pravca tržišnog djelovanja preduzeća koje neće voditi

kriznoj situaciji.

Jedan od razloga ulaska preduzeća u krizu u RS je gubitak konkurentske sposobnosti. Kod tih preduzeća tržišno restrukturisanje preduzeća treba da ide u smjeru redefinisanja ciljnih tržišta, preuređenja strukture ponude, prilagođavanja strategije, repozicioniranja uloge marketinga u miksu poslovnih funkcija u cilju sticanja i održanja konkurentske prednosti i tržišne atraktivnosti.

S obzirom na to da su preduzeća sve više izložena pritiscima, zapadaju u krize i gube konkurentsku poziciju na tržištu, potrebni su i sistemi zaštite od strane države.

LITERATURA

1. Heiens, R. A.: *Market Orientation: Toward an Integrated Framework*, Academy of Marketing Science Review, 2000, on line:
<http://www.amsreview.org/amsrev/forum/heiens01-00.html>
2. Porter, M.: *Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors*, Free Press, New York, 1980.
3. Thompson, J. L.: *Strategic Management: awareness and change*, 4th ed., Thomson Press, 2002, London.
4. Wongrassamee, S., P. D. Gardiner and J.E.L. Simmons: *Performance measurement tools*, Measuring Business Excellence, Vol.7, No 1, 2003.

Rad je zaprimljen: 30.11. 2012.

Rad je odobren: 05. 12. 2011.

ZNAČAJ NASTANKA ZONE SLOBODNE TRGOVINE - CEFTA ZA ZEMLJE ZAPADNOG BALKANA

THE IMPORTANCE OF FREE TRADE ZONE - CEFTA FOR THE WESTER BALKANS COUNTRIES

Stručni rad

DOI 10.7251/POS1208163G	COBISS.BH.ID 3064344	UDK 339.5.012.42(4-12)
-------------------------	----------------------	------------------------

Doc. dr Dijana Grahovac¹, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
Jelena Jakovljević,² diplomirani ekonomista, asistent na Univerzitetu
za poslovne studije Banja Luka

Sažetak

U uslovima sve izraženije globalizacije, regionalna i subregionalna saradnja zasnovana na zajedničkim interesima i potrebama regionalnih partnera dobija sve više na značaju. U osnovi ona odražava potrebu da zemlje, sa sličnim ili čak istim uslovima razvoja ili problemima u ostvarivanju svojih reformskih ciljeva, udruže snage i sredstva u odgovoru na globalne izazove.³ Načelni cilj svih multilateralnih sporazuma je razvoj multilateralne saradnje, kao osnove za ekonomski razvoj, političko-ekonomsku stabilizaciju i produblivanje dobrosusjedskih odnosa. Jedna od osnovnih karakteristika savremenih procesa globalizacije je regionalno trgovinsko povezivanje. Zemlje se trgovinski najčešće povezuju u svojim geografskim regionima jer su tu transportni troškovi niži, zahtjevi tržišta i preferencije potrošača su sličniji, društveno-kulturne barijere su niže i slično. Jedan od razloga što se zemlje trgovinski udružuju u regionalne ekonomske integracije jeste nastojanje da povećaju sopstvenu globalnu konkurentnost. Regionalna saradnja ima za cilj izgradnju sigurne i prosperitetne zajedničke budućnosti regiona. Zemlje CEFTA

¹ Doc. dr Dijana Grahovac: Mob.:065/825-761; E-mail: joni.dg@teol.net

² Jelena Jakovljević: Mob.: 065/725-439; E-mail: jciki@hotmail.com

³ Minić J., Kronja J., Regionalna saradnja za razvoj i evropsku integraciju, Evropski pokret u Srbiji, 2007., str. 7

su na dobrom putu da kroz nastanak i punu implementaciju CEFTA zone slobodne trgovine iskoriste sve mogućnosti i prednosti navedene zone u pravcu ekonomskog razvoja.

Ključne riječi: regionalna saradnja, zona slobodne trgovine, CEFTA

Abstract:

In terms of increasingly vivid globalization, the regional and sub regional cooperation attaches great importance based on the broad fields of common interests and needs of regional partners. Namely, it reflects the need for countries with similar or same conditions of development or problems in achieving their reform goals, to join forces and resources when answering the global changes. The core objective of all multilateral agreements is to develop multilateral cooperation, as the basis for economic development, political and economic stabilization and deepening good-neighborly relations. One of the main characteristics of contemporary globalization is the regional trade connection. Countries usually connect within their geographic regions because of the lower transport costs, similar market demands and consumer preferences, lower socio-cultural barriers and the like. One of the reasons why countries associate in regional economic integrations is the attempt to improve their global competitiveness. Regional cooperation is promoted with an objective to build a secure and prosperous future in the region. Through the implementation of the CEFTA free trade, all the signatories are on the road to benefit from all possibilities and advantages of the free trade zone towards the economic development.

Keywords: regional cooperation, free trade zone, CEFTA

1. UVOD

Nakon ulaska u proces tranzicije⁴ zemlje regiona Zapadnog Balkana su pristupile reformama privrednog i društvenog sistema. Privrede svih pomenutih zemalja su se nalazile na nivou daleko ispod nivoa prije izbivanja ratnih sukoba i raspada SFRJ. Reforme su morale da obezbijede instucionalne i strukturne kapacitete potrebne za tržišnu ekonomiju i povoljan ambijent za esencijalni priliv stranih ulaganja. Jedna od bitnih pretpostavki stabilnog makroekonomskog okruženja potrebnog za priliv SDI je regionalna saradnja. Postoji nekoliko motiva

⁴Zemlje regiona su imale različite početke i tokove tranzicije. Tako su Makedonija i Albanija tranziciju počele početkom devedesetih, Hrvatska i BiH su tranziciju otpočele nakon završetka ratnih operacija na svojim teritorijama sredinom devedesetih, dok je Srbija svoju tranziciju otpočela nakon oktobarskih promjena 2000. godine.

zbog kojih je poželjno ekonomsko povezivanje pomenutih zemalja. Jedan od osnovnih ekonomskih i političkih prioriteta ovih zemalja jeste priključenje Evropskoj uniji. Regionalna saradnja je, istovremeno, preduslov i sredstvo evropske intgeracije, koja je glavni strateški cilj svih zemalja Zapadnog Balkana. Sama Evropska unija je zasnovana na principu regionalne saradnje i isti princip postavlja kao obavezni preduslov dalje integracije u EU.

Prvobitna CEFTA se pokazala kao veoma uspješna regionalna integracija u Evropi. Ona je, na insistiranje EU, osnovana od strane "Višeegradske grupe" - Mađarske, Poljske i tadašnje Čehoslovačke 1992. godine, a osnovni zadatak je bio uspostavljanje zone slobodne trgovine kao prvi korak ka priključenju EU. U kasnijem periodu CEFTA su pristupale: Slovenija, Rumunija, Bugarska, Hrvatska i Makedonija. CEFTA je uspješno odigrala svoju ulogu u pripremi centralnoevropskih zemalja za ulazak u EU. U cilju povećanja poštovanja pravila međunarodnog trgovinskog sistema, posebno Svjetske trgovinske organizacije, produbljivanja uspostavljenih trgovinskih odnosa između zemalja regiona, privlačenja direktnih stranih investicija, ekonomskog prosperiteta i političke stabilnosti, stvaranja uslova za povećanje zaposlenosti, ministri zemalja regiona su u Sofiji 10. juna 2005. godine usvojili Zajedničku izjavu kojom su se zemlje jugoistočne Evrope obavezale da će započeti sa pripremnim radnjama na izradi jedinstvenog ugovora o slobodnoj trgovini. Da bi se eliminisale negativne strane bilateralnih sporazuma i nastavile ekonomske integracije u regionu u skladu sa potpisanim memorandumom, Evropska komisija je u januaru 2006. godine predložila sklapanje multilateralnog sporazuma o slobodnoj trgovini u navedenom regionu.

Nakon skoro petogodišnjeg iskustva u liberalizaciji trgovine na području jugoistočne Evrope, stečenog kroz implementaciju bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini, zemlje regiona su krajem 2006. godine odlučile unaprijediti svoju ekonomsku i trgovinsku saradnju, te zaključiti jedinstveni sporazum o slobodnoj trgovini, poznat kao CEFTA 2006. Sporazum je potpisan 19.12.2006. godine u Bukureštu. Cijeli proces su snažno podržale vlasti Evropske unije, koje su i bile inicijator stvaranja zone slobodne trgovine.

2. CEFTA 1992

Raspadom integracije SEV-a javila se potreba bivših članica za novim ekonomskim povezivanjem sa određenim zemljama. S obzirom na to da nove tranzicijske zemlje nisu bile spremne za prihvatanje sistema tržišne ekonomije, nastala je ideja o osnivanju jedne ekonomske integracije unutar koje bi te zemlje sarađivale i pripremale se za postupan pristup razvijenoj zapadnoj ekonomiji. Usljed bojazni da se raspadom Istočnog bloka ponovo ne formira neka slična integracija, Čehoslovačka, Mađarska i Poljska su usmjerile sva svoja nastojanja za brzim i bezuslovnim približavanjem Evropskoj uniji.

Zemlje "Višegradske grupe" su u momentu raspada Istočnog bloka i početkom procesa tranzicije bile na znatno nižem stepenu ekonomskog razvoja od prosjeka zemalja EU. Imale su težak zadatak, da kroz proces reformi i restrukturisanja privrede ostvare zadovoljenje potrebnih ekonomsko-političkih kriterijuma za integraciju u EU.

Brojna istraživanja o funkcionisanju CEFTA pokazala su da je stepen realizacije osnovnih pretpostavki CEFTA premašio očekivanja zemalja osnivača iako je potpuna liberalizacija agroindustrijskih proizvoda bila neuspješna. Stabilan rast i značajno povećanje obima trgovine zemalja CEFTA su dokazi uspješnosti njihove ekonomske integracije i jačanja njihovih trgovinskih veza putem liberalizacije. Poboljšanje uslova za međusobnu trgovinu bilo je rezultat liberalizacije trgovine za industrijske proizvode i liberalizacije trgovine poljoprivrednim proizvodima do određenog stepena. Ono što je veoma značajno, došlo je do značajnog povećanja priliva direktnih stranih investicija, jer je formiranje i funkcionisanje CEFTA privuklo strane investitore. Značajan efekat funkcionisanja CEFTA je i u tome što su države članice stekle iskustvo u multilateralnoj saradnji, pa se na taj način pripremile za učešće u strukturama i pristupanje EU.

Ritam liberalizacije je zavisio od stepena "osjetljivosti" pojedinih proizvoda.⁵ Sa početkom važenja CEFTA (01.03.1994) eliminisano je 40% od osnovne carine. Novim protokolima,

⁵ Proizvodi su grupisani u tri grupe "osjetljivosti". Carine za najmanje osjetljive proizvode su eliminisane godišnjim ritmom u periodu 1994 - 1997; carine za drugu grupu su eliminisane u četiri godine, dok su carine za najosjetljivije proizvode eliminisane u sedam etapa (1994 - 2001).

usaglašenim u toku 1995. godine, dogovoreno je ubrzanije eliminisanje carina, tako da je već 1996. godine oko 80% industrijskih proizvoda razmjenjivano bez carina,⁶ a 1998. godine stepen liberalizacije je dostigao 90% industrijske razmjene.⁷ Pitanje dalje liberalizacije u oblasti poljoprivrede je predstavljalo predmet glavnih sporova u međusobnim trgovinskim odnosima zemalja članica CEFTA.⁸ Na poslednjem samitu zemalja CEFTA (Varšava, 15.11.2000) u zvaničnoj deklaraciji istaknuto je da "i pored napretka, određeni problemi i dalje postoje u oblasti poljoprivrede". U toku poslednjih godina, zemlje CEFTA su se orijentisale na sklapanje drugih sporazuma, uključujući priznanje testova i sertifikata, saradnju u oblastima trgovine uslugama i kretanja kapitala, unapređenja stranih investicija, podsticanje trgovine putem poslovnih susreta i drugo.⁹ Trgovinska pitanja često izazivaju ekonomske sporove, a po pitanju razmjene između zemalja CEFTA 1992 je to bilo pitanje dalje liberalizacije poljoprivrednih proizvoda. Takođe, određeni privredni problemi, kao što je pojava negativnog trgovinskog bilansa, uticali su na primjenu zaštitnih mjera ili privremeno odstupanje od procesa liberalizacije.

Tako je zbog platnog deficita Slovačka 1997. godine uvela posebnu taksu na uvoz od 7%, Poljska je 1997. uvela zaštitne carine na čelik, a u 1999. godini povukla neke od već odobrenih koncesija u oblasti poljoprivrede.¹⁰ Za razliku od prvih godina funkcionisanja CEFTA, kada su članice "Višegradske grupe" u uslovima ekonomske krize pod određenim pritiskom EZ formirale zonu slobodne trgovine, ocjene u kasnijem periodu u ovim zemljama, uloge i rezultata ovog sporazuma su uglavnom bile pozitivne. To ukazuje da je CEFTA "u

⁶ Vidjeti Alendar B., CEFTA i Evropska unija, Međunarodni problemi, LI, No. 1-2/1999. str. 144. Na primjer, osjetljivi proizvodi "čine oko 9% mađarskog izvoza u Poljsku i 3% poljskog izvoza u Mađarsku".

⁷ The European Institute, CEFTA: For Successful Enlargement and Future Development, Europe in Washington, Vol. 9, No. 1, Winter 1998, <http://www.europeaninstitute.org/win99k.htm>

⁸ Za spor između Slovenije i drugih članica CEFTA oko liberalizacije poljoprivrednih proizvoda v. Tašić P.: CEFTA - sporovi su prevladani, Ekonomska politika, br. 2373, 29. 9. 1997. str. 32.

⁹ Vidjeti deklaracije sa sastanka premijera CEFTA zemalja, Portorož, septembar 1997. <http://www.jp.si/cefta/eng/srecanje/deklaracija/index.html-12>, kao i deklaraciju sa samita u Varšavi (15. 11. 2000), summits/2000/declaration.html

¹⁰ Na primjer, za mađarsku piletinu i svinjske preradevine. The Hungarian Economy, CEFTA Proved to Be a Success, *loc.cit.*

znatnoj mjeri pomogla da se obnovi i revitalizuje trgovina između nekadašnjih članica SEV-a".¹¹ CEFTA se ističe kao jedna od "najuspješnijih organizacija slobodne trgovine", koja je između ostalog omogućila udvostručenje trgovine njenih članica u samo tri godine (sa šest milijardi USD na 11 milijardi USD u periodu 1993 - 1997). Izvoz Mađarske u druge zemlje CEFTA je tako porastao sa oko 4% godišnje (u periodu 1990 - 1995) na oko 9% godišnje (u periodu 1996 - 1999). Spoljna trgovina Češke sa zemljama CEFTA je u periodu 1995 - 1997. godine rasla brže nego trgovina sa ostatkom svijeta.¹² Međutim, navedene zemlje su paralelno sa projektom CEFTA 1992 krenule i u proces potpisivanja sporazuma i sa EU o liberalizaciji trgovine, pa se fokus u narednom periodu premještao na taj region, u cilju adekvatnijeg prilagođavanja za integraciju u EU. To je izraženo i kod Mađarske i kod Češke. Obje zemlje su iskoristile sve prilike za ulazak na tržište EU.

3. CEFTA 2006

Ulaskom zemalja "Višegradske grupe" i Slovenije u EU CEFTA je 2004. godine ostala sa samo tri članice (Rumunija, Bugarska, Hrvatska). Makedonija je uključena februara 2006. godine. Time se CEFTA našla na ivici raspada usljed perspektive ulaska Bugarske i Rumunije u Evropsku uniju. Problem proširenja članstva CEFTA su bili kruti i komplikovani uslovi članstva za potencijalne nove članice iz jugoistočne Evrope. Za članstvo je bilo potrebno da je zemlja kandidat članica STO, da je zaključila sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom i da je prethodno sklopila bilateralne sporazume o slobodnoj trgovini sa svakom od postojećih članica CEFTA. Ovakvi uslovi su podrazumijevali značajno odlaganje uključenja novih članica, odnosno blokiranje proširenja CEFTA u

¹¹ Balas P., zamjenik državnog sekretara privrede Mađarske, „CEFTA Proved to Be a Success”, The Hungarian Economy, <http://www.gm.hu/hunec/v27n2/cefta.htm>.

¹² Dangerfield M., Sub-regional economic cooperation in CEFTA: Past Performance and Future Prospects, Proceedings of the Conference organised by the Association for International Relations. (M. Stepanek, ed), Prague, 1999,

<http://www.cefta.org/meetings/conferences/prconf99/proceedings-dangerfield.htm>

tadašnjim uslovima.¹³ Mreža bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini između zemalja regiona, svake sa svakom, formirana je, ali su rezultati njenog funkcionisanja bili slabo zadovoljavajući. Proširenje Evropske unije iz 2004. posljedično smanjenje CEFTA i neadekvatan napredak zemalja Zapadnog Balkana u procesu evropske integracije učinili su nužnim pronalaženje novog i efikasnijeg rješenja za probleme regiona.

Početak aprila 2006. u Bukureštu je održan sastanak predsjednika vlada Albanije, Bugarske, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Moldavije, Makedonije, Rumunije i nekadašnje državne zajednice Srbija i Crna Gora. U Zajedničkoj deklaraciji¹⁴ sa ovog samita naglašava se da je regionalna saradnja preduslov, kako za stabilnost i razvoj regiona, tako i za obezbjeđivanje uslova za proširenje obima spoljnih ulaganja, smanjenja nezaposlenosti i podsticaj ekonomskog razvoja. Sporazum CEFTA 2006 stupio je na snagu polovinom 2007, i to: 26. jula 2007. za Albaniju, Kosovo, Makedoniju, Moldaviju i Crnu Goru i 22. avgusta 2007. za Hrvatsku. Bosna i Hercegovina ratifikovala je sporazum 6. septembra, a Srbija 24. septembra 2007. godine.

Osnovni razlozi za iniciranje multilateralnog sporazuma su:

- liberalizacija trgovine i unapređivanje razvojnih potencijala regiona;
- uvođenje jedinstvenih pravila (u odnosu na značajne razlike u bilateralnim sporazumima) i povećanje sigurnosti za investitore (povećanje transparentnosti i uniformnosti, smanjenje kompleksnosti i administriranja), povećanje konkurentnosti, ekonomija obima, promjena imidža regiona, veća sigurnost u primjeni pravnog okvira prilikom implementacije sporazuma i slično);
- pojednostavljenje procedura olakšava i stimuliše domaće i strane investitore da više investiraju u region i doprinosi

¹³ Primjera radi, Srbija je zaključila Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom tek 2009. godine, a ni do 2010. godine nije postala članica STO. Slična je situacija i sa BiH, kao i sa Crnom Gorom.

¹⁴ "Joint Declaration by Prime Ministers", Bucharest, 6 April 2006, Review of International Affairs 57 (1122), April-June 2006, "Documents", pp. LX-X.

porastu kompleksnijih vidova saradnje kao što su: zajednička ulaganja, razmjena stručnih kadrova, tehničke inovacije i zajednički nastup na trećim tržištima;

- regionalna saradnja kao uslov za napredovanje u procesu integracije u EU i način da se uvodi *acquis communautaire* na sektorskom nivou;
- olakšavanje kriterija proširenja (članstvo u STO-u i zaključeni SSP) i modifikacija dosadašnjeg CEFTA sporazuma (uvođenje novih oblasti kao što su usluge, intelektualna svojina i investicije vezane za trgovinu, uvođenje novih procedura, perspektiva institucionalnog osnaživanja - sekretarijat) predstavljaju značajno unapređivanje ovog regionalnog aranžmana;
- liberalizovana trgovina omogućava i bolje uslove za Zajedničko energetske tržište u jugoistočnoj Evropi i za koordinisani razvoj transporta, transportne infrastrukture i infrastrukture za zaštitu životne sredine;
- značajna je podrška koju multilateralnom sporazumu pružaju Evropska komisija, Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope, Svjetska trgovinska organizacija i Svjetska banka;

Značajan napredak CEFTA 2006. u odnosu na mrežu bilateralnih trgovinskih sporazuma koji su postojali u regionu jeste:

1. efikasnija primjena Sporazuma, jer se radi o jedinstvenom dokumentu, a ne o sistemu od 32 sporazuma;
2. pravna sigurnost koju obezbjeđuje novi Sporazum, jer predviđa sistem za rješavanje sporova, po modelu UNCITRAL, pa se svi sporovi koji se pojave mogu riješiti pravno i efikasno - a takvih problema bilo je u primjeni bilateralnih sporazuma;
3. mogućnost kumulacije regionalnog porijekla, što znači da proizvodi koji su izrađeni u više zemalja regiona uživaju povlastice bescarinskog uvoza u EU;
4. mogućnost kumulacije regionalnog porijekla sa evropskim, što će omogućiti da poluproizvodi uvezeni iz EU mogu biti doručeni i bescarinski izvezeni u Uniju;

5. regulisanje trgovinskih odnosa zemalja sa nekim partnerima sa kojima ranije nisu imale regulisane trgovinske odnose.¹⁵

Regionalna liberalizacija trgovine omogućiće ekonomijama regiona veće korišćenje ekonomije obima, pristup većim tržištima za sopstvene izvozne proizvode, veće stope prinosa kapitala u kapitalno-intenzivnim sektorima, itd. Ulazak novih preduzeća na izvozna tržišta podstaći će veća ulaganja u osnovna sredstva i novo zapošljavanje. Prokonkurentski uticaj liberalizacije trgovine natjeraće najmanje produktivne firme na zatvaranje i olakšati uvoz jeftinijih inostranih roba i usluga, čime će uticati na podizanje nivoa životnog standarda stanovništva. Ulazak u konkurentsku borbu na širem tržištu prisiliće domaće firme da povećaju produktivnost i da smanje cijene kapitalnih dobara i ostalih roba. Sektori koji su bili visokozaštićeni moraju da ulože velike napore kako bi se prilagodili i postali efikasniji i konkurentni. U tu grupu spadaju: agroindustrijski kompleks, automobilska industrija, građevinarstvo, saobraćaj, osiguranje, bankarstvo i naročito javna preduzeća sa velikim brojem zaposlenih. Relativno lakše prilagođavanje može se očekivati u sektorima kao što su finansijske usluge, turizam, itd. I otvaranje sektora usluga može da podstakne razvoj privrede, a ne samo trgovina robama. Otvaranje privrede može da donese realne koristi samo ako taj proces bude vođen na pravi način. Po pravilu, jačanje izvoznih sektora može da poveća proizvodnju i tražnju za radnom snagom.

Sumarno, prednosti koje omogućavaju koristi od CEFTA 2006. su:

- slobodan pristup tržištima (oko 26 miliona stanovnika) po konkurentskim uslovima i nižim cijenama podstaći će rast intraregionalne trgovine, ekonomski razvoj, nivo zapošljavanja i redukciju nezaposlenosti;
- osim ukidanja carina, CEFTA sadrži i ukidanje necarinskih barijera (saradnja u pitanjima tehničkih prepreka u trgovini, standarda, sanitarnih i fitosanitarnih mjera, saradnja carinskih i

¹⁵ Npr. teritorije Crne Gore i Kosova sa pozicije Srbije. Ove teritorije još su u vrijeme postojanja SR Jugoslavije, 1999. postale zasebne carinske teritorije i sa njima Srbija sve do sada nije imala regulisane trgovinske odnose.

drugih pograničnih organa, itd.), liberalizaciju javnih nabavki, itd.;

- liberalizacija trgovine, konsolidacija tržišta i izgradnja atraktivnih i stabilnih uslova za poslovanje privući će investitore u region;
- dalji porast konkurentnosti i specijalizacije izvoznih sektora, povećanje efikasnosti, produktivnosti i ekonomije obima;
- uvode se jedinstvena pravila i povećava sigurnost za investitore (garancija najpovoljnijeg tretmana, veća transparentnost i uniformnost, manje administriranja, jednostavnije upravljanje za vladu), itd.;
- rast izvoza poboljšaće situaciju u tekućem bilansu plaćanja;
- regionalna saradnja u trgovini i drugim oblastima privrede pomoći će zemljama JIE koje nisu članice STO-a u pripremi za članstvo, kao i u pripremi za članstvo u EU. Osim toga, slobodna trgovina u regionu jedan je od uslova u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, a i više dijelova CEFTA direktno je povezano sa primjenom pravila EU;
- potrošači će moći da kupuju jeftinije i kvalitetnije proizvode;
- razvoj specijalizacije u regionu doprinijeće efikasnijoj alokaciji resursa;
- dijagonalna kumulacija porijekla proizvoda podstaci će razvoj prekogranične (*cross-border*) zajedničke proizvodnje, što će omogućiti lakši bescarinski tretman proizvoda u izvozu u EU i druge zemlje i povećati izvozni i investicioni kapacitet regiona, kao i rast njegove tehnološke opremljenosti i konkurentnosti;
- smanjenje krijumčarenja, korupcije i kriminaliteta;
- niži transportni i administrativni troškovi u razmjeni proizvoda, itd.;
- poboljšanje mehanizma za rješavanje sporova, što je značajan novi kvalitet i faktor veće sigurnosti liberalizacije trgovine u regionu;
- uspostavlja se politička stabilnost. Prije CEFTA 2006 odnosi među zemljama u regionu odvijali su se parcijalno, odnosno nisu sve države imale aktivne političke i ekonomske odnose. Ovaj sporazum može da bude instrument ekonomske, ali i političke stabilizacije;

- podstiče se jačanje regionalne privredne saradnje. CEFTA predstavlja novi okvir za čvršće povezivanje privreda u regionu;
- omogućava se lakša prekogranična zajednička proizvodnja, zahvaljujući primjeni protokola o kumulaciji porijekla robe u regionu, koja se zajednički proizvodi u više članica CEFTA. Ovim se omogućava efikasnija i ekonomičnija transformacija privrednih kapaciteta;
- podstiču se strana ulaganja, jer predstavljaju pozitivan signal da region gradi atraktivno i stabilno okruženje i unapređuje okvir za uzajamna ulaganja, kao i ulaganja iz inostranstva. Na taj način se pruža mogućnost lakšeg pristupa tržištu;
- jasnije se definišu pravila trgovanja nego što je to slučaj sa dosadašnjim 32 bilateralna sporazuma o slobodnoj trgovini. Sporazumom se obezbjeđuju harmonizacija, transparentnost, stabilnost i predvidivost, što olakšava trgovinsku razmjenu;
- kroz novi, efikasniji mehanizam za rješavanje sporova (konsultacije, preporuke Zajedničkog komiteta, posredovanje, arbitraža, mehanizam STO-a) se povećava pravna sigurnost u međusobnoj trgovini;
- predstavlja pozitivan signal da region gradi atraktivno i stabilno okruženje i unaprijeđen okvir za uzajamna ulaganja kao i strane direktne investicije, posebno *greenfield* investicije, s obzirom na to da se proces privatizacije privodi kraju. Povećanim prilivom investicija obezbjeđuje se modernizacija proizvodnje, primjena novih tehnologija, znanja, savremenog marketinga i menadžmenta, povećanje kvaliteta proizvoda i usluga, a time i izvoza u zemlje regiona i šire;
- podstiče se uvođenje modernih i stabilnih uslova regulisanja trgovine u regionu, uključujući nove oblasti. Predviđa se striktno poštovanje pravila STO-a, kao i podrška ulaska u STO za one zemlje koje još nisu članice ove organizacije. Stvara se regionalni okvir za prestrukturiranje ekonomije;
- podstiče se proces integracija u EU usklađivanjem sa pravnim tekovinama i standardima EU. Unija je kao jedan od prioriteta svoje regionalne politike prema Zapadnom Balkanu podržala i istakla zaključenje CEFTA 2006. Slobodna trgovina u regionu kroz jedinstven sporazum pominje se kao jedan od uslova u nacrtu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU. Kao

potvrda da je CEFTA dobra priprema za ulazak u EU stoji i činjenica da su Slovenija, Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, a zatim i Bugarska i Rumunija, kao članice CEFTA, postale i punopravne članice EU.

Kao negativni efekti liberalizacije primjenom CEFTA sporazuma mogu se navesti:

- ukidanje carina dovodi do pritiska na rast uvoza, na trgovinski i platni bilans i na smanjenje carinskih i poreskih prihoda;
- uslovi poslovanja domaćih firmi postaju otežani usljed pojačane konkurencije;
- smanjenje dohotka u manje konkurentnim sektorima i gašenje firmi koje nisu razvile svoje konkurentske sposobnosti;
- rast nezaposlenosti usljed likvidacije nekonkurentnih firmi;
- eventualni negativni efekti za zemlje i firme mogu biti djelimično ublaženi uz pomoć određenih mjera od strane vlada država;
- povoljniji položaj će imati razvijenije zemlje, koje predstavljaju favorite u primjeni Sporazuma.

Ono što je najvažnije jeste implementacija sporazuma. Da bi se pozitivni efekti maksimizirali, a negativni minimizirali, liberalizaciju spoljne trgovine treba uklopiti u koherentni sklop makroekonomske, strukturne i socijalne politike. Država ima nesumnjivo važnu ulogu u procesu liberalizacije spoljnotrgovinskih odnosa i otvaranja mogućnosti za integraciju u evropske institucije, ali i veliku odgovornost da negativni efekti budu što manji, a pozitivni što veći.

4. KOMPARATIVNA ANALIZA CEFTA 1992. I CEFTA 2006.

Komparativna analiza između zemalja "Višegradske grupe" i zemalja CEFTA 2006 je prikazana u prve četiri godine od nastanka zone slobodne trgovine. Razlog tome je da je vremenom učinak bio značajniji, što se očekuje i od CEFTA 2006, pa će se analizirati samo te početne godine kod zemalja "Višegradske grupe".

U tabeli 1. je dat prikaz odnosa BDP-a, u odnosu na referentnu 1989. godinu. Uočava se slabiji rezultat kod Češke u poređenju sa

ostalim zemljama "Višegradske grupe", ali je to rezultat više referentne vrijednosti Češke. Ali je svakako evidentan značajan pomak ostalih zemalja u odnosu na početne vrijednosti. Kod zemalja CEFTA 2006 se primjećuje efikasnost Hrvatske u procesu prilagođavanja uslovima tržišne ekonomije, što iskazuje premašivanje referentne vrijednosti, iako je Hrvatska imala i početnu najvišu poziciju. Makedonija, takođe, ima pozitivan učinak reformi, a Srbija i BiH su u zaostatku. Genarelnim poređenjem indikatora nema značajne razlike između ove dvije skupine zemalja ako se uzmu u obzir sva dešavanja na prostorima CEFTA 2006. sa jedne strane i razlika u razvijenosti 1989. godine, koja je bila u korist zemalja CEFTA 2006, sa druge strane. Indikatori upućuju da zemlja CEFTA 2006. mogu krenuti putem kojim su već prošle zemlje "Višegradske grupe" i doći na potreban novi nivo ekonomskog razvoja i integraciju u EU. Puna implementacija zone slobodne trgovine je korak i instrument na tom putu.

Tabela 1.: Komparacija BDP-a CEFTA 1992. i CEFTA 2006.

CEFTA 1992-2000/1989.		CEFTA 2006-2008/1989.	
Češka	97	Hrvatska	111
Mađarska	105	Srbija	72
Poljska	127	BiH	84
Slovačka	104	Makedonija	102

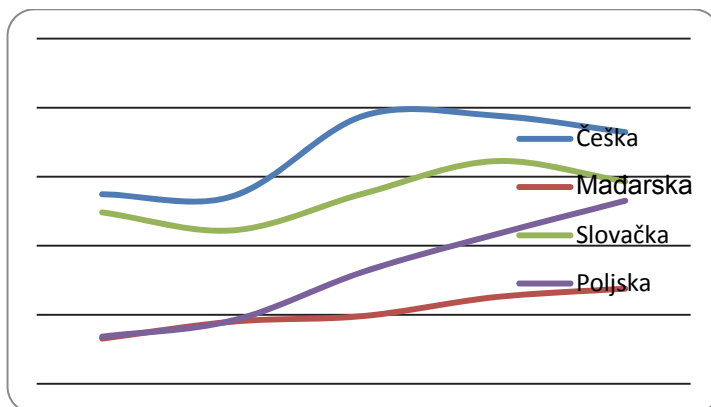
Izvor podataka: EBRD

Posmatrajući grafikone 1. i 2.¹⁶ uočava se sličnost kretanja krive uvoza Češke, Slovačke i Srbije, ali na znatno nižem stepenu Srbije. Takođe je prisutna sličnost kretanja krive uvoza kod Mađarske i Poljske sa kretanjem krive uvoza Hrvatske i Makedonije, sve do uticaja savremene globalne ekonomske krize. BiH je jedina zemlja koja je imala najveći rast uvoza, ali je dejstvom krize taj proces

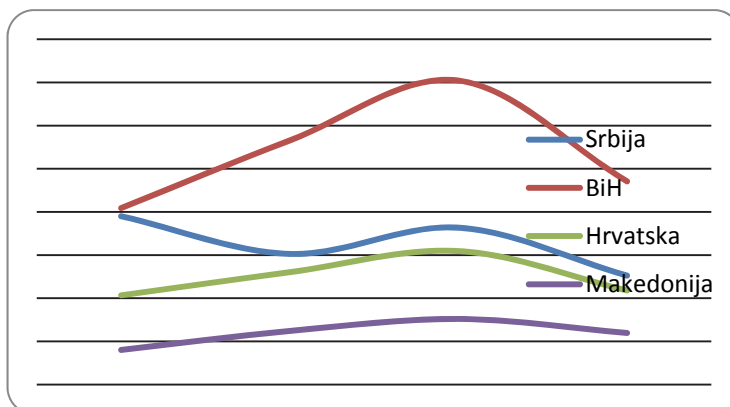
¹⁶ Grafikoni su izrađeni na bazi sistematizacije i obrade relevantnih podataka državnih statističkih institucija

prekinut. Uopšteno, nema nekih radikalnih razlika koje bi upućivale na veliki disparitet između ove dvije skupine zemalja.

Grafikon 1. : Uvoz - Višeogradska grupa

Grafikon 2.: Uvoz - CEFTA 2006

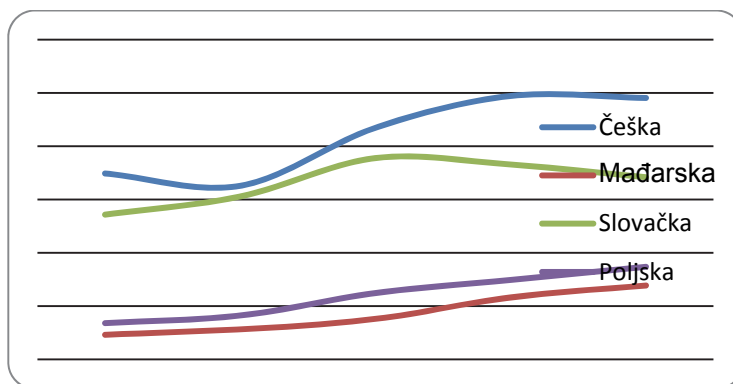

Na grafikonima 3. i 4.¹⁷ su prikazane krive izvoza zemalja "Višeogradske grupe" i zemalja CEFTA 2006 tokom prvih godina nastanka zone slobodne trgovine. Primjećuje se začajno veći stepen rasta izvoza kod zemalja CEFTA 2006, što ide u prilog kreiranju zone

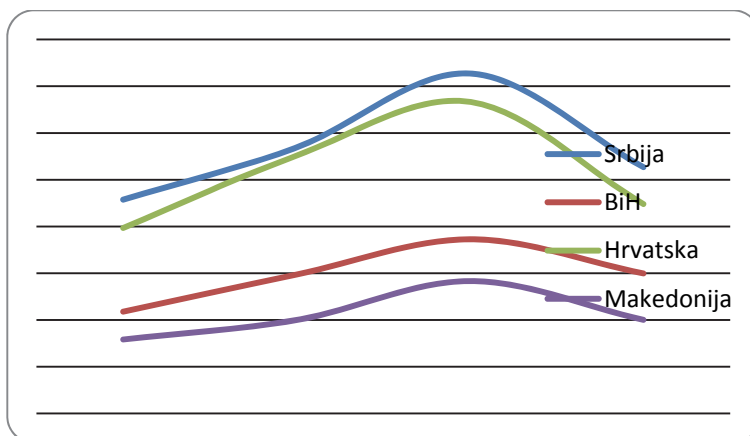
¹⁷ Grafikoni su izrađeni na bazi sistematizacije i obrade relevantnih podataka državnih statističkih institucija

slobodne trgovine. Sve do momenta nastanka krize zemlja CEFTA 2006 su imale bolje rezultate u izvoznom sektoru. Ali opet sa napomenom da je obim bio manji, što je vezano za početne referentne vrijednosti koje su kod zemalja "Višegradske grupe" bile više.

Grafikon 3.: Izvoz - "Višegradska grupa"

Grafikon 4.: Izvoz - CEFTA 2006.

Iz svega navedenog proizilazi zaključak da pokazatelji zemalja "Višegradske grupe" u početnom periodu nisu značajno bili bolji od pokazatelja zemalja CEFTA 2006, što upućuje na to da su zemlje regiona na dobrom putu na ponovo pozitivno iskustvo zemalja prvobitnog sporazuma. Ako se još tome doda činjenica da su zemlje CEFTA pod dejstvom globalne ekonomske krize rezultati poređenja sa zemljama "Višegradske grupe", još više dobijaju na značaju.

5. ZAKLJUČAK

U uslovima sve izraženije globalizacije, regionalna i subregionalna saradnja, zasnovana na zajedničkim interesima i potrebama regionalnih partnera, dobija sve više na značaju. U osnovi ona odražava potrebu da zemlje, sa sličnim ili čak istim uslovima razvoja ili problemima u ostvarivanju svojih reformskih ciljeva, udruže snage i sredstva u odgovoru na globalne izazove. Regionalna saradnja doprinosi dugoročnoj dobiti, i to u smislu prevazilaženja konfliktnih situacija i rješavanju nesuglasica i političkih pitanja među susjedima, uspostavljanja obostranog povjerenja i unapređenja odnosa. Ona je posljednjih godina, u regionu CEFTA 2006, u značajnoj mjeri unaprijeđena. Iako se pod regionalnom saradnjom često podrazumijevaju procesi evropskih integracija, ova saradnja ne smije biti doživljena samo kao zahtjev EU, već i kao potreba regiona kojoj je značajan podsticaj i mehanizme pružila i pruža upravo EU. Ali, odgovornost leži na regionu. Ona ne smije biti samo formalni preduslov procesa pridruživanja EU, već stvarni pokazatelj sposobnosti zemalja da završe tranzicioni period uspješno. Regionalna saradnja ne može biti vođena spolja, već iz samog regiona. To je bio i ostao cilj brojnih inicijativa, u najrazličitijim oblastima. Neki od novouspostavljenih instrumenata će biti i stvarni test posvećenosti zemalja regiona saradnji i pokazatelj uspjeha prethodnih oblika saradnje. Novi sporazum otvara nove mogućnosti za rast trgovine, ali i priliv investicija koji može da uslijedi zbog ukрупnjavanja tržišta, što će neizbježno dovesti i do otvaranja novih radnih mjesta i porasta standarda svih građana regiona. Već i potpisivanje CEFTA 2006. suštinski znači da su zemlje snažno prihvatile proces regionalne integracije, vjerujući da samo kroz ekonomsko povezivanje privrede regiona mogu da dostignu svoj puni kapacitet. Kroz proces CEFTA sve ekonomije će dovoljno ojačati da bi jednog dana, kada zemlje postanu punopravne članice EU, mogle da budu konkurentne na razvijenom evropskom tržištu. Osim trgovinske liberalizacije, CEFTA 2006. predstavlja pripremu za saradnju kakva zemlje članice očekuje u EU. Zato je od izuzetnog značaja da regionalno povezivanje nastavi da ide paralelno sa procesom evropskih integracija. Kroz stalni napredak ekonomskih reformi treba da se učvrste demokratska načela kako bi investitori stekli još veće povjerenje i sigurnost da ulažu u privredne potencijale zemalja regiona.

Rezime

Uzimajući u obzir historiju regiona CEFTA 2006, regionalna dimenzija je od naročitog značaja za stabilnost i razvoj navedenog regiona. Regionalna saradnja postaje ključni faktor u povećanju prosperiteta i ekonomskog rasta. Neophodna je i za održivi ekonomski oporavak i ekspanziju i treba težiti njenom ostvarenju na nivou regiona i između regiona i njegovih susjeda, naročito EU. Za sve zemlje CEFTA postoje koristi od zone slobodne trgovine. Ne po svim parametrima, ali uopšteno je efekat pozitivan. Iako su Hrvatska i Srbija favoriti na CEFTA tržištu, Makedonija daje primjer kako mala zemlja može imati bolje rezultate u određenim oblastima i ostvarivati kontinuirani suficit sa pomenutim zemljama. U svim zemljama je postojao značajan trend rasta BDP-a po stanovniku i rasta međusobne trgovine, od momenta stupanja na snagu sporazuma, pa sve do momenta dejstva globalne krize. Posmatrani ekonomski pokazatelji bi bili daleko pozitivniji da nije došlo do globalne krize. Priliv SDI u svim zemljama je, takođe imao pozitivan trend nakon osnivanja zone slobodne trgovine. Značaj zone slobodne trgovine je možda i najveći u oblasti stranih ulaganja. Stvara se veće jedinstveno tržište i povoljniji investicioni ambijent. A svim CEFTA zemljama su strana ulaganja od krucijalnog značaja, jer im nedostaje kapitala potrebnog za ekonomski rast privrednog sektora i samim tim povećanje stope zaposlenosti. U svim zemljama je stopa nezaposlenosti jedan od značajnijih ekonomsko-socijalnih problema. Kroz punu implementaciju sporazuma zemlje imaju mogućnost da iskoriste sve potencijale i podignu svoje ekonomije na viši nivo i ostvare ekonomski rast. Regionalna saradnja je ključna pretpostavka daljeg razvoja regiona.

LITERATURA:

1. Minić J., Kronja J., *Regionalna saradnja za razvoj i evropsku integraciju*, Evropski pokret u Srbiji, 2007.
2. Alendar B., *CEFTA i Evropska unija*, Međunarodni problemi, LI, No. 1-2/1999.
3. The European Institute, *CEFTA: For Successful Enlargement and Future Development*, Europe in Washington, Vol. 9, No. 1, Winter 1998.
4. Tašić P., *CEFTA - sporovi su prevladani*, Ekonomska politika, br. 2373, 29.9.1997.
5. Dangerfield M., *Sub-regional economic cooperation in CEFTA: Past Performance and Future Prospects*, Proceedings of the Conference organised by the Association for International Relations. (M. Stepanek, ed), Prague 1999.
6. "Joint Declaration by Prime Ministers", Bucharest, 6 April 2006, Review of International Affairs 57 (1122), April-June 2006, Documents, pp. LX-X.
7. EBRD, *Transition Report*, razna godišta

Internet izvori:

1. <http://www.europeaninstitute.org/win99k.htm>
2. <http://www.jp.si/cefta/eng/srecanje/deklaracija/index.html-12>
3. <http://summits/2000/declaration.htmJ>
4. <http://www.gm.hu/hunec/v27n2/cefta.htm>
5. <http://www.cefta.org>
6. <http://www.cefta.org/meetings/conferences/prconf99/proceedings-dangerfield.htm>

Rad je zaprimljen: 29.11. 2011.

Rad je odobren: 05.12. 2011.

QUO VADIS "EKONOMSKI NEOLIBERALIZAM"

QUO VADIS "ECONOMIC NEOLIBERALISM"

Stručni rad

DOI 10.7251/POS1208181R

COBISS.BH-ID 3065624

UDK 339.138:658.8

Prof. dr Radoja Radić¹, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka

Sažetak:

Na 19. tradicionalnom savjetovanju HDE u Opatiji razmatrana su mnoga aktuelna pitanja ekonomskog sistema Republike Hrvatske. Među tim pitanjima centralno mjesto zauzima pitanje latentne krize koncepta kapitalizma "Društvo blagostanja" ili ekonomskog neoliberalizma.² Kritika ovoga sistema polazi od činjenice da funkcija tržišta ima dvije strane medalje od kojih je jedna više a druga manje pozitivna. Ona više pozitivna strana medalje odnosi se na činjenicu da tržište nagrađuje one dobre i uspješne, a kažnjava one manje dobre i manje uspješne. Samo usput valja i ovom prilikom spomenuti da su ovi kriterijumi uspješnosti zasnovani na funkciji cilja kapitalističkog načina proizvodnje, a to je maksimiziranje profita. Ovako izražena funkcija cilja je u praksi pokazala i velike prednosti i velike nedostatke. Velike prednosti su došle do izražaja u snažnoj tržišnoj konkurenciji koja je u kontinuitetu vršila pritisak na otkrivanje novih znanja i novih tehnologija³, što je sve i samo po sebi stvaralo pretpostavke za bržu i uspješniju tehnološku determiniranost koja bi po definiciji morala krčiti put ka postupnom oslobođenju rada i samim time ka ostvarivanju društva blagostanja u svjetskim razmjerima.

Ona manje pozitivna i manje dobrodošla strana medalje odnosi se na činjenicu da su tržište i demokratija neutralni u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanje načela socijalne pravde. A to znači da u jednom društvu mogu paralelno funkcionisati i demokratija i tržište i ogromne razlike u standardu različitih grupa stanovništva. Iskustvo zasnovano na dosadašnjoj primjeni ovog modela pokazuje svu drastičnost tih razlika koje se kreću od društva blagostanja, sa

¹ Prof. dr Radoja Radić: Mob.: 065/837-294; E-mail: radic.radoje9@gmail.com

² Svoja izlaganja dali su prof. dr. sc. Ljubo Jurčić, profesor Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i predsjednik Hrvatskog društva ekonomista, te Prof. dr. sc. Dragomir Vojnić, znanstveni savjetnik, emeritus Ekonomskog instituta, Zagreb i počasni član Predsjedništva Hrvatskog društva ekonomista.

³ Dr R. Radić: Strategijski menadžment tehnologija, UPS, Banja Luka, 2010.

najpoznatijim tzv. "Skandinavskim modelom", pa preko divljeg kapitalizma sve do tzv. "Južno-američkog sindroma", odnosno do društva s najvećim i najmanje kontrolisanim socijalnim razlikama.

Ovakvo ozbiljno pitanje razmatraće se u dva dijela. Prvi dio je analiza uzroka, a drugi dio razmatraće moguća rješenja (u sljedećem broju časopisa).

Ključne riječi: tržište, demokratija, društvo blagostanja, neoliberalizam.

Abstract:

Many current issues of Croatian economic system were discussed during the 19th traditional Counseling of the Croatian Association of Economists (HDE) in Opatija. The central issue was the latent crisis of capitalist concept "Welfare Society" or economic neoliberalism. Critique of the system is based on the fact that the market function has two sides of a medal, one more and one less positive. The positive side refers to the function of rewarding the good and successful and of punishing the less good and less successful ones. Hereby, it is appropriate to emphasize that the criteria for success is based on the goal function of capitalist mode of production, namely, profit maximization. Thus expressed goal function has showed both great advantages and disadvantages in practice. Great advantages became obvious through a strong market competition, which continuously exerted pressure on the discovery of new knowledge and technologies. Hence, it created conditions for faster and more successful technological determination which, by definition, should lead to the gradual liberation of labor and thus attain the welfare society on a global level. The less positive and less welcomed side of the medal refers to the fact that market and democracy are neutral to the social policy and implementation of the principles of social justice. That implies that in one society the democracy, market and the vast differences in standards of different population groups may function in parallel. Experience based on the previous application of this model shows all the drastic nature of these differences, which start from the welfare society (so-called "Scandinavian Model" being the most famous), through the wild capitalism and all the way to the society with the largest and least controlled social differences (so-called "South American Syndrome"). This serious issue will be discussed in two parts. The first part will analyze the cause and the second part will discuss the possible solutions (next Journal edition).

Keywords: market, democracy, welfare society, neoliberalism.

1. UMJESTO UVODA

Na 19. savjetovanju HDE mnogi autori ovog savjetovanja veliku pažnju posvetili su nekim važnim, moglo bi se reći i prelomnim, događanjima ovog našeg vremena. Oni su prešli sa posmatranja problema transformacije atipičnog modela privređivanja koji se oslanja na trgovinu, na potrošnju i na uvoz, na tipični model privređivanja, koji se oslanja na proizvodnju, štednju, investicije i izvoz. To je, mogli bismo reći, ne samo tipičan hrvatski problem već i problem regije pa i svih zemalja tranzicije. Međutim, ne umanjujući ni najmanje njegovu aktualnost ni danas, ekonomisti posebnu pažnju posvećuju nekim pitanjima prelomnog karaktera, koja nisu važna samo za Hrvatsku, nego i za cijeli svijet.

Nakon druge, ponovljene, velike svjetske krize, od koje se recidivi još osjećaju, pred svjetsku politiku, pa i svjetsku nauku, po prirodi stvari se postavljaju, bolje reći nameću neka nova krupna pitanja. Dobija se dojam da svi uočavaju ovaj problem i svi se pitaju "šta da se radi"? Ta krupna pitanja bi se mogla izraziti kao velika dilema: "Da li treba nastaviti reforme kapitalizma u smjeru daljeg razvoja društva blagostanja" ili "Nastavak razvoja zasnovati na modelu ekonomskog neoliberalizma". Da li su iskustva ponovljenih svjetskih kriza svjetsku krizu kapitalizma ponovo dovele do granice opšte krize, (a samim time i kraha kapitalističke opcije i kraja kapitalizma).

U traženju odgovora na ovakva pitanja valja se podsjetiti na učenja velikana političko-ekonomskog učenja klasične političke ekonomije. Adam Smith, koji je djelovao još u osamnaestom vijeku, zaslužuje prvo mjesto, već samim time što je prvi spoznao veliku snagu podjele rada (koja je u osnovi i determinisala) snagu i moć tržišta i konkurencije. Međutim, kada je u pitanju anatomija kapitalističkog društva i zakonitosti, pa i protivrječnosti njegovog funkcionisanja, onda je veličina Karla Marxa nesporna. Dvije posljednje velike svjetske krize su njegovo učenje na eksperimentu cijelog svijeta, ne samo testirale, nego i potvrdile. Kao trećeg velikana klasične političke ekonomije, koji je djelovao u prošlom vijeku, valja posebno istaći Johna Maynarda Keynesa, koji se po drugi put javlja kao spasilac kapitalizma. On je temeljnu protivrječnost kapitalizma "društveni rad, a privatno prisvajanje" razriješio upravo genijalno.

Učinio je to razrješavajući protivrječnost dvije temeljne institucije naše civilizacije: tržišta i demokratije. Problem stihijskog djelovanja tržišta riješio je uvođenjem indikativnog planiranja na koje se oslanja aktivna ekonomska politika. Načelo socijalne neutralnosti demokratije riješio je uvođenjem načela solidarnosti. Na tim osnovama kapitalizam se počeo reformisati u smjeru razvoja društva blagostanja. Uslijedilo je razdoblje dobrih odnosa rada i kapitala uz relativno simetrične odnose raspodjele, što znači da je veće profite i super profite pratilo povećanje plaća i nadnica. *Pa zašto je onda došlo do druge velike svjetske krize koja, na svoj način, još uvijek traje?*

Kriza se dogodila zbog prekida simetrične raspodjele, koja se dogodila baš u vrijeme kada su profiti i super profiti, pod utjecajem ICT faktora, rasli veoma brzo. Da li se istorija ponavlja? Eksplozija se dogodila u epicentru u SAD i brzo širila na ostatak svijeta. Moćnici svjetskog kapitalizma su se ponovo uvjerali u nemoć "nevidljive ruke Adama Smitha"⁴ i još jednom uvjerali u veoma veliku moć "vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa"⁵. Njena je snaga ponovo spasla kapitalizam. Pravdanje moćnika kapitala, na koje su nažalost nasjeli i moćnici rada, da se sve to dogodilo pod utjecajem četvrte tehnološke (informatičke) revolucije, više je nego naivno. *U traženju drugih motiva, same se po sebi nameću promjene u međunarodnom okruženju. U nizu drugih te se promjene odnose i na krah socijalističke opcije, i na ekonomiju i politiku tranzicije, i na pad berlinskog zida, i na prestanak hladnog rata, i na promjenu mjesta i uloge nesvrstanih, i na sve drugo s time povezano.* Moćnici, po drugi put u relativno kratko vrijeme spašenog kapitalizma, svoju će propuštenu zahvalnost prema svome spasiocu Johnu Maynardu Keynesu, barem donekle nadoknaditi na taj način što će umjesto modela ekonomskog neoliberalizma, koji je ponovo uzrokovao, skoro, opštu krizu kapitalizma, podržati nastavak reforme kapitalizma u smjeru daljnjeg razvoja društva blagostanja. Prednosti su neupitne i već viđene i još uvijek vidljive za sve ljude dobre volje. Moćnici kapitala, a isto tako i rada, trebali bi proučiti nedavno objavljenu knjigu engleskog naučnika, ekonomiste, političara i

⁴ Vojnić, D. (2004.), "Tržište: prokletstvo ili spasenje", *Ekonomski pregled*, (55), 9-10:

⁵ Skidelsky, R. (2011.), *Keynes: povratak velikana*, Algoritam, Zagreb.

istoričara Roberta Skidelskog: "Keynes: Povratak velikana"⁶.

2. POLITIČKO-EKONOMSKE TEZE

2.1. U svjetlu kriznih događaja tokom početka prošlog i ovog vijeka

Marx je bio prvi naučnik koji je veoma kompleksno i cjelovito sagledao temeljne protivrječnosti kapitalizma, kapitalističkih društvenih odnosa i kapitalističkog načina proizvodnje. U jednom sintetičkom izrazu Marx je temeljnu protivrječnost kapitalizma definisao kao društveni rad i privatno prisvajanje. Slijedi političko-ekonomski zaključak da se temeljna protivrječnost kapitalističkog načina proizvodnje treba i može rješavati na taj način da društvenom karakteru rada odgovara društveni karakter prisvajanja. Takve promjene kapitalističkog načina proizvodnje čisto teorijski, odnosno političko-ekonomski gledano, mogu se razrješavati na dva načina. Prvi način je demokratski, evolucijski, a drugi način je nasilan, što u praktičnoj primjeni znači revolucionaran.

Društveno-ekonomska i politička istorija prošlog dvadesetog vijeka pokazala je i prednosti i nedostatke i jednog i drugog spomenutog načina otklanjanja osnovne protivrječnosti kapitalizma, kao društveno-ekonomskog i političkog sistema. Nešto određenije političko-ekonomsko objašnjenje odgovarajućih prelomnih, društveno-ekonomskih i političkih događanja pretpostavlja neka osnovna znanja o funkciji tržišta i demokratije, kao dvije središnje institucije naše civilizacije.

Kada govorimo o uzročno-posljedičnim vezama s tržištem i demokratijom, onda smo posebno mislili na protivrječnosti koje u sebi sadrže ove dvije središnje institucije naše civilizacije. Kada je u pitanju tržište, tada posebno treba imati u vidu ove momente. Funkcija tržišta ima dvije strane medalje od kojih je jedna više, a druga manje pozitivna. Ona više pozitivna strana medalje odnosi se na činjenicu da tržište nagrađuje one dobre i uspješne, a kažnjava one

⁶ Skidelsky, R. Ibidem.

manje dobre i manje uspješne. Samo usput valja i ovom prilikom spomenuti da su ovi kriterijumi uspješnosti temeljeni na funkciji cilja kapitalističkog načina proizvodnje, a to je maksimiranje profita. Ovako izražena funkcija cilja je u praktičnom sprovođenju pokazala i velike prednosti i velike nedostatke. Velike prednosti su došle do izražaja u snažnoj tržišnoj konkurenciji koja je u kontinuitetu vršila pritisak na otkrivanje novih znanja i novih tehnologija, što je sve i samo po sebi stvaralo pretpostavke za bržu i uspješniju tehnološku determiniranost koja bi po definiciji morala krčiti put ka postupnom oslobođenju rada i samim time ka ostvarivanju društva blagostanja u svjetskim razmjerima. Gledajući na očekivani tok relevantnih događanja na temelju Marxove političke ekonomije i odgovarajuće uloge tehnološkog determinizma ima mnogo osnova za pretpostavku da će se proces oslobođenja rada već u toku druge polovine ovog vijeka sve više ubrzavati. Ali pri svemu tome ne treba očekivati tako veliki i odlučan utjecaj tehnološkog determinizma koji će logikom nekog automatizma ubrzano voditi u ostvarivanje željenog procesa oslobođenja rada. Naprotiv, istorijsko iskustvo promjena društvenih odnosa nas uči i upozorava da su sve u istoriji poznate promjene društvenih odnosa bile ostvarivane pod utjecajem odgovarajućih društvenih snaga. Nema osnove očekivati da će to u doglednoj budućnosti biti bitno drugačije. U svakom slučaju funkcija cilja kapitalističkog društva izražena u maksimiranju profita pokazala se u svjetlu ekonomskog i tehnološkog razvoja dobrodošlom i korisnom. Na tim je osnovama nastala kao savremeni izraz tehnološkog determinizma četvrta tehnološka informatička revolucija koja sve jasnije otvara vidike i putove oslobođenja rada, što je sve dobro i pozitivno.

Postoji nažalost i ona druga manje dobra i manje pozitivna strana medalje. Ta druga manje dobra i manje pozitivna strana medalje odnosi se na činjenicu da je profit postao osnovni kriterij ponašanja svih segmenata društva. Moglo bi se, bez velikog pretjerivanja, reći da je profit postao gospodar duša i tijela. To je ona druga manje dobra, manje pozitivna i manje dobrodošla strana djelovanja profita, odnosno djelovanja funkcije cilja kapitalističkog društva u izrazu maksimiranja profita. Takav izraz funkcije cilja, tokom više vijekova, nije mogao ostati bez teških deformacija na čitavu skalu vrednovanja svih društvenih vrijednosti.

U tom kontekstu su se počele mijenjati i skale i kriteriji moralnih vrijednosti, a samim time, i kriteriji društvenog morala.

Sve u svemu tržište, kao jedna od dvije središnje institucije naše civilizacije, ostat će u istoriji povezano s mnogo toga što je veoma dobro i mnogo toga što je veoma loše. U svakom slučaju velikan političke ekonomije Adam Smith je, još tokom osamnaestog vijeka, vizionarski sagledao veliku ulogu i snagu i moć tržišta u razvitku ljudskog društva.

Druga središnja institucija naše civilizacije, kako smo već spomenuli, odnosi se na demokratiju koja nije ništa manje protivrječna od tržišta. Ona pozitivna i dobrodošla strana demokratije odnosi se na činjenicu da su u demokratskom društvu, obično se pod tim pojmom podrazumijeva višestranačka parlamentarna demokratija, svi ljudi kao građani datog društva izjednačeni pred zakonom. Ona manje pozitivna i manje dobrodošla strana medalje odnosi se na činjenicu da je demokratija neutralna u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanje načela socijalne pravde. A to znači da u jednom društvu mogu paralelno funkcionisati i demokratija i tržište i veoma velike razlike u društvenim odnosima. Iskustvo naše novije ekonomske prošlosti nedvojbeno pokazuje svu drastičnost tih razlika koje se kreću od društva blagostanja, s najpoznatijim tzv. "Skandinavskim modelom", pa preko "divljeg kapitalizma" sve do tzv. "Južnoameričkog sindroma", odnosno do društva s najvećim i najmanje kontrolisanim socijalnim razlikama. Sve to govori u prilog činjenici da paralelno djelovanje tržišta i demokratije samo po sebi ne mora značiti ostvarivanje takvog društva ili, još bolje rečeno, takvih društvenih odnosa koji bi bili jednako prihvatljivi za sve, ili barem za većinu žitelja datog društva. Slijedi zaključak da ni tržište ni demokratija, kao središnje institucije naše civilizacije, same po sebi, ne funkcionišu perfektno. Budući da nema, barem do sada poznatih, boljih, one funkcionišu kao "*second best*". Iz svega do sada rečenog slijedi jedan veoma važan, mogli bi reći, fundamentalan zaključak da stvarni karakter društvenih odnosa u svakom demokratskom društvu određuju ljudi i njihova politička volja. I premda je ovaj stav dosta jasan, proces donošenja i ostvarivanja političke volje u demokratskom društvu u pravilu je veoma komplikovan, ili možda bolje reći kompleksan. Politička volja u društvu višestranačke parlamentarne demokratije predstavlja izraz većine glasova u parlamentu određene države.

Idejnopolitički karakter tako izražene političke volje po prirodi je stvari determinisan strukturom i veličinom onih političkih snaga, odnosno političkih partija i stranaka koje su u konkretnom parlamentu zastupane. Jedan od opštih kriterijuma stranačke podjele odnosi se na "lijeve" i "desne". Ovakva podjela na opštem planu može značiti nešto, ali na posebnom planu, kada su u pitanju društveni odnosi, ne mora značiti puno. Sve zavisi od toga kakav je program pojedinih konkretnih političkih stranaka. Posebno velike razlike se, po pravilu, odnose na karakter funkcije socijalne države i na ostvarivanje načela socijalne pravde. U kontekstu ovih razmatranja posebno je interesantno, kada su u pitanju promjene u sferi društvenih odnosa, podsjetiti se na neka prelomna događanja tokom prošlog XX. vijeka. U Evropi je karakter tih prelomnih događanja bio veoma različit. U Zapadnoj Evropi su se promjene društvenih odnosa ostvarivale evolucijskim, što znači demokratskim putem. Nasuprot tome u Istočnoj Evropi (u Carskoj Rusiji) ove su se promjene ostvarivale nasilnim, revolucionarnim putem (kao u ostalom i na Balkanu). U središtu promjena i na jednoj i na drugoj strani bile su središnje institucije naše civilizacije, što znači tržište i demokratija, ali s dijametralno-oprečnim pristupom. U Zapadnoj Evropi su se relevantne subjektivne, odnosno organizovane društveno-političke snage, u svojoj borbi za promjene društvenih odnosa u smjeru veće socijalne pravde oslanjale na tržište i demokratiju. Suprotno tome, na Istoku su relevantne subjektivne snage negirale i tržište i demokratiju. Zbog toga je realni socijalizam od prvog dana svoga postojanja ušao u krizu koja je završila tek krajem prošlog vijeka kada je, na temelju ekonomije i politike tranzicije, nastao "divlji kapitalizam". To je razlog da se razmotre pokušaji ostvarenja promjene društvenih odnosa demokratskim, evolucijskim, putem. Ovaj demokratski pristup promjenama društvenih odnosa zaslužuje posebnu pažnju i zbog toga što je i danas veoma aktuelan. Ovu aktuelnost su u novije vrijeme u svojim radovima obilježili mnogi naučnici što se može vidjeti iz priložene literature.

3. LATENTNA KRIZA I NJENO TRAJANJE

Kriza realnog socijalizma nastala je od prvog dana njegovog postojanja. Uzroci su poznati: negiranje dvije središnje institucije naše civilizacije, a to su tržište i demokratija. Opšta kriza realnog socijalizma i krah boljševičke opcije i razvoj modela tržišne demokratije (nažalost ne u izrazu očekivanog i željenog društva blagostanja, nego u izrazu divljeg kapitalizma) dogodili su se koncem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog vijeka. Latentna kriza kapitalizma traje već dugo, preko dva vijeka, ali su se simptomi opšte krize kapitalizma počeli javljati tek tokom dvije velike svjetske krize kapitalizma početkom prošlog i ovog vijeka. Uzroci ovih kriza su bili i ostali isti. A to znači da su povezani s temeljnim protivrječnostima kapitalizma, a to su društveni rad i privatno prisvajanje.

U ekonomskim naukama uopšteno, a u političkoj ekonomiji posebno, problemi protivrječnosti kapitalizma i s njima povezane krize su se najviše istraživali na temelju kriznih događanja tokom početka dvadesetih i posebno tokom tridesetih godina prošlog vijeka. U to su se vrijeme ekonomske nauke uopšteno, a politička ekonomija posebno obogatila novim spoznajama. Te nove spoznaje obično stavljamo pod zajednički nazivnik "Kejnzijanska ekonomska filozofija". John Maynard Keynes, kao ni mnogi drugi koji su dobro poznavali Marxa, nije ga u svojim radovima puno spominjao. U nizu drugih, koji su se na isti ili sličan način odnosili prema Marxu, spomenućemo jednog velikog naučnika ekonomistu iz novijeg vremena. To je nobelovac Paul Samuelson. Međutim, s aspekta razmatranja tretiranih pitanja i problema u ovom prilogu, od posebnog je interesa razmotriti neka krizna događanja tokom tridesetih godina. Temeljna protivrječja kapitalizma (u smislu društvenog rada i privatnog prisvajanja) su se posebno izrazila na sektoru finansija i bankarstva a u neposrednoj vezi s tim i na realnom sektoru. Neposredne posljedice su veoma brzo došle do izražaja u vidu masovne nezaposlenosti i u masovnom bankrotstvu mnogih preduzeća i banaka. Posebno velike drame pratile su hiljade domaćinstava zbog naglog smanjenja kupovne moći nisu više bila u stanju otplaćivati kredite, posebno one koji su nastali po osnovu hipoteke. Početak krize se, po prirodi stvari, dogodio u epicentru, što znači u SAD. Kriza se veoma brzo širila u sve evropske i druge zemlje

tako da je sve više dobijala karakteristike krize svjetskog kapitalizma. Sve je više bilo naznaka da će se latentna kriza kapitalizma transformisati u opštu krizu svjetskog kapitalizma. Postojeće spoznaje ekonomskih nauka, koje su se temeljile na svemogućem djelovanju "nevidljive ruke Adama Smitha", odnosno na slobodnom tržištu, pokazale su se potpuno nemoćnima. Kada se već činilo da se za spas kapitalizma teško može naći neko djelotvorno rješenje, pojavila se ekonomska filozofija velikana ekonomskih nauka Johna Maynarda Keynesa, koji se, sa mnogo osnova može smatrati spasiocem kapitalizma, kapitalista i kapitalističkih društvenih odnosa. Događanja tokom ostvarivanja Keynesove ekonomske filozofije plijenice našu pažnju u nastavku ovih izlaganja.

4. KEYNESOVA EKONOMSKA DOKTRINA

4.1. U svjetlu rješavanja krize i spasavanja svjetskog kapitalizma

Keynes je mnogo bolje od svih drugih njegovih suvremenika naučnika ekonomista shvatio suštinu uzročno-posljedičnih događanja povezanih s krizom. Polazna osnova se temeljila na već ranije u političkoj ekonomiji poznatim protivrječnostima kapitalizma. Keynes je bolje od mnogih drugih shvatio povezanost osnovne protivrječnosti kapitalizma, u smislu društvenog rada i privatnog prisvajanja, sa osnovnim protivrječnostima dvije središnje institucije naše civilizacije, tržišta i demokratije. Probleme stihijskog djelovanja tržišta u smislu da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji riješio je uvođenjem indikativnog planiranja i koncepcijom i strategijom razvoja na koju se oslanja aktivna ekonomska politika. Probleme neutralnosti demokratije u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanje načela socijalne pravde riješio je uvođenjem institucije solidarnosti koja postaje jedna od bitnih odrednica u organizaciji privrede i društva. Na tim je osnovama Keynes ne samo spasao kapitalizam od daljeg urušavanja i propadanja, nego je stvorio političko-ekonomske osnove za reformu kapitalizma u smjeru razvoja jednog novog društveno-ekonomskog i političkog modela koji je dobio pravo građanstva pod nazivom "Društvo blagostanja". Na temelju toga modela ostvaren je, posebno u Evropi, jedna potpuno novi kvalitet

društveno-ekonomskog i političkog razvoja. Dugoročnu dominaciju modela ekonomskog liberalizma, koji je početkom prošlog vijeka doveo gotovo do kraha kapitalizma, zamijenila je dominacija jednog novog modela reformiranog kapitalizma u izrazu društva blagostanja. Gledajući na taj fenomen sa naučnog aspekta, a to znači s aspekta političke ekonomije, pojava društva blagostanja je predstavljala jedan od najvećih pomaka u društvenim odnosima u čitavoj historiji kapitalizma. I premda je sve to u ekonomskim i uopšte društvenim naukama dobro poznato, pojava nove velike svjetske krize početkom ovog (XXI) vijeka i sama po sebi privlači posebnu pažnju i nameće nova razmišljanja i istraživanja. Takav pristup i sam po sebi zahtijeva i nešto šira razmatranja društva blagostanja i odnose onih društveno-ekonomskih i političkih snaga koje su omogućile njegovu pojavu, postojanje i razvoj. Budući da se radi o kapitalističkom društvu i odgovarajućim društvenim odnosima u okvir razmatranja se moraju uključiti i odnosi između rada i kapitala. Imajući u vidu činjenicu da je u političko-ekonomskom smislu sinteza svih prelomnih događanja, povezanih s velikom svjetskom krizom iz tridesetih godina prošlog stoljeća, izražena u pojavi društva blagostanja, u nastavku izlaganja će upravo pojava toga novog društvenog fenomena plijeniti našu posebnu pažnju.

5. DRUŠTVO BLAGOSTANJA

5.1. Karakteristike, uzroci nastanka i razvoja

Društvo blagostanja je nastalo kao logičan slijed spasavanja kapitalizma i kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na rješavanju protivrječnosti dvije središnje institucije naše civilizacije, tržišta i demokratije. Problemi stihijskog djelovanja tržišta koji se javljaju u takvim pojavnim oblicima da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji, razriješeni su putem uvođenja indikativnog planiranja i kontinuiranog pripremanja takve koncepcije i strategije razvoja na koju se oslanja aktivna ekonomska politika. Protivrječnosti neutralnosti demokratije u sferi socijalne politike i ostvarivanju načela socijalne pravde razriješena su na osnovu povećavanja mjesta i uloge solidarnosti u organizaciji privrede i društva. A to u stvari znači da se društvo blagostanja temelji na tržištu i demokratiji, ali s tim da su se

vođeće političke snage, odnosno relevantne političke stranke i partije dogovorile da institucija solidarnosti mora imati odgovarajuću, a to znači veliku ulogu. Na osnovu spomenutog dogovora demokratija u društvu blagostanja, u pogledu socijalne politike i ostvarivanja načela socijalne pravde, nije više neutralna. Pojava društva blagostanja, kao izraz rješavanja osnovnih protivrječja kapitalizma i kapitalističkih društvenih odnosa, predstavlja i u sferi ekonomskih nauka i u sferi društveno-ekonomske i političke prakse jedan veliki pomak. Taj veliki pomak ima i određeno historijsko, pa i određeno političko-ekonomsko značenje. I premda se ne radi o promjeni društvenih odnosa, budući da kapitalizam i dalje ostaje dominirajući svjetski sistem, ipak se radi o prvoj velikoj reformi kapitalizma. A to znači da su učinjeni određeni pomaci i u političkoj ekonomiji kapitalizma. Ti se pomaci doduše ne odnose na funkciju cilja koja se i u reformiranom kapitalizmu izražava u klasičnoj funkciji cilja, odnosno u maksimiranju profita. Međutim, i bez obzira na neizmijenjenu funkciju cilja, važni pomaci se odnose na neke nove karakteristike tržišta i cijena. Naime, u reformiranom kapitalizmu u izrazu društva blagostanja neki veoma bitni segmenti ljudskog življenja, kao što su zdravlje, obrazovanje, (a u određenim granicama i stanovanje), javljaju se u odnosu na tržište i cijene u jednom novom svjetlu. To novo svjetlo dolazi zbog toga što su u društvu blagostanja, temeljem uloge solidarnosti, svi građani jednog društva, u odnosu na spomenute bitne segmente ljudskog življenja, stavljeni u isti položaj. To, razumije se, nikako ne znači da su u društvu blagostanja usluge s područja zdravlja, obrazovanja, pa i stanovanja, (kao što se nerijetko može čuti) postale besplatne. To nije tačno zbog toga što će se izraz "besplatno" moći adekvatno upotrebljavati tek u onoj fazi reforme kapitalizma i razvoja društva blagostanja kada se, na temelju tehnološkog determinizma, ostvare uslovi za oslobođenje rada, a samim time i nestane potreba funkcije tržišta i cijena. Sve u svemu, reforma kapitalizma i razvoj društva blagostanja imaju i veliko naučno, a to znači političko-ekonomsko značenje i veliko značenje u povećavanju kvaliteta ljudskog življenja i uopšte u razvoju pravednijih društvenih odnosa, a samim time i pravednijeg društva. U historiji naše novije civilizacije iskristalisali su se neki opšteusvojeni kriterijumi za analizu i ocjenu kvaliteta određenog društveno-ekonomskog i političkog sistema. Među najvažnijima su ekonomska efikasnost i politička demokratičnost, a isto tako

i ostvarivanje načela socijalne pravde i zaštite ljudskih prava i sloboda. Društvo blagostanja udovoljava svim ovim kriterijumima U političko-ekonomskom smislu veoma je važno zapaziti da karakteristike društva blagostanja ne determiniše uvijek nivo ekonomskog razvoja, nego prije svega politička volja, a to znači idejno-politički karakter programa vladajućih političkih snaga i stranačkih i partijskih struktura. Prema tome, ljudi u svakom društvu odlučuju koliko će to društvo biti socijalno i pravedno. Svrstavanje političkih stranaka na "lijeve" i "desne" se tokom naše novije civilizacije ostvarivalo temeljem većeg ili manjeg uvažavanja u relevantnim stranačkim programima principa socijalne države i načela socijalne pravde. Bez obzira na određene nelogičnosti u razvrstavanju "lijevih" i "desnih" političkih stranaka i partija valja spomenuti da je pitanje, barem minimalne orijentacije na socijalnu državu i socijalnu pravdu u većini posebno europskih zemalja sve više postalo pitanje barem minimalnog uvažavanja načela savremene civilizacije. Nažalost, ta načela savremene civilizacije uvažavaju i mogu uvažavati, u većini slučajeva, samo one zemlje koje su prošle onu početnu, rudimentarnu fazu svoga razvoja. Dodamo li tome već ranije spominjanu činjenicu da je demokratija, kao jedna od dvije središnje institucije naše civilizacije, neutralna u odnosu na ostvarivanje načela socijalne pravde, onda postaje više nego jasno zašto je socijalna slika suvremenog svijeta upravo stravična.

Društvo blagostanja nastalo je na temelju prekida neutralnosti jedne od dvije središnje institucije naše civilizacije, tj. demokratije. Društvo blagostanja je nastalo u najrazvijenijim dijelovima svijeta i posebno je postalo poznato i popularno kao "Skandinavski model". Razvitak društva blagostanja dobilo je posebni utjecaj pojavom Keynesove ekonomske filozofije, koja je, rješavajući probleme protivrječja savremenog kapitalizma, posebno one koji su povezani sa socijalnom neutralnošću demokratije, spasila kapitalizam, kapitaliste i kapitalističke društvene odnose. Posebno značenje za savremeni svijet, posebno za sve one koji odlučuju o njegovoj sudbini, ima činjenica da je odlučnu ulogu u sprečavanju opšte krize kapitalizma, imalo bitno povećavanje mjesta i uloge načela solidarnosti.

Keynesova ekonomska filozofija je spasila kapitalizam i potakla razvitak društva blagostanja, zadržavajući ključnu ulogu središnjih institucija naše civilizacije (tržišta i demokratije), ali s time

da je demokratija prestala biti neutralna u odnosu na ostvarivanje načela socijalne pravde. Na taj su način riješene dvije važne zadaće: Prva se odnosi na razrješavanje osnovnih protivrječnosti dvije središnje institucije naše civilizacije (tržišta i demokratije) i otklanjanje uzroka krize. Druga se odnosi na zadržavanje onih prednosti kapitalizma koje se odnose na ulogu tržišta i konkurencije.

Obično se pretpostavlja da je razvoj društva blagostanja svojevrsna privilegija samo onih bogatih zemalja. Međutim, iskustvo naše novije ekonomske historije pokazuje da to nije sasvim tačno. Bivša zajednička država Jugoslavija bila je, temeljem svog brzog ekonomskog razvoja, na osnovi funkcije tržišta i radničke i šire samoupravne demokratije, tokom sedamdesetih, u okviru decenija Ujedinjenih naroda, ubrojena među deset u svijetu novo industrijalizovanih zemalja. I premda je nivo razvoja Jugoslavije, u vrijeme samoupravnog socijalizma bio relativno skroman (približna onoj koju i danas imamo), ukupni društveno-ekonomski i politički razvoj zasnivao se na svojevrsnom modelu društva blagostanja. Političko-ekonomske sličnosti su se odnosile na funkciju tržišta i cijena u odnosu na neke bitne segmente ljudskog življenja kao što su zdravlje, obrazovanje i stanovanje. Razlike su se odnosile na funkciju cilja. Umjesto maksimiranja profita kao funkcija cilja javlja se maksimiranje akumulacije (dobiti) po kapitalu i maksimiranje ličnih dohodaka po radniku. Takav model blagostanja ostvarivao je, u odnosu na zemlje realnog socijalizma i brži privredni rast i veću ekonomsku efikasnost i veću političku demokratičnost i veću zaštitu ljudskih prava i sloboda. Jugoslavija je u to vrijeme samoupravnog socijalizma spadala u veoma uski krug zemalja koje su se najbrže razvijale. Nivo društvenog blagostanja, valja vjerovati, biće dostignut u godinama pred nama.

U sklopu ovih razmatranja posebnu pažnju treba usmjeriti na činjenicu da su sve promjene tokom razvoja u proteklom razdoblju bile determinisane političkom voljom, što u praktičnom življenju znači odnosima političkih snaga. U kapitalizmu su svi društveno-ekonomski i politički odnosi u najvećoj mjeri determinisani odnosima rada i kapitala. Keynesova ekonomska filozofija ne samo da je spasla kapitalizam i pospjela njegovu reformu u smjeru razvitka društva blagostanja, nego je i stvorila uslove za bolje odnose rada i kapitala. A to je u isto vrijeme i pretpostavka za bolje odnose između

onih političkih partija i stranaka koje zastupaju kapital (a to su sve političke grupacije koje zastupaju "desnu" opciju) i onih političkih grupacija koje zastupaju rad (a to su političke stranke i partije "lijeve opcije"). Zato ćemo odnosima rada i kapitala, posebno u svjetlu prošlih i aktualnih kriznih događanja, u nastavku ovih razmatranja posvetiti posebnu pažnju.

6. KEYNES: POVRATAK VELIKANA

Razmatrajući s političko-ekonomskog aspekta krizna događanja tokom tridesetih godina valja zapaziti dva veoma važna momenta. Prvi se odnosi na činjenicu da je došao kraj viševjekone iluzije o svemoćnom djelovanju nevidljive ruke Adama Smitha, odnosno slobodnog tržišta. Drugi se odnosi na činjenicu da se samo veoma vidljivom rukom Johna Maynarda Keynesa, odnosno aktivne ekonomske politike, može ostvarivati relativno stabilan i održivi razvoj. Temeljem tih činjenica uslijedile su spoznaje da se samo u kombinaciji nevidljive ruke Adama Smitha (odnosno tržišta) i veoma vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa (odnosno aktivne ekonomske politike) može ostvarivati i djelotvorna ekonomska politika i stabilan i održivi ekonomski razvoj. Ništa manje važne nisu ni spoznaje o sveopštem kvalitetu društva blagostanja. Te se sveopšte kvalitete manifestuju u činjenici da društvo blagostanja udovoljava i kriterijumima ekonomske efikasnosti i političke demokratičnosti i, što je posebno važno, kriterijuma zaštite ljudskih prava i sloboda, uz veliko uvažavanje načela socijalne pravde. Posebno važne karakteristike društva blagostanja odnose se na činjenicu da može udovoljavati i interesima kapitala i interesima rada. U tom se kontekstu može reći da je Keynesova ekonomska filozofija ne samo spasila kapitalizam, nego je, temeljem razvitka društva blagostanja, omogućila pozitivne pomake društvenih odnosa i bolje i kvalitetnije življenje za sve žitelje datog društva. Praksa je pokazala da društvo blagostanja nije i ne mora biti privilegija samo onih bogatih nego i onih drugih.

Relativno stabilni i pravedni odnosi između rada i kapitala imaju u našoj novijoj ekonomskoj istoriji dugu tradiciju. Ti relativno pravedni odnosi su se posebno manifestovali u održavanju određene simetrije u raspodjeli. A to znači da se u pravilu nije događalo da

profiti izrazito rastu, a da plate i nadnice izrazito padaju. U vrijeme prve i druge tehnološke revolucije, potkraj devetnaestog i početkom prošlog vijeka, profiti su se povećavali na osnovu sve većeg učešća porasta produktivnosti rada u stopi rasta bruto domaćeg proizvoda. Ta se činjenica odražavala i na porast profita i na porast plaća i nadnica. U vrijeme treće tehnološke revolucije, prije i nakon Drugog svjetskog rata, primjena šest poznatih generičkih tehnologija snažno je utjecala i na porast produktivnosti rada i na povećanje stope rasta bruto domaćeg proizvoda i na povećanje efikasnosti kapitala uopšteno, i na veliki doprinos tehničkog progressa posebno. Snažan porast društvene produktivnosti rada imao je veoma povoljne utjecaje i na rast profita i na rast plata i nadnica, a sve to u opštem pozitivnom ozračju društva blagostanja kao i u uslovima održavanja relativno simetričnih odnosa raspodjele između rada i kapitala. Imajući sve do sada rečeno u vidu i samo se po sebi nameće pitanje zašto se onda početkom ovog vijeka opet dogodila kriza s istim ili još većim pogubnim učincima kao i ona početkom prošlog vijeka. Najjednostavniji odgovor na ovo pitanje bi bio da se kapital prestao držati principa relativno simetrične raspodjele. Međutim, koliko god je takav odgovor na postavljeno pitanje u osnovi tačan, uzročno-posljedična događanja povezana s pojavom nove velike krize koja je potresla cijeli svijet zahtijevaju ipak nešto širu raspravu. Prvo pitanje koje u tom kontekstu traži svoj odgovor odnosi se na uzroke takvog ponašanja kapitala i to upravo u vrijeme kada se činilo da su se posložili interesi svih zainteresovanih relevantnih faktora, posebno rada i kapitala.

U traženju mogućih objašnjenja u vezi s takvim ponašanjem kapitala valja razmotriti i neke stavove koji su se pojavili još prije izbivanja krize. U tom kontekstu valja razmotriti pokušaje kroz sprečavanja izbivanja krize, čitav niz godina prije pojave krize, kroz početak reforme društva blagostanja. Ta je reforma u stvari bila izraz početka nove krize kapitalizma koji je po drug puta tokom posljednjih osam desetljeća morala spasavati ekonomska filozofija velikog naučnika Johna Maynarda Keynesa. Istaknuti engleski historičar, ekonomista i političar Robert Skidelsky je u tom povodu napisao

veoma vrijedno djelo pod naslovom "Keynes: povratak velikana"⁷.

Za cjelovito sagledavanje ekonomskog liberalizma potrebno je sagledati neka nova shvatanja kao što su: (1) Reforma društva blagostanja; (2) Ekonomski neoliberalizam, u svjetlu nove svjetske krize (s posebnim osvrtom na prekid tradicije simetrične raspodjele između rada i kapitala); (3) Ekonomski neoliberalizam ili društvo blagostanja u svjetlu kriznih događaja tokom naše novijih ekonomskih kretanja. Navedeni zahtjevi za razmatranjem učinili bi cjelovit osvrt na zadatu temu.

7. UMJESTO ZAKLJUČNIH RAZMATRANJA

U ovom prilogu ukazuje se na neke specifičnosti koje su razmatrane na 19. savjetovanju HDE 2011. u Opatiji. Nije ni potrebno posebno naglašavati da se specifičnosti iznijete na Savjetovanju odnose na Hrvatsku i da su one identične za zemlje okruženja pa i Bosnu i Hercegovinu. Pretenzije su ograničene samo na neke političko-ekonomske teze kojima se pokušavaju objasniti uzroci pojave ove druge po redu svjetske krize, a isto tako i mogućnosti njenog prevladavanja. Pod lupu su stavljena turbulentna i prelomna događanja tokom vremena od prve do ponovljene druge svjetske krize od koje su recidivi još uvijek prisutni. Polazeći od velikana klasične političke ekonomije Adama Smitha i njegovog učenja o velikoj moći tržišta, posebno smo se zadržali na tezama dvaju velikana klasične političke ekonomije iz XIX i XX vijeka, a to su Karl Marx i John Maynard Keynes. Prvi je bolje nego iko drugi sagledao i definisao temeljnu protivrječnost kapitalizma: društveni rad i privatno prisvajanje. Drugi je isto tako veoma znalački, mudro pa čak i lukavo razriješio temeljne protivrječnosti dvije središnje institucije naše civilizacije: tržišta i demokratije, i to, kada je u pitanju tržište uvođenjem indikativnog planiranja, a kada je u pitanju demokratija, uvođenjem načela solidarnosti.

Na tim je osnovama spašen kapitalizam i razriješena kriza. Na tim se osnovama dogodila i reforma kapitalizma u smjeru razvoja društva blagostanja. Nastalo je drugo razdoblje relativno simetrične

⁷ Skidelsky, R. (2011.), Keynes: povratak velikana, Algoritam, Zagreb.

raspodjele između rada i kapitala. Ta je idila počela jenjavati početkom retrogradne reforme društva blagostanja i to u vrijeme pojave četvrte tehnološke (informatičke) revolucije. Pod uticajem snažnog djelovanja ICT činilaca uslijedio je skokoviti rast profita i super profita. I upravo u to najmanje očekivano vrijeme dogodio se prelom u trendu relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala. Eksplozija u vidu nove, druge po redu, velike svjetske krize je bila neizbježna i to s epicentrom u SAD. Ne uzimajući ozbiljno mogućnost da je kapitalistička pohlepa pod uticajem informatičke tehnologije dovela do prekida "idiličnih" odnosa rada i kapitala kao uzrok i neposredni povod tim prelomnim događanjima treba tražiti u sferi promjena i novosti u međunarodnom okruženju. A najizrazitije promjene odnose se na silazak sa svjetske scene realnog socijalizma, na krah boljševičke opcije i na pojavu ekonomije i politike tranzicije, a isto tako i na nestanak hladnog rata i smanjeni utjecaj pokreta nesvrstanih i sve drugo s time povezano. Međutim, nasuprot očekivanjima svjetskih moćnika da će na temelju ICT činilaca zgrnuti neviđeno velike profite i super profite, u stvarnosti se dogodilo nešto dijametralno suprotno. Umjesto velikih profita uslijedila je velika kazna u izrazu ponovljene velike svjetske krize. Nažalost, moćnici svjetskog kapitala koji su krizu prouzrokovali, tragične posljedice snose neuporedivo manje od onih koji žive od svoga rada.

Sada je od svih ključnih pitanja povezanih s traženjem osnova daljeg razvoja najvažnije ne ponoviti iste greške. A to znači isključiti svaku mogućnost bilo kakvih kolebanja na relaciji "društvo blagostanja" ili "ekonomski neoliberalizam". Zvijezda vodilja mora pokazivati smjer povećavanja uloge načela solidarnosti jer u suprotnom ne bi bilo mogućnosti održavanja života na našoj planeti Zemlji.

LITERATURA⁸

1. Armingeon, K., Beyeler, M., eds. (2004.), *The OECD and European Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar.
2. Baletić, Zvonimir (2009.), *Kriza i antikrizna politika*, u knjizi *Kriza i okviri ekonomske politike*, Zbornik radova, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Hrvatske i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.
3. Bogomolov, Oleg (2010.), *Pouka globalne krize*, Ekonomski pregled br. 5-Castles.F.G., et al., Ed, (2010.), *The Oxford Handbook of the Welfare State*, Oxford University Press.
4. Gligorov, Vladimir (2007.), "Transition, Integration and Development in Southeast Europe", *Ekonomski pregled* (58), 5-6: 259-304.
5. Huber, E., Stephens. J. D. (2000), *Development and Crisis of the Welfare State*, The University of Chicago Press.
6. Jurčić, Ljubo (2005.), "Ekonomski razvitak, investicije, fiksni kapital i ekonomija i politika tranzicija", *Ekonomski pregled*, br. 5-6.
7. Jurčić, Ljubo (2011.), "Država blagostanja", *MadeIn*, ožujak, 2011.
8. Kremer, M., (2007.), *How Welfare States Care: Culture, Gender and Parenting in Europe*, Amsterdam University Press.
9. Kolodko, Grzegorz (1998.), "Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant". *Transition*, Washington. World Bank.
10. Mesarić, Milan (2010.), *Kruži li bauk socijalizma ponovo Europom i svijetom? (Je li socijalizam poželjna i realna alternativa neoliberalnom socijalizmu?* *Ekonomski pregled* br. 5-6.
11. Mesarić, M. (2008.), *XXI. stoljeće, Doba sudbonosnih promjena*, Zagreb.
12. Radić R. *Strategijski menadžment tehnologija*, UPS, Banja Luka, 2011.
13. Skidelsky, R. (2011.), *Keynes: povratak velikana*, Algoritam, Zagreb.
14. Vojnić, D. (2010.), "Kriza suvremenog kapitalizma (s posebnim

⁸ Navedena literature odnosi se na oba dijela ovoga rada.

- osvrtnom na krizu realnoga socijalizma i samoupravnoga socijalizma)" *Ekonomski pregled*, (61), 5-6:293-316.
15. Vojnić, D. (2004.), "Tržište: prokletstvo ili spasenje", *Ekonomski pregled*, (55), 9-10: 681- 726.

Rad je zaprimljen:06.06.2012.

Rad je odobren:13.06.2012.

AKTUELNI PROBLEMI SVETA RADA U USLOVIMA GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE

CURRENT LABOR ISSUES IN GLOBAL ECONOMIC CRISIS

Stručni rad

DOI 10.7251/POS1208201M

COBISS.BH-ID 3064088

UDK 330.342:316.334

Prof. dr Danilo Ž. Marković¹, Univerzitet za poslovne studije Banja
Luka

Beograd

Sažetak:

U radu se na sintetički način čini osvrt na osnovne karakteristike globalizacije, njene pozitivne i negativne posledice. U kontekstu takvog pristupa posebno se ukazuje na njene negativne posledice sa stanovišta društveno-ekonomskog položaja čoveka: nezaposlenost i ugroženi (psihički i moralni) integritet čoveka i njihove civilizacijske posledice.

***Ključne reči:** globalizacija, čovek, nezaposlenost bezbedan rad....*

¹ Profesor dr Danilo Ž. Marković (1933) doktorirao je na Univerzitetu u Beogradu (1965), predavao opštu sociologiju, sociologiju rada i socijalnu ekologiju na Univerzitetima u Beogradu i Nišu. Dr Marković je redovni član Srpske akademije obrazovanja (SAO), a u Ruskoj Federaciji: Ruske akademije obrazovanja (RAO), Ruske akademije socijalnih nauka i Akademije prirodnih nauka. Član je i više drugih nacionalnih i međunarodnih akademija, među kojima i Njujorške akademije nauka (2008). Ima pet počasnih doktorata (posebno ukazujemo na počasni doktorat MGU "Lomonosov") i uz to je počasni profesor ATISO (1997).

Abstract:

This paper provides a synthetic overview of the main characteristics of globalization, its positive and negative consequences. According to this approach, the paper particularly indicates all negative consequences from the perspective of socio-economic position of a person: unemployment and threatened (psychological and moral) integrity of a person and civilization consequences.

Keywords: globalization, person, unemployment, labor

1. UVOD

Globalizaciji se pridaju razna značenja i predmet je suprotstavljenih ocena. Zbog toga će u radu biti na sintetički način prikazan osvrt na karakteristike globalizacije, kao i na njene pozitivne i negativne posledice.

2. SAVREMENO DRUŠTVO

2. Savremeno društvo označeno, između ostalog, kao globalno da bi se ukazalo da su (skoro) sva društva na planeti Zemlji ujedinjena procesom globalizacije u jedno globalno društvo (sa mnogim protivrečnostima), predmet je mnogih istraživanja i promišljanja sa raznih aspekata. U tom i takvom pristupu razmatraju se i značajna pitanja ostvarivanja i neostvarivanja čoveka kao slobodnog, stvaralačkog i vrednosnog bića, posebno sa stanovišta ili u kontekstu sveta rada, njegovih ukupnih i međupovezanih materijalnih i socijalnih (ljudskih) faktora. A kako osnovu nastanka i oformljenja tog društva čini proces globalizacije, u nemogućnosti da u jednom ovakvom predavanju bude izložena sva složenost ovih pitanja uzimam sebi slobodu da svoje izlaganje ograničim osvrtom na četiri problema koja smatram osnovnim: suštini globalizacije, socijalno-ekonomskoj matrici sveta rada u tom društvu i dve najteže i najprisutnije pojave u njemu: nezaposlenosti i bezbednosti čoveka.

Globalizacija je predmet sve većeg interesovanja i naučnog proučavanja. Pridaju joj se razna značenja i predmet je suprotstavljenih ocena. Ona nastaje u evaluativnom razvoju kapitalizma koji dovodi do povezivanja nacionalnih privreda u svetsku privredu preko svetskog

tržišta i svojevrsne univerzalizacije sveta.² Ta univerzalizacija se ostvaruje kao posledica uvećanja kapitala i njegove koncentracije bez mogućnosti da se širi (umnožava) pritešnjen sopstvenim terenom. Posle Drugog svetskog rata kapitalizam prolazi kroz tri faze: u prvoj (1947 - 1960) proizvodnja je uglavnom namenjena domaćem tržištu, međunarodni odnosi se sastoje iz uvoza i izvoza roba; u drugoj fazi, od 1960 do 1970. godine počinje internacionalizacija proizvodnje na inicijativu nacionalnih korporacija i njihovom ekspanzijom na tržišta trećih zemalja; treća faza otpočinje sedamdesetih godina uspostavljanjem transnacionalizma koji se transformiše u "globalizaciju" u kojoj korporacije u plasmanu kapitala preskoče nacionalne vlade i ne poštuju njihove propise, tj. teži se stvaranju globalnog društva, stvaranju prostora mirnim putem, bez upotrebe sile za plasman kapitala. U tom smislu može se reći da globalizacija predstavlja smislen način da se stvori prostor za oplodnju kapitala mirnim putem, novcem.³ Novac je postao glavni regulator celokupne životne delatnosti, osnovni pokretački motiv, a velike teritorijalne jedinice i cele zemlje preobraćaju se u socijalne skupine koje funkcionišu po zakonima ogromnih novčanih sistema i ogromnih kapitala. U stvari, uspostavljanje globalnog svetskog društva predstavlja životnu potrebu zapadnih (kapitalističkih) zemalja, tj. stvaranje uslova da prežive u složenim istorijskim okolnostima. Njima su potrebni "prirodni resursi", tržišta roba, sfera za ulaganje kapitala, jeftina radna snaga, izvori energije i to sve u većem stepenu, a mogućnosti za ovo nisu bezgranične. Za ovo je potrebna cela planeta. Globalizaciju uspostavljaju moćni (vlasnici finansijskog kapitala) na principima neoliberalizma.

Neoliberalni program je do kraja promišljena perspektiva tog kapitala, koji se postavlja apsolutno i autonomno, razvijajući strateški prostor moći i mogućnosti klasične ekonomije kao subpolitičkog, svetskopolitičkog delovanja kojim upravlja moć. "Prema tome, ono što je dobro za kapital jeste dobrobit za sve. Obećanje glasi: Svi će postati bogatiji, pa će konačno profitirati i siromašni!"⁴. Međutim, ovo je utopistička vizija posledica globalizacije. Ona ne samo da nije praćena

² Mencer, E. *Monopolarni svetski poredak*, Beograd, Dosije, 2003, str. 150.

³ Boriko, A. *NEHT mala knjiga o globalzaciji i svetu budućnosti*, Beograd, "Narodna knjiga – Alfa, 2002, str. 23.

⁴ U. Bek, *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Zagreb, Školska knjiga, 2004. str. 25.

povećanjem dobrobiti za sve, već je u mnogim zemljama, naročito manje razvijenim, povredila mnoge ljude koji nisu bili pokriveni mrežom socijalne zaštite, a trka za profitom ugrožavala je i ugrožava i uslove ekološkog opstanka ljudskog života na individualnom i rodnom planu. Uz to, globalizacija je praćena i krizama na globalnom planu.⁵ Upravo zato se i moglo zaključiti da "naziv globalizacija označava savremeni rat kapitalizma" koji širi uništenje i zaborav. Taj neoliberalizam na mesto humanosti stavlja indekse tržišta akcije, a mesto dostojanstva stavlja globalizaciju bede, na mesto nade prazninu, a na mesto života internacionalni terorizam.⁶ Neoliberalizam ne doprinosi stvaranju harmoničnih i pravičnih odnosa u "svetskom društvu" koje nastaje globalizacijom. Međutim, u interesu je svih zemalja i naroda da učestvuju u razvoju da mu doprinosе i koriste rezultate tog razvoja u uslovima pravde i pravičnosti. "Jer nepravda rađa frustraciju i pobunu i na kraju ih okreće protiv onih koji su preko mere koristili prednosti razvoja na tuđ račun".⁷

3. GLOBALIZACIJA I NEOLIBERALNI KAPITALIZAM

3. Sa globalizacijom neoliberalni kapitalizam dobija globalne razmere, postaje *globalni kapitalizam* koji se zasniva na deregulaciji, privatizaciji i liberalizaciji, tj. slobodnom tržištu u kome dominiraju transnacionalne korporacije, smanjena uloga države, rasprostranjena masovna kultura i ostvarena informacijska realnost. U njemu postoji tržišna konkurencija sa *dominantnim oblikom kretanja kapitala novac-novac koji donosi profit*, što je omogućeno oformljenjem opštečovečanske finansijsko-informacione tehnologije.⁸ I uz to stalno ponavlja i obnavlja da će svi koji se podvrgavaju zahtevima svetskog tržišta biti blagosloveni zemaljskim bogatstvom⁹ a taj "blagoslov zemaljskim bogatstvom" treba da se ostvari u uslovima

⁵ DŽ. Soroš, cit. delo str. 15.

⁶ U. Vek, cit. delo, str. 360.

⁷ F. Major, *UNESKO: ideal i akcija*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997, str. 60.

⁸ I. I. Mazur, A. N. Čumakov, *Globalistika enciklopedija*, Moskva, Dialog, OAO izdatel'stvo "Raduga", 2003, str. 185.

⁹ U. Bek, cit. delo, str. 117.

globalnog kapitalizma u kome se standardni odnosi konkurencije postepeno zamenjuju sistemom podele (raspodele) svetskog dohotka kartelnim saglasnostima, velikih korporacija.¹⁰ U stvari, na svetsku scenu nastupa "novo trojstvo" tržište - konkurencija - novac, s namerom da se uzdigne u vrhovnu vlast "koja će vladati poslovima planete, namećući svoja pravila državama i svoje ujednačavajuće norme uprkos kulturnim vrednostima i identitetu"¹¹.

Savremni savet sazdan globalizacijom kao planetarnim procesom u suštini je protivrečan. Krupni kapitali, odnosno moćne i agresivne transnacionalne kompanije nastoje da omoguće nesmetani protok robe i kapitala u cilju stvaranja maksimalnog profita. U isto vreme na sve moguće načine nastoje da spreče "mešanje nacionalnih država u ekonomsku sferu kako one ne bi bile u stanju da, ograničavajući slobodno delovanje transnacionalnih kompanija, zaštite svoju privredu i podstaknu razvoj vodeći računa o sopstvenim nacionalnim interesima".¹² Iz ovog i mnogih drugih uzroka svet je složen u nejednak prostor što čini i ekonomsku delatnost u njemu, složenom i specifičnom u odnosu na ostale faze u razvoju kapitalizma. Multinacionalne korporacije (MNK) učvrstile su svoje pozicije i uspostavile kontrolu nad čitavim svetom. U ekonomskoj sferi došlo je do pomeranja središta moći. Moć je prešla iz ruku nacionalnih država i demokratskih vlada u ruke MNK i banaka.¹³

Sa nastankom i razvojem globalnog kapitalizma nastaje i razvija se novi društveni milje za odvijanje ekonomske delatnosti. Osnovni elementi tog miljea su: smanjena uloga i značaj nacionalne države; širenje virtuelnog kapitala i promene u socijalno-ekonomskom položaju zaposlenih. Učesnici u ekonomskoj delatnosti, posebno ako imaju usmeravajuće i rukovodeće uloge u njoj, moraju da raspolažu određenim objektivnim saznanjima o uzrocima, suštini i posledicama koje proizvode ovi elementi složenosti društvenog ambijenta ekonomske delatnosti, što će im pomoći da "izađu na kraj sa teškim

¹⁰ N. N. Moiseev, *Rossija v sisteme gosudarstv HH veka*, zbor. trudov "Rossija v sisteme gosudarstv v HHI veka", Moskva, 2007, str. 5.

¹¹ F. Major, *UNESKO: ideal i akcija*, citirano izdanje, str. 53.

¹² Jovan B. Dušanić, *cit. delo*, str. 137-138.

¹³ DŽ. Mender, E. Golsmit (priređivači), *Globalzacija (argumenti protiv)*, Beograd, KLIO, 2003, str. 119.

ekonomskim problemima", posebno ako su kriznog karaktera.¹⁴ U tom novom miljeu nastaju krupne promene u svetu rada koje se ne samo pozitivno već i negativno odražavaju na položaj čoveka.

4. GLOBALIZACIJA I PROMENE U SVETU RADA

4. Sa globalizacijom nastaju značajne promene *u svetu rada*, koje imaju *globalni karakter* i koje se tiču kako mogućnosti zapošljavanja (ostvarivanja prava na rad kao civilizacijsko-humanističkog imperativa) tako i društveno-ekonomskog položaja zaposlenih. "Svet rada preživljava radikalni preobražaj. On se ispoljava u globalizaciji preuzimanja i fuzije, zajedničkim ulaganjima, relokaciji, deregulaciji, privatizaciji, kompjuterizaciji, širenju novih tehnologija, strukturnom prilagođavanju, smanjivanju kapaciteta, smanjivanju rezervi i preokretu sa komandne ka tržišnoj ekonomiji. Ove promene i sveobuhvatni inženjering izmenile su gabarite, prirodu, geografski položaj, sredstva i proces proizvodnje i komunikacije, kako u organizaciji rada tako i društvene odnose na mestima rada". *Prvi put u istoriji može se govoriti ne samo o globalnoj proizvodnji već i o globalnom radnom mestu.* Multinacionalne korporacije preko telekomunikacijske mreže povezuju radna mesta u čitavom svetu bez obzira na geografske ili političke granice. Noćne smene u Severenoj Americi komuniciraju na licu mesta sa jutarnjim smenama u Evropi i podnevnim u Aziji. U stvari, u savremenom globalizovanom durštvu mnogo miliona ljudi živi kao deo ogromne integrisane svetske ekonomije. "Radnici u jednom delu sveta proizvode robu koju konzumiraju radnici iz drugih delova sveta. A pošto su proizvodni pogoni pokretljivi, ti radnici takođe mogu biti u konkurenciji za iste poslove."¹⁵ Ovakva međuzavisnost sa širenjem globalizacije stalno raste. Pažnja za što većim profitom i nižim troškovima proizvodnje, pre svega snižavanjem najamnine, dovodi do seljenja kapitala, tj. tehnologije iz razvijenih u manje razvijene zemlje.¹⁶

Težnja za potčinjavanje ekonomije samo zakonima tržišta "traži

¹⁴ DŽ. Akerlof, R. Šiler: *Životni duh*, Beograd, JP "službeni glasnik", 2010, str. 14.

¹⁵ Hadson, R. Sullivan, T. A.: *The Social organization of Work*, California, 1990.

¹⁶ V. Vukmirica, *Svetska trgovinska politika i tržišta*, Beograd, "Grmeč", "Privredni pregled", 2000, str. 45-54.

po svaku cenu komercijalnu konkurentnost, koja se smatra uslovom kolektivnog preživljavanja, ciljem po sebi. Tehnološki napredak i inovacija su tako potčinjeni prevashodno cilju smanjenja proizvodnih troškova - dakle razvoju tehnologije koje sve više smanjuje potrebu za radnom snagom. U tim uslovima privredni rast sve manje postaje stvaralac zaposlenja, a nezaposlenost sve više strukturalna, s težnjom da se ustali kao hronična i da se širi".¹⁷ *Nezaposlenost, iako u pojedinim zemljama ima specifične uzroke, globalno posmatrano ima tri osnovna, najčešće međusobno pvoezana uzroka. Prvo, karakter integracije privrednih subjekata u uslovima globalizacije. Integracijama nastaju sistemi u kojima se ne širi polje rada, već se ujedinjuju kapitalisti u cilju povećanja profita putem manipulisanja novcem i sagledavanja viška zaposlenih i smanjenja njihovog broja. Drugo, razvoj proizvodnih snaga omogućio je (i učinio rentabilnim, u smislu jeftinijih) da se rad čoveka zameni radom mašine na većini poslova koji ne zahtevaju sposobnosti koje samo čovek ima. Zbog toga se više misli "na mašinu nego na čoveka, na ekonomsku korist umesto na socijalne posledice, ono što je bilo dobro i neizbežno, preobrazilo se u uzrok nezaposlenosti i društvenih nevolja."*¹⁸ *Treće, seljenje proizvodnih preduzeća i (ili) proizvodnih programa iz industrijski razvijenih zemalja, sa visokim troškovima proizvodnje usled skupih sirovina i visokih najamnina, u zemlje jeftinih sirovina i nižih najamnina, sa izgledom ostvarivanja većeg profita takođe dovodi do nezaposlenosti.*¹⁹

Povezanošću delovanja ovih faktora na početku dvadeset prvog veka nezaposlenost dobija globalni karakter sa više negativnih posledica, od kojih su dve neglašenije. Naime, *nezaposlenost lišava čoveka ne samo mogućnosti da svojom radnom delatnošću obezbedi uslove materijalne egzistencije već i iskaže kao slobodno i stvaralačko biće.* A lišavanje čoveka ovih mogućnosti ima anticivilizacijski karakter i baca senku i na pozitivne posledice globalizacije. Međutim, i kad uspe da ostvari pravo na rad i uključi se u radni proces sa novim "visokim" "avangardnim" tehnologijama, nastaju značajne promene u sadržaju i karakteru rada koje se negativno odražavaju na položaj

¹⁷ F. Major, cit. delo, str. 52.

¹⁸ F. Major, *Sutra je uvek kasno*, Beograd, "Jugoslvoenska revija", 1991, str. 302.

¹⁹ D. Ž. Marković, cit. delo, str. 68.

čoveka u radnoj sredini.²⁰ Naime, "Avangardne" tehnologije dovele su do prevođenja radnog, pre svega proizvodnog, procesa rada na prirodno-tehnički proces. U tom procesu mnoge operacije, uključujući i misaone, umesto čoveka obavljaju mašine, a rad čoveka se svodi na rutinske radnje nadgledanja rada mašine.²¹ U ovom smislu ukazuje se na opasnost od mehanizacije čoveka, tj. od opasnosti da se čovek pretvori u deo ogromnog mehanizma. Naime, tehnički napredak, pored ostalog, "obežličava" pojedinca i svodi ga na rezultat kolektivnog rada. Ukoliko se ova tendencija ne promeni, čovek će sve više poprimati karakteristike delića mašinerije, čije dimenzije onemogućavaju bilo kakvu mogućnost da se stekne globalna vizija položaja u kome čovek živi, radi i odlučuje, i to prema uputstvima i potrebama koje mu nameće unutrašnja priroda zajedništva. U takvom položaju čovek ne može da misli svojom glavom, da se izdvaja, nego je sapet i potčinjen funkcionalizmu. U stvari "tehnizam zajednice podređuje individualnost funkcionalnoj savršenosti koja sve više omamljuje, apsorbuje i dehumanizuje."²² Naime, nadgledanje rada mašina ukida maskularne radove čoveka, ali zahteva njegovo znatno intelektualno-emocionalno naprezanje koje dovodi do raznih psihofizičkih promena kod učesnika u radnom procesu, koje mogu dovesti i do narušavanja psihičkog integriteta čoveka. Ove promene zahtevaju i nov pristup u ostvarivanju bezbednih uslova rada u radnoj sredini.²³

5. PROMENE U SADRŽAJU I KARAKTERU RADA

5. Promene u sadržaju i karakteru rada povezane su i sa promenama u položaju čoveka izvan radne sredine, u široj društvenoj zajednici. Tako npr. savremeno društvo vrlo često ignoriše mesto pojedinca, negirajući činjenicu da bez slobodnog i zadovoljnog pojedinca nema slobodnog društva.²⁴ U ovom smislu treba shvatiti i ukazivanje da je život prestao da bude privlačan u njemu nema više ničeg neobičnog, nema tajni i u svetu je zavladao suštinski zamor, a u

²⁰ Ž.T. Тошенко, *Авангардные технологии: социальные проблемы качества рабочей силы*, Moskva, "Социальная инженерия", MGSU, 1996, str. 109.

²¹ D. Ž. Marković, *Sociologija rada*, Beograd, "Savremena administracija", 1999. str. 269-273.

²² F. Major, *Sutra je uvek kasno*, cit. izd. str. 52.

²³ D.Ž. Marković: *Sociologija rada*, cit. izd. str. 285.

²⁴ L.J. Rakić, *Nauka i budućnost*, Beograd, "Revija rada", 269/1994, str. 11.

svetu koji je postao "masovan", koji se kreće u zajednicama, budućim naraštajima kao da se ne otvaraju svetli horizonti.²⁵ Pored toga, u savremenom društvu postoji visoka zavisnost od neodređenog broja ljudi, što kod ljudi dovodi do potištenosti "neobjašnjivog i nejasnog nezadovoljstva životom."²⁶ Čovek, pritisnut nuždom i spoljašnjom svrsishodnošću, samo donekle poznaje svoje mogućnosti i naslućuje svoja ograničenja. Zbunjuje ga moralna konfuzija društvene sredine, licemerstvo i cinizam u međuljudskim odnosima, nepravda i diskriminacija u društvenim odnosima i atakovanje na dostojanstvo ljudi i nasilje nad slobodom i pravom čoveka."

Globalna kriza neoliberalnog (globalna) kapitalizma, koji nije našao odgovore koji odgovaraju izazovima (A. Tojnbi) praćena je recesijom i padom ekonomske aktivnosti uopšte, rapidnim smanjenjem etape zapsolenosti, uz istovremeno ekonomske mogućnosti za ostvarivanje ranije garantovanih prava na rad, porast zaposlenosti i obezbeđenje socijalne sigurnosti u slučaju nezaposlenosti. Ovakav razvoj kapitalizma, proiozilazi iz njegovog razvoja zasnovanog na davanju primata američkom modelu čiste tržišne priverde, koja je motivisana pre svega profitom (ako može što višim) što dovodi do stalnog porasta ne samo jaza između bogatih i siromašnih, već i sve manjeg procenta bogatih koji raspolažu sa sve većim procentom društvenog bogatstva. Tako da većina stanovništva Severne Amerike, Japana i Zapadne Evrope živi u blagostanju, polovina čovečanstva živi u siromaštvu, a više od trećine u bedi. Oko 800 miliona ljudi pati od neuhranjenosti, milijarda i po nema pitku vodu, a dve milijarde nema struju.²⁷

Razvoj po američkom modelu u kome je tržište osnovni regulator ekonomskog razvoja i odnosa praćen je ne samo složenim strukturisanjem stanovništva na bogate i siromašne, već i gradacijom unutar tih skupina opet po kriterijumima imovinske (i neoliberalizmu finansijske) moći, pa u tom kontekstu nalaženje zajedničkih (ili dodirnih) interesa između pojedinih slojeva i grupa u slojevima, iako formalno-pravno svi imaju isti položaj na tržištu, tj. u tržišnim odnosima. Međutim, u savremenom društvu uspostavljenom na matrici

²⁵ F. Major, *Sutra je uvek kasno*, cit. izdanje, str. 54.

²⁶ R. Lukić, *Hoće li razum pobediti*, Beograd, "Čovek i životna sredina", 1/1976, str. 34-36.

²⁷ Dušanić, J. *Svaka kriza je*, Beograd, "Pečat", 46/2009, (16.01.2009), str. 21

neoliberalizma socijalna diferencijacija je obrnuto proporcionalna raspodeli bogatstva broju stanovnika na drastičan način. Mali broj stanovnika raspolaže ogromnim *procentom društvenog bogatstva, a veliki procenat stanovništva raspolaže malim, u odnosu na prvu* (prethodnu grupu nesrazmerno malim procentom društvenog bogatstva). Interesi ovih grupa se suprotstavljaju ne samo iz materijalnih već i iz etičkih razloga. Odnosi u raspodeli i raspolaganju društvenim bogatstvom doživljavaju se kao nepravedni sa stanovišta socijalne pravde, a "pravičnost je... važna isto onoliko koliko i ekonomska motivacija kojoj ekonomisti poklanjaju neuporedivo više pažnje".²⁸ *A ostvarivanje socijalne pravde* (posebno u raspodeli i prisvajanju materijalnog bogatstva) je *neophodna pretpostavka ostvarivanja slobode i prava (pravičnosti) koje su pravno inaugurisane i u državama neoliberalnog globalnog kapitalizma. Zato zbog raskoraka između prava i njegovog ostvarivanja, tačnije neostvarivanja, u situacijama globalne ekonomske krize nastaju protesti i u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama kako protiv nacionalne, tako i međunarodne transnacionalne finansijske oligarhije. Krivci za neostvarivanje socijalne pravde prepoznaju se, pre svega, u bankarsko-finansijskoj oligarhiji i protesti osmišljeni i najkraće izraženi u paroli Osvojimo Vol Strit.*

6. GLOBALNO NEZADOVOLJSTVO

Protesti se na ovaj ili onaj način pojavljuju na svakoj tački planete i izražavaju globalno nezadovoljstvo. Ono je anacionalno, iza njega stoje nezaposleni, ili nedovoljno zaposleni, lica bez krova nad glavom, lica koja nemaju mogućnosti da se obrazuju saglasno njihovim željama i potrebama, lica koja nemaju zdravstvenu zaštitu. To su lica koja hoće da okupiraju budućnost koja im je oduzeta (Naom Čomski)²⁹. Ove pobune - protesti odvijaju se u uslovima oštih borbi za kontrolu nad institucijama države između predstavnika transnacionalnog i nacionalnog kapitala, svetske oligarhije i nacionalne

²⁸ DŽ. Akrežef, R. Šaler, *Životni duh*, Beograd, J.P. "Službeni glasnik", 2010, str. 39.

²⁹ *Moskva nudi dolare za spas evra*, Beograd, "Politika", br. 3541, Godina –CVIII (16.XII, 2011.).

elite između kojih postoje različiti interesi i oblici delovanja.³⁰ Uspeh borbe globalnih nezadovoljnika, pobunjenika, demonstranata u ostvarivanju zahteva koje ističu, najčešće zavisi, i zavisice, od ishoda borbe transnacionalne oligarhije i nacionalne elite³¹.

7. ZAKLJUČAK

Akceptiranje i teorijsko promišljanje nekih problema *sveta rada* u savremenom globalnom durštvu, čiju osnovnu socijalno-ekonomsku matricu čine principi globalnog neoliberalnog kapitalizma ukazuje na potrebu njegovog naučnog proučavanja kako bi se omogućilo prevazilaženje disharmonije između intelektualnog i moralnog osiromašenja praćeno ugrožavanjem psihičkog i moralnog integriteta čoveka³² i stvaranja uslova i uspostavljanja, razvijanja i ostvarivanja demokratskih odnosa čiju osnovu čine sloboda i pravo čoveka. Takvo naučno istraživanje pretpostavlja izgrađivanje novih teorija na osnovu empirijskih podataka o promenama u društvenom položaju čoveka u brzomenjajućem društvu, sa njegovom novom tehnogenom osnovom i njihovim teorijskim objašnjenjem i osmišljavanjem. Ova nova teorijsko-metodološka osnova treba da omogućí usmeravanje razvoja društva u pravcu izgrađivanja nove globalne socijalne politike oslobođene od tržišnog diktata i zasnovane na novim teorijsko-metodološkim osnovama čiju suštinu čini novo definisanje humanih vrednosti, naročito slobode koja nije podređena tržištu. Međutim, ovakvi odnosi koji nisu podređeni tržištu traže globalan pristup. "Nijedna pojedinačna zemlja ne može da bude bedem šireće nemani (kaže Jurgen Habermans, najuticajniji evropski filozof) misleći na podivljali kapitalizam, neobuzdan "lese fair" o suludoj deregulativi banaka i finansijskog kapitala. U stvari, radi se o krizi sistema koji ne

³⁰ Dušanić, B. J. *Destrukcija ekonomije*, knjiga prva, Beograd, Nova srpska politička misao, 2010, str. 42.

³¹ Ali, ostvarivanje zahteva globalnih nezadovoljnika, zavisi i od odnosa međunarodnih centara moći. Jer, odnose u savremenom svetu određuje "dijalektika između multipolarnosti i međuzavisnosti centara svetskog sistema koji se formiraju. Međuzavisnost tih centara pojačava se zbog potrebe uvlačenja svih svetskih polova u otpor prema novim opasnostima i izazovima, u prvom redu prema širenju nuklearnog oružja, međunarodnog terorizma, regionalnih konflikata.

³² Opširnije videti u knjizi autora: *Sociologija bezbednosti truda, Moskva, izdatel'stvo RGSU, 2008.*

može da se izbori sam sa sobom, pa se stvaraju problemi savremenog svetskog (globalizirajućeg) društva i kao takvi se moraju rešavati i zato "svetska kooperacija u kulturi i nauci je nužnost preživljavanja čovečanstva i mora se zasnivati na novim etičkim principima i povećanoj odgovornosti, ne samo onih koji odlučuju o sudbini čovečanstva već i samih naučnih i kulturnih radnika³³.

Ako pođemo od shvatanja zasnovanog na naučnim argumentima da globalna ekonomska kriza predstavlja i civilizacijsku krizu, tj. krizu savremene civilizacije čiju socijalno-ekonomsku matricu čini neoliberalni globalni kapitalizam, onda stanje te održivosti globalnog kapitalizma i civilizacije on čini. Ako se prihvata shvatanje po kome savremena civilizacija ne pruža odgovore na pitanja koja se u njoj postavljaju, onda ona ne može opstati³⁴ i biće zamenjena novom. Ali se onda postavlja pitanje šta treba da čini socijalno-ekonomsku matricu te nove civilizacije, ako to nije globalni neoliberalni kapitalizam, sa neobuzdanom "lase fair" privredom, u uslovima ostvarenim proizvodnim snagama čiju okosnicu čini znanje, tačnije čovek svojim mogućnostima i razvojem. Time dolazimo do potrebe za novim promišljanjem tržišne filozofije razvoja i eventualnog eliminisanja njenih negativnih posledica po poštovanje, uvažavanje i mogućnosti razvoja čoveka u njegovom dostojanstvu.

³³ Kanazir, D.: *Traganje za mudrošću*, predgovor za knjigu Federika Majora, UNESCO: ideal i akcija, Zavod za međunarodnu naučnu, kulturnu i tehničku saradnju i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str. 18.

³⁴ Marković, Ž. D: *Globalistika i kriza globalne ekonomije*, Grafoprof, 2010, str. 25-51.

LITERATURA

1. Boriko, A. *NEHT mala knjiga o globalzaciji i svetu budućnosti*, Beograd, "Narodna knjiga – Alfa", 2002.
2. Dušanić, J. *Svaka kriza je*, Beograd, "Pečat", 46/2009, 16.01.2009.
3. F. Major, *UNESKO: ideal i akcija*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997.
4. F. Major, *Sutra je uvek kasno*,
5. Hadson, R. Sillivan, T. A.: *The Social organization of Work*, California, 1990.
6. I. Mazur, A. N. Čumakov, *Globalistika enciklopedija*, Moskva, Dialog, OAO izdatel'stvo "Raduga", 2003.
7. LJ. Rakić, *Nauka i budućnost*, Beograd, "Revija rada", 269/1994.
8. V. Vukmirica, *Svetska trgovinska politika i tržišta*, Beograd, "Grmeč", "Privredni pregled", 2000.
9. DŽ. Akerlof, R. Šiler: *Životni duh*, Beograd, JP "službeni glasnik", 2010.

Rad je zaprimljen: 08.06.2012.

Rad je odobren: 20.06. 2012.

BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA
PROF. DR MILORADA ŽIVANOVIĆA
BIOGRAPHY AND BIBLIOGRAPHY OF
PROF. MILORAD ŽIVANOVIĆ, PhD

**BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA PROF. DR
MILORADA ŽIVANOVIĆA
– JEDNA SPORTSKA I NAUČNA KARIJERA –**

*BIOGRAPHY AND BIBLIOGRAPHY OF
PROF. MILORAD ŽIVANOVIĆ, PhD*

– SPORTS AND SCIENTIFIC CAREER –

BIOGRAFIJA

Milorad Živanović rođen je 7. oktobra 1950. godine u Beogradu, Republika Srbija. U ranoj mladosti bavio se sportom - stonim tenisom i nosilac je mnogih priznanja i nagrada, kao npr.

- Trideset (30) titula prvaka BiH (pioniri, juniori, seniori, dublovi, ekipno); bronzana plaketa na pionirskom prvenstvu Jugoslavije (Zagreb – 1965); Kup Jugoslavije, sa ekipom "Bosne" 1970. godine u Jesenicama; prvi na Međunarodnom prvenstvu Bugarske (Pleven – 1971); tri medalje (jedna zlatna i dvije bronzane) na Balkanijadi u Rumuniji (Brašov – 1971); prvi na Otvorenom prvenstvu Istanbula (Turska – 1971); Srebrna medalja na Međunarodnom prvenstvu Austrije (Leoben – Grac, 1972); Srebrna medalja na Svjetskom univerzitetskom prvenstvu u Njemačkoj (Hanover – 1973)

Ovi rezultati donijeli su mu i mnoga priznanja. Biran je 1967. godine među deset najboljih sportista srednjobosanskog industrijskog bazena, a stručni žiri ga je proglasio za najboljeg sportistu 1971, 1972. i 1973. godine nalazi se na listi deset najboljih sportista BiH i grada Sarajeva. USD "Bosna" dodeljuje mu 1983. godine Zahvalnicu za dugogodišnji neprekidni rad i doprinos razvoju njenih klubova. Povodom 50. godišnjice Univerzitetsko-sportskog društva "Bosna" dodijeljena mu je takođe 1997. godine ZLATNA ZNAČKA za

izuzetne zasluge, vrhunske sportske rezultate, neprekidni stvaralački rad i doprinos razvoju vrhunskog sporta na Univerzitetu u Sarajevu i Univerzitetskog sportskog društva "Bosna". Dobio je **rang sportiste internacionalnog razreda**.

M. Živanović napušta sport 1974. godine i upisuje Pravni fakultet u Banjoj Luci, na kojem je diplomirao 1978. godine, a magistrirao je u Beogradu 1988. godine sa temom: **"Uloga društvenog pravobranioca samoupravljanja u postupku pred sudom udruženog rada"**. Doktorski rad pod nazivom: **"Tužba za utvrđenje u parničnom postupku"**, odbranio je na Pravnom fakultetu u Beogradu 1991. godine. Zaposlio se na Pravnom fakultetu u Banjoj Luci 1977. godine, kao rukovodilac biblioteke, a 1982. godine je izabran za asistenta na predmetu Građansko procesno pravo i predmet Građansko pravo. U nastavno zvanje docenta izabran je 1992. godine, a u zvanje vanrednog profesora 1997. godine, a za redovnog profesora izabran je 2000. godine. Od oktobra 2008. godine zaposlen je na Univerzitetu za poslovne studije Banja Luka u svojstvu rektora i univerzitetskog profesora.

M. Živanović je vrlo aktivan društveni radnik. I prije zaposlenja još kao student, a i sada intenzivno je angažovan u društveno-političkim organizacijama i drugim organima fakulteta. Kao student bio je član Vijeća druge godine, član Komisije za međunarodne veze, član Predsjedništva konferencije osnovnih organizacija Saveza socijalističke omladine Pravnog fakulteta i drugih organa studentske samouprave. Takođe je u više navrata bio član Izvršnog odbora Osnovne organizacije Savjeta sindikata (i to u više navrata), član odbora za biblioteku, član više komisija, zamjenik predsjednika Osnovne organizacije Saveza sindikata i dva puta njen predsjednik. Bio je takođe i prvi predsjednik Konferencije Saveza sindikata Univerziteta u Banjoj Luci. Nastupanjem organizacione transformacije sindikata M. Živanović je bio glavni inicijator i organizator za osnivanje Gradskog sindikata radnika visokog obrazovanja u bivšoj BiH. Bio je delegat u SIZ-u nauke BiH, član Komisije za naučne publikacije i skupove Izvršnog odbora Skupštine SIZ-a nauke BiH, delegat u Skupštini Univerziteta u Banjoj Luci, član izvršnog odbora Skupštine Univerziteta u Banjoj Luci, član Savjeta Pedagoške akademije, predsjednik zbora radnika Pravnog fakulteta, član Savjeta

Osnovne škole "Branko Radičević", aktivista Opštinske konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Banja Luka, aktivista Opštinskog vijeća Saveza sindikata Banja Luka, predavač u političkim školama pri Centru za istraživanje i političke studije "Veselin Masleša" u Banjoj Luci.

M. Živanović je bio i predavač na seminaru za pripremanje pravosudnog ispita, a i član je Komisije za polaganje pravosudnog ispita u Republici Srpskoj. Funkciju predsjednika Univerzitetskog sportskog društva "Rade Ličina" obavljao je 20 godina. Bio je i član Upravnog odbora Više škole za unutrašnje poslove u Banjoj Luci, član Udruženja pravnika Republike Srpske i predsjednik Komisije za građansko-pravnu oblast, član Odbora za Banjaluku Udruženja ratnih dobrovoljaca 1912-1918. godine, njihovih potomaka i poštovalaca Republike Srpske, član Nastavno-naučnog vijeća Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, član Savjeta za visoko obrazovanje Republike Srpske, član Naučnog vijeća Instituta za pravne i društvene nauke Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, predsjednik Odbora za biblioteku Pravnog fakulteta.

M. Živanović je takođe bio predsjednik Nadzornog odbora "Elektroprenosa" Republike Srpske, predsjednik Upravnog odbora Zavoda za izgradnju AD Banja Luka, član Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine (2001/2002), koja mu je dodjela ZAHVALNICU za izvanredan doprinos koji je pružio tokom rada Vijeća regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine, član Upravnog odbora Ekonomskog instituta AD Banja Luka, član Upravnog odbora **Javne ustanove centar za edukaciju sudija i tužilaca Republike Srpske (5 godina)**, član Odbora za predstave, prijedloge i društveni nadzor Narodne skupštine Republike Srpske za pritužbe i žalbe građana (2002). Takođe je bio i direktor za osnivanje Evro info centara za Zapadnu Bosnu. Univerzitet za poslovne studije Banja Luka je partner Evropskog pokreta u Bosni i Hercegovini, a prof. dr Milorad Živanović je njegov potpredsjednik. Univerzitetu za poslovne studije Banja Luka povodom 9. maja dana Evrope dodijeljena je plaketa od strane Evropskog pokreta u BiH, kao Univerzitetu koji je Evropska obrazovna institucija BiH. Prof. dr Milorad Živanović kao rektor Univerziteta za poslovne studije Banja Luka potpisao je Višegradsku deklaraciju kojom se pruža puna podrška procesu integracije BiH u Evropsku uniju. Univerzitet za

poslovne studije Banja Luka jedini je univerzitet iz BiH koji je potpisao ovu deklaraciju.

Na Pravnom fakultetu u Banjoj Luci bio je dva mandata prodekan za nastavu (od 1995 - 2000. godine) i četiri mandata dekan Pravnog fakulteta (od 2000 - 2008. godine). Od novembra 2008. godine obavlja funkciju rektora Univerziteta za poslovne studije Banja Luka, na kojem takođe radi kao univerzitetski profesor na predmetima Obligaciono pravo, Opšte učenje o pravu i dr. Još kao student prof. dr Milorad Živanović bio je učesnik prve Pravijade u Umagu 1974. godine i druge koja je održana na Hvaru 1975. godine, a kao profesor bio je učesnik Pravijade koja je održana u Tesliću 1998. godine.

Od 1998 - 2002. godine bio je potpredsjednik Stonoteniskog saveza Republike Srpske, a od 2001 - 2002. godine bio je potpredsjednik Stonoteniskog saveza Bosne i Hercegovine i predsjednik Skupštine Stonoteniskog saveza Bosne i Hercegovine. Od 2003. godine je predsjednik Stonoteniskog kluba Banja Luka.

Prof. dr Milorad Živanović bio je jedan od inicijatora i utemeljivača časopisa za pravnu teoriju i praksu "Srpska pravna misao", koji je počeo izlaziti u Banjoj Luci 1994. godine, a čiji su osnivači i izdavači bili Vlada Republike Srpske i Pravni fakultet u Banjoj Luci. Od osnivanja ovog časopisa pa sve do 2008. godine, obavljao je funkciju glavnog i odgovornog urednika ovog časopisa. U periodu od 1996 - 2000. godine bio je urednik časopisa "Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci", a od 2000 - 2008. godine bio je njegov glavni i odgovorni urednik. Bio je član Izdavačkog savjeta časopisa "Značenja" iz Doboja (od 1993. godine). Takođe je bio član Uređivačkog odbora "Glasnika pravde", časopisa za pravnu praksu i teoriju Udruženja sudija i tužilaca Republike Srpske, a koji je počeo izlaziti u Banjoj Luci 1999. godine. Takođe je bio i član Redakcionog odbora časopisa "Vještak", časopisa Udruženja sudskih vještaka Republike Srpske. U periodu od 1996. do 2000. godine bio je predsjednik Centra za izdavačku djelatnost Pravnog fakulteta u Banjoj Luci.

Za svoj doprinos u nauci, Upravni odbor Advokatske komore Vojvodine mu je 1998. godine povodom sedamdesete godišnjice "Glasnika" dodijelio Povelju za izuzetan doprinos u njegovanju tradicija i održavanju i podizanju stručnog i naučnog ugleda časopisa

za pravnu teoriju i praksu "Glasnika Advokatske komore Vojvodine" iz Novog Sada.

Pravni fakultet u Banjoj Luci dodijelio mu je 1998. i 2002. godine plakete za unapređenje i razvoj fakulteta. Od Omladinske organizacije Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, Unije studenata Republike Srpske i Centra za društvene djelatnosti Univerziteta u Banjoj Luci bio je više puta pohvaljivan i nagrađivan za unapređenje, promociju i doprinos u razvoju organizacije i studentskog života na Univerzitetu u Banjoj Luci.

Bio je 20 godina predsjednik Univerzitetskog sportskog društva "Rade Ličina" u Banjoj Luci. Član je Rektorske konferencije Republike Srpske od 2008. godine.

Od 2010. godine je glavni i odgovorni urednik časopisa "Poslovne studije", čiji je osnivač i izdavač Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, a takođe je i član Uređivačkog odbora časopisa Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici i član Izdavačkog savjeta časopisa za društvena pitanja CIVITAS čiji je izdavač Fakultet za pravne i poslovne studije u Novom Sadu. Takođe je bio i predsjednik Redakcionog odbora časopisa LIDER – magazina za menadžment, koji je dodijelio PRIZNANJE za ličnost godine Slobodanu Pavloviću 2004. godine.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA

KNJIGE

1. **Živanović M.:** "ULOGA DRUŠTVENOG PRAVOBRANIOCA SAMOUPRAVLJANJA U POSTUPKU PRED SUDOM UDRUŽENOG RADA, Beograd, 1988. str. 180 (magistarski rad, šapirografisano)
2. **Živanović M.:** "PRAVNI ASPEKTI DELOVANJA SPECIJALIZIRANIH ORGANA U ZAŠTITI SAMOUPRAVLJANJA", Centar za marksističko obrazovanje i političke studije Veselin Masleša, Banja Luka, 1989.

3. **Živanović M.:** "TUŽBA ZA UTVRĐENJE U PARNIČNOM POSTUPKU", Beograd, 1991. str. 312 (doktorska disertacija – šapirografisano)

4. **Živanović M.:** "TUŽBA ZA UTVRĐENJE U PARNIČNOM POSTUPKU (THE AFFIRMATIVE ACTION IN LITIGATION PROCEEDINGS) ISKI O PRIZNANII V GRAŽDANSKOM POSTUPKE), Univerzitet – Pravni fakultet, (UDK 347. 91/95; ISBN 86-80761-01.X), Banja Luka, 1991. str. 324
5. **Živanović M.:** "O NEKIM PITANJIMA GRAĐANSKOG I GRAĐANSKOG PROCESNOG PRAVA", Pravni fakultet Banja Luka, str. 141, 1991.
6. **Živanović M.:** "KOMPENZACIJA", teorija, zakonodavstvo i sudska praksa, Zavod distrofičara, Banja Luka, str. 103, 1993.
7. **Živanović M.:** "PREINAČENJE TUŽBE", Pravni fakultet Banja Luka (UDK 347. 91/95; ISBN 86-80761-04-4), str. 127, 1994.
8. **Živanović M. i Momčilović R.:** "PRAVOSUDNO ORGANIZACIONO PRAVO (SRJ I REPUBLIKE SRPSKE)", "Prima", Beograd, str. 128, 1995.
9. **Živanović M.:** "REPUBLIKA SRPSKA U SVETLU MEĐUNARODNOG PRAVA", Banja Luka, str. 98, 1996.
10. **Momčilović R. i Živanović M.:** "NASLEDNO PRAVO", prvo izdanje, Autorska izdavačka zadruga "Poslovni biro", Beograd, str. 295, 1997.
11. **Živanović M. i Momčilović R.:** "OSTAVINSKI POSTUPAK", Biblioteka: Nauka i praksa (UDK 347.919.1:347.65/67; ISBN 86-81837-06-0) Prima, Beograd, str. 148, 1998.
12. **Živanović M. i Momčilović R.:** "MODIFIKACIJE PRAVNIH POSLOVA (USLOV, NALOG I ROK)", Zavod distrofičara, Banja Luka, str. 147, 1998.
13. **Momčilović R. i Živanović M.:** "NASLEDNO PRAVO", drugo izdanje, Novi Sad, str. 295, 2000.
14. **Živanović M. Milijević N.:** "VANPARNIČNI POSTUPAK, TEORIJA, ZAKONODAVSTVO I SUDSKA PRAKSA SA OBRASCIMA ZA PRAKTIČNU PRIMENU", Udruženje sudija i tužilaca Republike Srpske, Banja Luka 355, UDK 347.919.1(497.15); (MFN= 000508); (ISBN 86-7472-004-8), 2001.

15. **Rajović V., Živanović M. i Momčilović R.:** "GRAĐANSKO PROCESNO PRAVO", Zavod distrofičara Banja Luka, Banja Luka, str. 482, (ISBN 86-7472-006-4), (MFN=000619), 2001.
16. **Živanović M.:** "POVRAĆAJ U PREĐAŠNJE STANJE U PARNIČNOM POSTUPKU (RESTITUTIO IN INTEGRUM)", Comesgrafika, Banja Luka, str. 96, 2001.
17. **Živanović M.:** "MEĐUPRESUDA (ZWISCHENURTEIL) PPGP", Comesgrafika Banja Luka, Banja Luka, str. 102, 2002.
18. **Mladenović M., Stjepanović S., Živanović M.:** "PORODIČNO PRAVO", Pravni fakultet Univerziteta u Srpskom Sarajevu, Edicija: Udžbenici, Srpsko Sarajevo, str. 391, 2003.
19. **Momčilović R. i Živanović M.:** "NASLEDNO PRAVO", Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd-Banja Luka, str. 353, 2003.
20. **Živanović M.:** "NOVO PARNIČNO PROCESNO PRAVO REPUBLIKE SRPSKE", Pravni fakultet u Banjoj Luci, str. 197, 2004.
21. **Momčilović R. i Živanović M.:** "ODABRANI PRAVNI SPISI", knjiga prva, Prima Beograd, str.176, 2000., Nasledno pravo s naročitim obzirom na građanski zakonik Kraljevine Srbije, za potrebe svojih slušalaca, sastavio dr Dragoljub Arandelović, profesor Univerziteta Beograd, 1925.
22. **Živanović M.:** "GRAĐANSKI PARNIČNI POSTUPAK REPUBLIKE SRPSKE SA ZAKONSKIM TEKSTOM OD 2003", Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet, Banja Luka, str. 237, 2005.
23. **Živanović M. i drugi:** "KOMENTARI ZAKONA O IZVRŠNOM POSTUPKU U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE I REPUBLICI SRPSKOJ", Vijeće Evrope i Evropska komisija u saradnji sa Njemačkom fondacijom za međunarodno-pravnu saradnju, IRZ Fondacijom Sarajevo, str. 713, (2005).
24. **Živanović M.:** "JUGOSLOVENSKI OMBUDSMAN", Pravni fakultet Banja Luka, str. 135, 2005.
25. **Živanović M.:** "TUŽBA ZA UTVRĐENJE U PARNIČNOM POSTUPKU", Pravni fakultet Banja Luka, str. 323, 2005.

26. **Živanović M. i Komljenović B.:** "RADNO I SOCIJALNO PRAVO", Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, Banja Luka, 2006.
27. **Živanović M.:** "GRAĐANSKO PROCESNO PRAVO", Panevropski Univerzitet Apeiron, Banja Luka, str. 473, 2011.

NAUČNI RADOVI

1. **Živanović M.:** "RAZLOZI ZA SNIŽENJE NAKNADE ŠTETE (REASONS FOR REDUCTION)", Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci IV, 1980. str. 225-235.
2. **Živanović M.:** "POSED PRAVA I NJEGOVE KONTRAVERZE", Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci V (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW) Banja Luka, 1981., str. 199-217.
3. **Živanović M.:** "MODELI FIKTIVNE PRODAJE KAO SUROGATI TRADICIJE (MODELS OF FICTITIOUS DELIVERY AS SUBSTITUTES OF TRADITION)", Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW) VIII, 1984. str. 93-103.
4. **Živanović M.:** "ULOGA DRUŠTVENOG PRAVOBRANIIOCA SAMOUPRAVLJANJA U POSTUPKU IZVRŠENJA ODLUKA SUDOVA UDRUŽENOG RADA" (ROLE OF THE SOCIAL ATTORNEY OF SELF – MANAGEMENT IN THE EXECUTION PROCEEDINGS OF DECISIONS REACHED BY ASSOCIATED LABOUR COURTS)", Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW) VIII , 1989. str. 101-108.
5. **Živanović M.:** "O TUŽBAMA U SOVJETSKOM GRAĐANSKOM PROCESNOM PRAVU" (ABOUT ACTIONS IN THE CIVIL PROCEDURE LAW OF U.S.S.R.) Pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu (YU ISSN 0555-092), Republički zavod za javnu upravu SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 7-8-9, 1990. str. 91-100.

6. **Živanović M.:** "INCIDENTI (PREJUDICIJELNI) ZAHTJEV ZA UTVRĐIVANJE I PREJUDICIJELNA PROTIVTUŽBA" (INCIDENTAL - PRELIMINARY - REQUEST FOR DECLARATION AND INCIDENTAL COUNTERACTION), Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (yearbook of Banja Luka, faculty of law), XIV YU ISSN 0350-9052, Banja Luka, 1990. str. 135-147.
7. **Živanović M.:** "PROCESNO-PRAVNE POSLEDICE NEDOSTATKA PRAVNOG INTERESA KOD TUŽBE ZA UTVRĐIVANJE U PARNIČNOM POSTUPKU" (PROCEDURAL CONSEQUENCES OF THE LACK OF LEGAL INTEREST CONCERNING DECLARATIVE ACTIONS IN CIVIL PROCEDURE), Pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu (YU ISSN 0555-092), Republički zavod za javnu upravu SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1-2, 1991. str. 53-58.
8. **Živanović M.:** "PROCESNE PRETPOSTAVKE ZA DOPUŠTENOST RASPRAVLJANJA I ODLUČIVANJA O OSNOVANOSTI INCIDENTNOG (PREJUDICIJELNOG) ZAHTEVA ZA UTVRĐIVANJE" (TRIAL ASSUMPTIONS FOR DISCUSSION PERMISSION AND DECISION – MAKING ABOUT JUSTIFICATION OF INCIDENT /PREJUDICIAL/ CLAIM FOR CONFIRMATION), Saznanja, časopis za nauku i visoko obrazovanje Univerziteta u Banjoj Luci (UDK 347.9; YU ISSN 0354-1584), godina I, Banja Luka, 1991. str. 119-125.
9. **Živanović M.:** "ŠTA NE MOŽE BITI PREDMET TUŽBE ZA UTVRĐIVANJE U PARNIČNOM POSTUPKU", Pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu (YU ISSN 0555-092), Republički zavod za javnu upravu SR Bosne i Hercegovine, godina XXII, novembar-decembar, Sarajevo, (1991), broj 11-12, str. 49-58.
10. **Živanović M.:** "IZAZIVAČKA TUŽBA", (INFLAMMATORY ACTION), Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW) dvobroj XV/XVI (1991-92.), 59-69.

11. **Živanović M.:** "DVA NEGATIVNA USLOVA ZA KOMPENZACIJU", Glasnik advokatske komore Vojvodine, Časopis za pravnu teoriju i praksu, godina LXIV, Novi Sad, mart, broj 3, 1992. str.22-30.
12. **Živanović M.:** "POJAM I VRSTE TUŽBI U GRAĐANSKOM PROCESNOM PRAVU", Pravo-teorija i praksa, godina IX, Novi Sad, avgust – oktobar, 1992. broj 8-10, str. 76-84.
13. **Živanović M.:** "PRIGOVOR KOMPENZACIJE", (THE COMPENSATION OBJECTION) (UDK 336.37), Privredno-pravni priručnik, Časopis za privredno-finansijska i radno-pravna pitanja (YU ISSN 0032-9002; UDK 347.7) godina XXX, broj 5, maj, 1992. str. 40-48
14. **Živanović M.:** "MOGUĆNOST DONOŠENJA DELIMIČNE PRESUDE U SPORU U KOME JE UPOTREBLJEN PRIGOVOR KOMPENZACIJE", Glasnik advokatske komore Vojvodine, časopis za pravnu teoriju i praksu, godina LXIV, Novi Sad, april – maj, 1992. broj 4-5, str. 31-33.
15. **Živanović M.:** "ZAKONSKA I VOLJNA KOMPENZACIJA", (LEGAL AND VOLUNTARY COMPENSATION), Glasnik advokatske komore Vojvodine, časopis za pravnu teoriju i praksu, godina LXIV, Novi Sad, 1992., juli – avgust, br. 7-8, str. 309.
16. **Živanović M.:** "POSTOJANJE NEKOG DRUGOG PRAVNOG INTERESA ZA ULAGANJE TUŽBE ZA UTVRĐIVANJE", Privredno pravni priručnik, časopis za privredno-finansijska i radno-pravna pitanja, Beograd, 1992. broj 11-12, str. 37-42.
17. **Živanović M.:** "PRAVNA PRIRODA INCIDENTNOG (PREJUDICIJELNOG) ZAHTEVA ZA UTVRĐENJE", Sudska praksa-jugoslovenski stručno informativni časopis, godina XII, Beograd, 1992. septembar, broj 9, str. 80-83.

18. **Živanović M.:** "PREDMET TUŽBE ZA UTVRĐIVANJE U PARNIČNOM POSTUPKU", (THE OBJECT OF THE ACTION FOR ESTABLISHING FACTS IN LITIGATION PROCEEDINGS) (L'OBJET DE LA PLAINTÉ EN VUE DE L'ETABLISSEMENT DANS LA PROCEDURE CONTENTIEUSE) (UDK 34/35) (YU ISSN 0003-2565), Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1992. mart – juni, br. 2-3, str. 106-119.
19. **Živanović M.:** "POJAM PREINAČENJA TUŽBE U PARNIČNOM POSTUPKU", Pravo i privreda, časopis udruženja pravnika u privredi SR Jugoslavije (UDK 347.7; YU ISSN 0354-3501) Beograd, septembar – decembar (1993), broj 9-12, str. 51-60.
20. **Živanović M.:** "DOPUŠTENOST PREINAČENJA TUŽBE", (AVAILABILITY OF AMENDMENTS OF THE STATEMENT OF CLAIM) Glasnik advokatske komore Vojvodine, časopis za pravnu teoriju i praksu, godina LXV, Novi Sad, februar (1993), broj 2, str. 14-23.
21. **Živanović M.:** "PREJUDICIJELNA PROTIVTUŽBA", Pravni život, časopis za pravnu teoriju i praksu, Beograd, XLII 1993. knjiga 403, broj 3-4, str. 365-376.
22. **Živanović M.:** "PROCESNA LEGITIMACIJA I TUŽBA ZA UTVRĐIVANJE", Pravo-teorija i praksa, Novi Sad, godina X, 1993. avgust – decembar, broj 8-12, str. 16-19.
23. **Živanović M.:** "O POJMU PRAVNOG INTERESA KOD TUŽBE ZA UTVRĐIVANJE" (ON THE NOTION OF LEGAL INTEREST IN DECLARATORY ACTION), Glasnik advokatske komore Vojvodine, časopis za pravnu teoriju i praksu, godina LXVI, knjiga 54, Novi Sad, juni, 1994. broj 6, str. 13-18.
24. **Živanović M.:** "PRAVNA PRIRODA TUŽBE ZA UTVRĐENJE", Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu UDK 34 (497.11) (05) (YU ISSN 0354-4737), Banja Luka 1994. godina 1, januar-mart, 1/94, str. 327-356.

25. **Starović B. i Keča R.:** "GRAĐANSKO PROCESNO PRAVO", Centar za izdavačku djelatnost Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, 1995. godine, str. XXVI+528, UDK 347.91/95(075.8) ISBN 86.80769-20-7 (**Živanović M.**), Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34(05); ISSN 0354-4737, godina II, Banja Luka, januar-decembar, 1-4/95, str. 429-430.
26. **Živanović M.:** "MEĐUPRESUDA", Pravo-teorija i praksa, Godina XII, Novi Sad, maj-juni, 1995. br. 5-6, str. 83-94.
27. **Živanović M.:** "PРАВNA ПРИРОДА КОМПЕНЗАЦИОНОГ ПРИГОВОРА", Branič, časopis advokatske komore Srbije, Godina XLIX, Nova serija, Beograd, april-juni, 1995. broj. 2, str. 22-24.
28. **Živanović M.:** "МОЖЕ ЛИ СЕ ПРЕИНАЧИТИ ТУЖБА ПОСЛЕ УЛАГАНЈА ПРИГОВОРА ПРОТИВ ПЛАТНОГ НАЛОГА", (IS IT POSSIBLE ACCUSATION AFTER LODING A COMPLAINT AGAINST THE INJUCTION TO PLAY), Pravo - teorija i praksa, Godina XII, Novi Sad, juli – avgust, 1995. broj 7-8, str. 77-80.
29. **Živanović M.:** "PREINAČENJE TUŽBE POSLE PRIZNANJA TUŽBENOG ZAHTEVA", Branič, časopis advokatske komore Srbije, Godina XLIX, broj 3, juli – septembar, Beograd, 1995. str. 39-43.
30. **Živanović M.:** "OGRANIČENJE PРАВNIH POSLOVA", (LIMITATION OF LEGAL TRANSACTIONS), Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW) trobroj XVII/XIX, Banja Luka (1993-1995), str. 37-53.
31. **Rosenberg L., Heinz Schwab K.:** "ZIVILPROZESSRECHT", 14 auflage, C.H. Beck'sce Verlagsbuchhandlung, Munchen, 1986. str. 1255 (**Živanović M.**), Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW), Banja Luka, trobroj XVII/XIX (1993-1995), str. 239-240.
32. **Živanović M.:** "O ROKOVIMA U GRAĐANSKOM PRAVU", Pravo-teorija i praksa, Novi Sad, godina XIII, januar-februar, broj 1-2, 1996. str. 87-92.

33. **Živanović M.:** "POJAM TUŽBE ZA UTVRĐENJE U PARNIČNOM POSTUPKU", (THE NOTION OF BRINGING AN ACTION FOR ESTABLISHING IN THE LITIGATION PROCEDURE) (LA NOTION D'ACTION EN CONSTATION DANS LA PROCEDURE CONTENTIEUSE), (UDK 347.922.6) Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, Dvomesecni časopis za pravne i društvene nauke, (UDK 34/35; YU ISSN 003-2565), Svečani broj povodom osamdesetog rođendana profesora Borivoja Poznića, godina XLIV, Beograd, 1996. broj 2-3, mart – juni, str. 33-41.
34. **Živanović M.:** "USLOV KAO NAČIN MODIFIKACIJE PRAVNIH POSLOVA-POJAM I VRSTE", (THE CONDITION AS A MODIFICATION WAY OF THE CONTRACTS), (UDK 347.441.22), Glasnik advokatske komore Vojvodine, časopis za pravnu teoriju i praksu, (UDK 347965; YU ISSN 0017-0933) Novi Sad, godina LXVIII, knjiga 56, novembar, 1996. broj 11, str. 435-445.
35. **Živanović M.:** "PREVENTIVNA PRAVNA ZAŠTITA", "Značenja", časopis za nauku, kulturu i društveni život, Doboj, broj 29, avgust, 1997. str. 47-55.
36. **Živanović M.:** "NEVAŽEĆI USLOVI", (VOID CONDITION), Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW), Banja Luka, dvobroj XX/XXI (1996-1997), str. 69-74.
37. **Živanović M.:** "DEJSTVA PUNOVAŽNOG USLOVA KOD MODIFIKACIJE PRAVNIH POSLOVA", (EFICIENCIES OF VALID CONDITION BY MODIFICATION OF LEGAL WORKS) Glasnik advokatske komore Vojvodine, časopis za pravnu teoriju i praksu (UDK 347.965; YU ISSN 0017-0933), Novi Sad, godina LXIX, decembar, 1997. knjiga 57, broj 12, str. 479-487.
38. **Živanović M.:** "TUŽBA ZA UTVRĐENJE I EFEKTI LITISPENDENCIJE", Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34 (05); ISSN 0354-4737, godina II, Pravni fakultet Banja Luka, januar-decembar, 1995. 1-4/95, str. 381-383.

39. **Živanović M.:** “POKLON SA NALOGOM”, (DONATIO SUB MODO) “Značenja”, časopis za nauku, kulturu i društveni život, Doboj, april, 1998. broj 30, str. 109-115.
40. **Živanović M.:** “RAČUNANJE ROKOVA (KOMPUTACIJA)”, (UDK 336.6), “Značenja”, časopis iz oblasti nauke, kulture, umjetnosti i obrazovanja, Narodna biblioteka, Doboj, UDK 394(05); ISSN 0352-2784, Doboj, godina XV, mart, 1999. XV, broj 34, str. 115-118.
41. **Živanović M.:** “PРАВNA PRORODA ARBITRAŽNE ODLUKE ZA SPORNI DEO GRANIČNE LINIJE IZMEĐU ENTITETA U OBLASTI BRČKOG, U KNJIZI DEJTONSKI SPORAZUM I ARBITRAŽA BRČKO”, (LEGAL NATURE OF ARBITRATION AWARD FOR CONTROVERSIAL PART OF BORDER – LINEBETWEEN ENTITIES IN THE DISTRICT OF BRČKO), u knjizi DEJTONSKI SPORAZUM I ARBITRAŽA BRČKO, (DAYTON AGREEMENT AND BRČKO ARBITRATION), Pravni fakultet Banja Luka-Centar za publikacije, Okrugli sto – referati učesnika, Banja Luka, 1999. str. 21-26, str. 121-126.
42. **Živanović M.:** “PRETPOSTAVKE ZA POVRAĆAJ U PREDŠNJE STANJE”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34 (05); ISSN 0354-4737, Pravni fakultet Banja Luka, 1996. godina III, januar-decembar, br.1-4, str. 33-40.
43. **Živanović M.:** “AKTUELNOSTI ZELENAŠKOG UGOVORA”, “Poslovne novine”, Srpsko Sarajevo, juni, 1999. godina V, str. 9, 10.
44. **Živanović M.:** “POVRAĆAJ U PREDŠNJE STANJE - pokretanje postupka, odluka o prijedlogu, pravni lekovi”, (RESTITUTIO IN INTEGRUM – Initiation of the procedure, decision on the proposal, legal remedies) Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW) broj XXIII, Banja Luka, 1999. str. 105-110.

45. **Živanović M.:** “POSTUPAK PREMA PREDLOGU ZA POVRAĆAJ U PREĐAŠNJE STANJE”, “Značenja”, časopis iz oblasti nauke, kulture, umjetnosti i obrazovanja, Narodna biblioteka Doboj, UDK 394(05); ISSN 0352-2784, Doboj, oktobar, 1999. godina XV, broj 35/36, str. 101-105.
46. **Botić M.:** “ADVOKATURA – Ogledi i eseji”, knjiga II, Advokatska komora Vojvodina, Posebna izdanja, Novi Sad, 1994, str. 413 (**Živanović M.**), Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW) broj XXIII, Banja Luka, 1999. str. 321-322.
47. **Živanović M.:** “POJAM I OSNOVNE KARAKTERISTIKE MEĐUPRESUDE”, Glasnik pravde, časopis za pravnu praksu i teoriju Udruženja sudija i tužilaca Republike Srpske, Banja Luka, decembar, 1999. godina I, broj 2,3. i 4, str. 41-43.
48. **Živanović M.:** “NADLEŽNOST STALNOG KOMITETA ZA VOJNA PITANJA”, str. 85-88, Zbornik referata sa Naučnog skupa na temu Podjela nadležnosti između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Naučni skup, knjiga III, Odljeljenje društvenih nauka, knjiga II, 1999. str. 58-88.
49. **Živanović M.:** “PRAVNA PRIRODA PREDLOGA ZA POVRAĆAJ U PREĐAŠNJE STANJE”, Glasnik pravde, časopis za pravnu praksu i teoriju, Udruženja sudija i tužilaca Republike Srpske, Banja Luka, juni, 2000. godina II, broj 5, str. 49-52.
50. **Živanović M.:** “TEORIJSKI POKUŠAJI RAZGRANIČENJA VANPARNIČNOG OD PARNIČNOG POSTUPKA”, “Glasnik pravde”, časopis za pravnu praksu i teoriju Udruženja sudija i tužilaca Republike Srpske, Banja Luka, godina II, decembar, 2000. broj 6, str. 102-105.
51. **Živanović M.:** “OSNOVNE RAZLIKE IZMEĐU PARNIČNOG I VANPARNIČNOG POSTUPKA (DIFFERENT KINDS OF CIVIL PROCEDURE)”, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (Yearbook of Banja Luka Faculty of Law) Banja Luka, broj XXIV, 2000. str. 45-50.

52. **Živanović M.:** “NASTUPANJE PREKLUZIJE KAO JEDNA OD PRETPOSTAVKI ZA PODNOŠENJE PREDLOGA ZA POVRAĆAJ U PREDAŠNJE STANJE U PARNIČNOM POSTUPKU”, “Izbor sudske prakse”, stručno-informativni časopis, Glosarijum, Beograd (ISSN 0354-3226), godina IX, mart, 2001. broj 3, str. 67-68.
53. **Morait B. i Živanović M.:** “REFORMA OBLIGACIONOG PRAVA U REPUBLICI SRPSKOJ I FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE (REFORM OF LAW ON OBLIGATIONS IN REPUBLIC OF SRPSKA AND BOSNA AND HERZEGOVINA FEDERATION)”, “Pravo i privreda”, časopis za privrednopravnu teoriju i praksu Udruženja pravnika u privredi SR Jugoslavije (UDK 347.7, YU ISSN 0354-3501), godina XXXVIII, broj 5-8/2001, Beograd 2001. str. 478-489.
54. **Živanović M.:** “POSTUPAK ZA RASPRAVLJANJE ZAOSTAVŠTINE”, Glasnik pravde, Časopis za pravnu praksu i teoriju, UDK 341(05) Udruženje sudija i tužilaca Republike Srpske, Banja Luka, oktobar, 2001. godina III, broj 7-8, str. 16-30.
55. **Živanović M.:** “PRESUDA NA OSNOVU PRIZNANJA (JUDGEMENT ON THE GROUNDS OF ACCEPTANCE)”, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (Yearbook of Banja Luka Faculty of Law), Banja Luka, 2001. str. 37-46.
56. **Živanović M.:** “USLOVI ZA DONOŠENJE PRESUDE ZBOG IZOSTANKA”, Srpska pravna misao, Časopis za pravnu teoriju i praksu, Banja Luka, 2001. str. 19-27.
57. **Živanović M.:** “PRIGOVOR DUŽNIKA PROTIV REŠENJA O IZVRŠENJU”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, Banja Luka, 2001. str. 439-450.
58. **Živanović M.:** “PREINAČENJE TUŽBE PREMA NOVOM ZAKONU O PARNIČNOM POSTUPKU RS”, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci 2000. str. 13-28
59. **Živanović M.:** “DELIMIČNA PRESUDA”, “Glasnik pravde”, časopis za pravnu praksu i teoriju, Udruženja sudija i tužilaca Republike Srpske, Banja Luka, 2003. str. 67-70.
60. **Živanović M.:** ”DOPUNSKA PRESUDA”, Izbor sudske prakse, naučni, stručni i informativni časopis, Beograd, 2003. str. 67-69.

61. **Živanović M.:** “PRESUDA NA OSNOVU ODRICANJA”, Zbornik društveno-humanističkih nauka, Književna zadruga, Banja Luka, 2003. str. 61-66.
62. **Živanović M.:** “NOVA REŠENJA U IZVRŠNOM PROCESNOM PRAVU (NEW SOLUTIONS IN THE EXECUTIVE PROCESS LAW)”, Zbornik radova sa Međunarodnog savetovanja Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse, 1. Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru (Faculty of Law University of Mostar), Neum, 6.7.i 8. lipnja Mostar, 2003. str. 341-346.
63. **Živanović M.:** “ZELENAŠKI UGOVOR”, “Preduzetnik”, časopis za teoriju i praksu preduzetništva i menadžmenta, Banja Luka, 2003. str. 52-54.
64. **Živanović M.:** “DOPUŠTENOST PREINAČENJA TUŽBE PREMA NOVOM ZAKONU O PARNIČNOM POSTUPKU REPUBLIKE SRPSKE”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, Banja Luka 2003. str. 9-17.
65. **Živanović M.:** “DOPUNSKA PRESUDA PREMA ZAKONU O PARNIČNOM POSTUPKU REPUBLIKE SRPSKE”, Značenja, časopis iz oblasti nauke, kulture, umjetnosti i obrazovanja, Doboj, 2004. str.105-108.
66. **Živanović M.:** “PRESUDA ZBOG PROPUŠTANJA”, Zbornik radova sa Drugog međunarodnog savjetovanja Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse, Neum (2004), 251-254.
67. **Živanović M.:** “IZVRŠENJE NA POTRAŽIVANJU PO RAČUNU KOD BANKE PREMA NOVOM ZAKONU O IZVRŠNOM POSTUPKU RS”, Pravna riječ, časopis za pravnu teoriju i praksu, Udruženje pravnika RS, Banja Luka, 2004. str. 13-19.
68. **Živanović M.:** “OGLUŠNA PRESUDA”, “Lider”, časopis za teoriju i praksu menadžmenta, preduzetništva i liderstva, Banja Luka, 2004. str. 37-38.
69. **Živanović M.:** “SPROVOĐENJE IZVRŠENJA NA NOVČANIM POTRAŽIVANJIMA IZVRŠENIKA”, Pravna riječ, časopis za

- pravnu teoriju i praksu, Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka 2005. str. 35-52.
70. **Živanović M.:** “IZVRŠENJE NA PLATI I DRUGIM STALNIM NOVČANIM PRIMANJIMA IZVRŠENIKA”, Zbornik radova sa trećeg Međunarodnog savjetovanja Aktuelnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru i Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Neum 2005. str. 409-420.
71. **Živanović M.:** “OPŠTA PRAVILA O IZVRŠENJU NA NOVČANOM POTRAŽIVANJU IZVRŠENIKA I ZAPLENA NJEGOVOG POTRAŽIVANJA”, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, 2005. str. 11-19.
72. **Živanović M.:** “ZAPLENA NOVČANIH POTRAŽIVANJA IZVRŠENIKA I NJIHOV PRENOS NA TRAŽIOCA IZVRŠENJA”, “Izbor sudske prakse”, Glosarijum, Beograd, 2005. str. 65-70.

STRUČNI RADOVI I PRIKAZI

1. **Živanović M.:** “VIŠEDIMENZIONALNA SISTEMATIZACIJA (dr Petrović S.) Obligaciono pravo), Pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, Sarajevo, 9-10/1980, str. 126-128, 1980.
2. **Morait B. :** “UGOVOR O KORIŠĆENJU STANA I STANARSKO PRAVO”, Pravni fakultet Banja Luka, Banja Luka, 1988, str. 135. (**Živanović M.**), Pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, Sarajevo, 5-6/1989, str. 91/93.
3. **Crnić I.:** “TUŽBE GRAĐANSKOG PRAVA”, Informator, Zagreb, 1989, str. 362. (Živanović M.) Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW), Banja Luka, XIV, str. 245, 246
4. **Bago D.:** “JAVNO OBEĆANJE NAGRADE I NAGRADNI KONKURS” (PUBLIC AWARD AND COMPETITION), NIO Službeni list SR BiH, (ISBN 86-7163-022-6), Sarajevo, 1990, str.

161. (**Živanović M.**) Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW), dvobroj XV/XVI, Banja Luka, 1991/92, str. 337-339.
5. **Živanović M.**: “UZAJAMNOST POTRAŽIVANJA – JEDAN OD USLOVA ZA KOMPENZACIJU” (MUTUAL CLAIMS – ONE OF THE CONDITION FOR COMPENSATION), Branič, časopis advokatske komore Srbije, godina XLII, Beograd, 1992. Nova serija, januar – juni, broj 1-2, str. 31-36.
 6. **Radulović D.**: “PRITVOR U KRIVIČNOM POSTUPKU”, Univerzitet u Mostaru i Pravni fakultet u Mostaru, Mostar (1990), str. 243. (**Živanović M.**) Branič, časopis advokatske komore Srbije, Godina XLVII, Nova serija, broj 1-2, januar – juni, Beograd, (1992), str. 66,67.
 7. **Čizmović M.**: “GRADANSKO PROCESNO PRAVO”, NIO Univerzitetska riječ, Titograd, 1984, str. 332. (**Živanović M.**) Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, Dvomesecni časopis za pravne i društvene nauke, godina XL, Beograd, broj 4, juli – avgust 1992. str. 635, 636.
 8. **Živanović M.**: “KOMPENZACIONA PROTIVTUŽBA”, Sudska praksa, jugoslovenski stručno-informativni časopis, godina XIII, Beograd, broj 2, februar 1993. XIII, str. 49-50.
 9. **Nenadić M. Poplašen N. i Kovačević B.**: “ZAPADNI SRBI” politika i rat, “Prosveta” – Sarajevo i “Informativni centar” – Sombor, 1993. str. 192. (**Živanović M.**) Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34 (497.11)(05) (YU ISSN 0354-4737), godina I, Banja Luka, januar – mart 1/94, str. 529,530.
 10. **Živanović M.**: “ŽIVOT I RAD PROF. DR RADOVANA HRNJAZA”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34(497.11) (05) (YU ISSN 0354-4737), godina I, Banja Luka, januar-mart, 1/94, str. 549-550.

11. **Živanović M.:** “BIBLIOGRAFSKI PREGLED RADOVA PROF. DR RADOVANA HRNJAZA “, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34 (497.11) (05), (YU ISSN 0354-4737) godina I, Banja Luka, januar-mart, 1/94, str. 551-557.
12. **Živanović M.:** “NESLAGANJE VOLJE I IZJAVE U PRAVNIM POSLOVIMA”, (UDK 347), Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, (UDK 34 (497.11) (05), (YU ISSN 0354-4737), godina I, Banja Luka, april-decembar 1994. 2-4, 165-175.
13. **Živanović M.:** Predgovor za knjigu prof. dr Rajka Kuzmanovića: “KONSTITUTIVNI AKTI REPUBLIKE SRPSKE, JP”, “Glas srpski”, Banja Luka i Pravni fakultet Banja Luka, Banja Luka, 1994. str. 5,6.
14. **Stanković O. i Vodinelić V.:** “UVOD U GRAĐANSKO PRAVO”, Izdavačko preduzeće “NOMOS” Beograd, str. X+291 (Živanović M.) Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu UDK 34(497.11) (05) (YU ISSN 0354-4737), Godina I, Banja Luka, april – decembar 1994. broj 2-4, str. 317-318.
15. **Stanković G.:** ”GRAĐANSKO PROCESNO PRAVO “, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989. str. 547 (Živanović M.) Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, Godina I, Banja Luka, UDK 34(497.11) (05), (YU ISSN 0354-4737) april-decembar 1994. broj 2-4, str. 313-315.
16. **Živanović M.:** “POSTUPAK POVODOM PREINAČENJA TUŽBE”, (PROCEDURE URON AN AMENDED CLAIM), Glasnik advokatske komore Vojvodine, časopis za pravnu teoriju i praksu, Godina LXVII, Novi Sad, mart, 1995. knjiga 55, broj 3, str. 81-85.
17. **Morait. B, Živanović M.:** “PRAVNI IZVORI REGULISANJA I POJAM NAPUŠTENE IMOVINE”, Zbornik radova sa Savjetovanja održanog 15 decembra 1995. godine u Bijeljini na temu Pravni režim napuštene imovine u Republici Srpskoj, Deklaracija za privatizaciju i razvoj, Bijeljina, 1995. str. 23-32.

18. **Rakić-Vodinečić V.:** “PRAVOSUDNO ORGANIZACIONO PRAVO”, “Savremena administracija”, Beograd 1994. str. XVI+157. (LAW-COURT ORGANIZATIONAL LAW), “cintemporary administration”, Belgrade, 1994. page XVI+157 (**Živanović M.**) (UDK 347.9), “Naša škola”, časopis za teoriju i praksu vaspitanja i obrazovanja, (UDK 371; YU ISSN 0547-308 X), Banja Luka, 1995. broj 1-2, str. 242-243.
19. **Morait. B, Živanović M.:** “NIČIJA NEKRETNINA JE – DRUŠTVENA”, “Značenja”, časopis za nauku, kulturu i društveni život, Doboj, decembar 1995. br. 22-24, str. 97-103.
20. **Živanović M.:** “PODSTICAJ NA RAZMIŠLJANJE”, (Starović B.: Komentar Zakona o izvršnom postupku-zakonodavstvo, teorija i praksa, II prerađeno i dopunjeno izdanje “PRAVO” Novi Sad 1991. str. 855), “Značenja”, časopis za nauku, kulturu i društveni život, Doboj decembar, 1995. br. 22-24, str. 120-121.
21. **Živanović M.:** “VELIKAN PRAVNE NAUKE – PORTRETI SRPSKIH STVARALACA: ŽIVOJIN PERIĆ”, “Glas srpski”, Banja Luka, 6,7,8. i 9. januar 1996. godina LII, br. 7870.
22. **Živanović M.:** “PRAVO SVOJINE NE ZASTAREVA – Izbeglice i njihova imovina”, “Glas srpski”, Banja Luka, godina LII, 27. i 28. januar 1996. broj 7893.
23. **Živanović M.:** “O KOMPENZACIJI U GRAĐANSKOM PRAVU”, Značenja, Doboj 1996. br. 27, str. 37-43.
24. **Živanović M.:** “POSTAVLJANJE NASLEDNIKA POD USLOVOM”, “Značenja”, časopis za nauku, kulturu i društveni život, Doboj 1996. juni, br. 25 i 26, str. 71-76.
25. **Živanović M.:** “DRŽAVNOST IZ LABORATORIJE – Svetska iskustva u priznavanju država”, “Glas srpski”, godina LII, 2. i 3. mart 1996., Banja Luka, broj 7911.
26. **Živanović M.:** “PO KROJU MOĆNIH – Savremeni pojam suvereniteta”, “Glas srpski”, godina LII, Banja Luka, 16. i 17. mart 1996. broj 7923.
27. **Živanović M.:** “RAZLIČITA TUMAČENJA ISTOG PRINCIPA – Pravo na samoopredeljenje naroda”, “Glas srpski”, godina LII, Banja Luka, 23. i 24. mart 1996. broj 7929.

28. **Živanović M.:** “I TUŽBOM DO SVOGA PRAVA – Pravo na more neobalnih država”, “Glas srpski”, godina LII, Banja Luka, 6. i 7. april 1996. broj 7941.
29. **Živanović M. :** Predgovor pod nazivom “ZNAČAJNO ZA TEORIJU – KORISNO ZA PRAKSU” (zajedno sa prof. dr Kuzmanović R.) za knjigu doc. dr Simović M. i Dmičić M.: PRAVO POLITIČKOG ORGANIZOVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ: zakoni – komentari – prilozi – sudska praksa, Tipler Beograd, Sarajevo – Pala, jul 1996. str. 5, 6.
30. **Živanović M.:** “PRINCIPI UREĐIVANJA ODNOSA IZMEĐU KONDEMNATORNE I DEKLARATIVNE TUŽBE”, (PRINCIPLES IN THE ORGANIZATION OF THE RELATIONS BETWEEN CONDEMNATIVE AND DECLARATIVE COMPLAINTS), Pravo – teorija i praksa, (UDK 34; YU ISSN 0352-3713), Novi Sad, godina XIII oktobar 1996. broj 10, str. 77-86.
31. **Živanović M.:** “PRIMENA PRINCIPA I ODREDBI KONVENCIJE O PRAVIMA DETETA OUN U ZAKONIMA I PROPISIMA REPUBLIKE SRPSKE – odnos stvarnog i normativnog” – Bilten Okruglog stola na temu Ostvarivanje i primena Konvencije o pravima deteta OUN, Banski dvor Banja Luka, 20.06-22.06.1997. UNICEF 1997. str. 6-8.
32. **Živanović M.:** “O NEKIM USLOVIMA ZA VRŠENJE KOMPENZACIJE”, (ON SOME REQUIREMENTS FOR COMPENSATION) (UDK 347.7), pravo i privreda, časopis privredno-pravnu teoriju i praksu (UDK 347.7; YU ISSN 0354-3501), Beograd, godina XXXIV,1996. broj 1-2, str. 77-82.
33. **Živanović M.:** “ŽIVOT I RAD PROF. DR MIĆE CAREVIĆA”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34(05);ISSN 0354-4737, godina III, Banja Luka, januar-decembar, 1-4/96, str. 313-332.

34. **Živanović M.:** “NEOPHODNO JE DONETI GRAĐANSKI ZAKONIK”, (**ESTABLISHMENT OF A CIVIL CODE IS INDISPENSABLE**) Zbornik referata sa naučnog skupa Izgradnja i funkcionisanje pravnog sistema Republike Srpske, (“Establishment and functioning of a legal system of the Republic of Srpska”), (UDK 342.4;ISBN 86-80761-12-5), Pravni fakultet Banja Luka, Banja Luka, juni, 1997. str. 233-237.
35. **Živanović M.:** “MÜNCHENER KOMMENTAR ZUM BÜRGERLICHEN GESETZBUCH SACHENRECHT” (854-1296) Band 4, Redakteur: Friedrich Quack, C.H. Beck, sche Verlag sbuchhandlung, München, 1981. Seite, 1824. Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci , Banja Luka XX/XXI (1996-1997), str. 295-296.
36. **Morait B. i Živanović M.:** “O IZVORIMA GRAĐANSKOG PRAVA”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, 34 (05); ISSN 0354-4737, Banja Luka, januar - decembar 1995. godina II, 1-4/95, str. 129-143.
37. **Živanović M.:** “SISTEM PRAVNIH LEKOVA U REPUBLICI SRPSKOJ”, (THE LEGAL REMEDIES SYSTEM IN THE REPUBLIC SRPSKA) Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, (YEARBOOK OF BANJA LUKA FACULTY OF LAW), YU ISSN 0350-9052, broj, Banja Luka 1998. broj XXII, str. 53-59.
38. **Milić J. i Radovanov A.:** “PRIRUČNIK ZA PRAKTIČNU PRIMENU GRAĐANSKOG PRAVA – propisi, sudska praksa, obrasci” (MANUEL FER A PRACTICAL USE OF THE CIVIL RIGHTS – “PRAVO”, Novi Sad, 1996. str. 396 (UDK 82/899.09) (**Živanović M.**), “NAŠA ŠKOLA” časopis za teoriju i praksu vaspitanja i obrazovanja, (UDK 371; YU ISSN 0547-308 X), broj: 102/1998, Banja Luka, str. 162-163.
39. **Živanović M.:** “NEŠTO O PRAVNIM POSLOVIMA GRAĐANSKOG PRAVA”, (UDK 347), “Značenja”, časopis iz oblasti nauke, kulture, umetnosti i obrazovanja, Narodna i matična biblioteka, Doboj, UDK 394(05); ISSN 0352-2784, Doboj, decembar, 1998. broj 32-33, str. 43-48.

40. **Živanović M.:** “ISPUNJENJE OBAVEZE PRE ROKA”, Poslovne novine, Srpsko Sarajevo, godina V, mart 1999. broj 61, str. 6-7.
41. **Živanović M. i Momčilović R.:** “POJAM I OSNOVE NADLEŽNOSTI”, “ADVOKATURA”, časopis za pravnu praksu, teoriju i problem ljudskih prava Advokatske komore Republike Srpske, Banja Luka, april 1999. godina I, broj 2, str. 83-86.
42. **Radovanov A. i Korać M.:** “ZAKON O PARNIČNOM POSTUPKU”, “PRAVO” DOO, Novi Sad, 1998. str. 400 (**Živanović M.**), “ADVOKATURA”, časopis za pravnu praksu, teoriju i problem ljudskih prava Advokatske komore Republike Srpske, Banja Luka, godina I, broj 2, april, 1999. str. 151.
43. **Živanović M.:** “ODLUKA ARBITRAŽE ZA SPORNI DEO GRANIČNE LINIJE U OBLASTI BRČKOG JE NEPOSTOJEĆA ODLUKA”, Glasnik pravde, časopis za pravnu praksu i teoriju Udruženja sudija i tužilaca Republike Srpske, Banja Luka, godina I, 1999. broj 1, str. 45.
44. **Živanović M.:** “USLOVNA BANKARSKA GARANCIJA I USLOVNO PORAVNANJE”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34(05); ISSN 0354-4737, Banja Luka, januar-decembar, 1996. godina III, 1-4/96, str. 229-232.
45. **Živanović M.:** “PRIMERI OPRAVDANIH I NEOPRAVDANIH RAZLOGA ZA POVRAĆAJ U PREDAŠNJE STANJE U PARNIČNOM POSTUPKU”, Glasnik pravde, časopis za pravnu praksu i teoriju Udruženja sudija i tužilaca Republike Srpske, Banja Luka, 4. Decembar, 1999. godina I, broj 2,3. i 4, str. 182-188.
46. **Živanović M.:** “PRESUDA ZBOG IZOSTANKA U SUDSKOJ PRAKSI”, Glasnik pravde, Banja Luka, 2000. br. 5, str. 277-284.
47. **Živanović M.:** “VRSTE PRESUDA U PARNIČNOM POSTUPKU”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu; UDK 34(05); ISSN 0354-4737, Banja Luka, januar-decembar (1997-99), godina IV-VI, 1-4, str. 25-31.

48. **Živanović M.:** “VANREDNI PRAVNI LEKOVI U PARNIČNOM POSTUPKU”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34(05); ISSN 0354-4737, godina IV-VI, Banja Luka, januar-decembar (1997-99), 1-4/97-99, str. 174-154.
49. **Živanović M.:** “SUDSKA PRAKSA O POSTOJANJU PRAVNOG INTERESA ZA ULAGANJE TUŽBE ZA UTVRĐENJE U PARNIČNOM POSTUPKU”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu; UDK 34(05); ISSN 0354-4737, godina IV-VI, Banja Luka, januar-decembar (1997-99), 1-4, str. 243-247.
50. **Živanović M.:** “PRESUDA ZBOG IZOSTANKA U SUDSKOJ PRAKSI”, “Glasnik pravde”, časopis za pravnu praksu i teoriju Udruženja sudija i tužilaca Republike Srpske, Banja Luka, godina II, broj 5, 2000. str. 277-283.
51. **Živanović M.:** “GRAĐANSKO PROCESNE ODREDBE U DUŠANOVOM ZAKONIKU”, str. 207-211, rad u knjizi DUŠANOV ZAKONIK – 650 GODINA OD NJEGOVOG DONOŠENJA, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, NAUČNI SKUPOVI, knjiga IV, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga III, Banja Luka, 2000. str. 418 (ISBN 86-83255-03-4) (THE CODE OF SZAR DUSHAN – 650. YEAR SINCE ITS ADOPTION, ACADEMY OF SCIENCE AND ARTS OF SERBIAN REPUBLIC, SCIENTIFIC SESSIONS, volume IV, SECTION OF SOCIAL SCIENCE, volume III, Banja Luka, 2000. str. 418).
52. **Rajović V.:** “SUDSKI IZVRŠNI POSTUPAK SA TEKSTOM ZAKONA O IZVRŠNOM POSTUPKU IZ 2000 GODINE, PRAVNI FAKULTET BEOGRAD, BEOGRAD (2000)”, 154 (**Živanović M.**) Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci (Yearbook of Banja Luka Faculty of Law) (YU ISSN 0350-9052) Banja Luka, broj XXIV, 2000. str. 357-358.

53. **Živanović M. i Morait B.:** “POSTUPAK U ODREĐIVANJU NAKNADE ZA EKSPROPISANU NEPOKRETNOST I POSTUPAK U UPRAVLJANJU I KORIŠĆENJU ZAJEDNIČKIH STVARI”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK (05), ISSN 0354-4737, godina VII, Banja Luka, januar-decembar, 2000. 1-4/2000. str. 221-225.
54. **Živanović M.:** “POSTUPCI ZA UREĐENJE PORODIČNIH ODNOSA”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34(05), ISSN 0354-4737, Banja Luka, godina VII, januar - decembar 2000. 1-4/2000. str. 19-22.
55. **Živanović M.:** “KRIVICA JE “TAMO NEGDE” OBIČNO SKRIVENA (IMAMO LOŠ OBRAZOVNI SISTEM) (Intervju), “IUSTITIA”, list studenata Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, Banja Luka, decembar, 2000. broj 1, str. 4-5
56. **Živanović M.:** “MEĐUPRESUDA U SUDSKOJ PRAKSI”, Srpska pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu, UDK 34(05), ISSN 0354-4737, godina VII, Banja Luka, januar – decembar (1-4/2000), str. 367-371.
57. **Živanović M.:** “KO IMA PRAVO NA OTKUP STANA PREMA ZAKONU O PRIVATIZACIJI DRŽAVNIH STANOVA”, “Izbor sudske prakse”, stručno – informativni časopis, (ISSN 0354-3226), Beograd, godina IX, februar, 2001. broj 2, str. 62-63.
58. **Živanović M.:** “UNUCI SU ČLANOVI PORODIČNOG DOMAĆINSTVA NOSIOCA STANARSKOG PRAVA”, “Poslovne novine”, Srpsko Sarajevo, godina VI, februar, 2001. broj 84, str. 24.
59. **Živanović M.:** “POSTUPAK ZA ODUZIMANJE I VRAĆANJE POSLOVNE SPOSOBNOSTI”, (**UDK 342**) “Značenja”, časopis iz oblasti nauke, kulture, umjetnosti i obrazovanja, Narodna matična biblioteka Doboj, ISSN 0352-2784, UDK 394(05), Doboj, godina XVII, br. 40, mart, 2001. str. 45-49.
60. **Živanović M.:** “SUDSKA PRAKSA O VEŠTAČENJU U PARNIČNOM POSTUPKU”, (**UDK 347.948**) “Vještak”, Časopis Udruženja sudskih vještaka Republike Srpske, UDK 347.948, ISSN 1450-9717), Banja Luka, godina II, maj 2001. broj 3, str. 75-79.

61. **Živanović M.:** “POSTUPAK ZA PONIŠTAVANJE ISPRAVA”, Izbor sudske prakse, Stručno informativni časopis, Glosarijum, Beograd, septembar, 2001. broj 9, str. 66-67.
62. **Živanović M.:** “POSTUPAK ZA PROGLAŠENJE NESTALIH LICA UMRLIM I DOKAZIVANJE SMRTI, JNIŠP”, “Oslobođenje” Poslovne novine, Privredna komora Republike Srpske, Srpsko Sarajevo, oktobar, 2001. str. 14-15.
63. **Živanović M. i Zakić M.:** “SRPSKA PRAVNA MISAO”, časopis za pravnu teoriju i praksu, Banja Luka (1-4/20019), str. 653-654.
64. **Živanović M.:** “VJEŠTAČENJE U PARNIČNOM POSTUPKU”, “Glasnik pravde”, časopis Udruženja sudskih vještaka Republike Srpske, Banja Luka 2002. str. 17-20.
65. **Živanović M.:** “PRAVNI POSLOVI GRAĐANSKOG PRAVA”, “Srpska pravna misao”, časopis za pravnu teoriju i praksu, tematski broj: U susret Zakonu o obligacionim odnosima Republike Srpske, Banja Luka (1-4/2002), str. 131-219.
66. **Živanović M.:** “REFORMA GRAĐANSKOG PROCESNOG PRAVA U REPUBLICI SRPSKOJ”, 65-75, rad u knjizi Reforma i funkcionisanje pravnog sistema u Republici Srpskoj (Zbornik radova), “Glosarijum”, Beograd, Banja Luka 2003. str. 284.
67. **Živanović M.:** “OSTVARIVANJE IMOVINSKIH ZAHTEVA U KRIVIČNOM POSTUPKU”, Zbornik radova (sa međunarodnog okruglog stola 3. I 4. jula 2003.) Reforma krivičnog zakonodavstva u Republici Srpskoj, Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka, 2003. str. 94-98.
68. **Živanović M.:** “PARNIČNI POSTUPAK, POVRAĆAJ U PREĐAŠNJE STANJE”, Sudska praksa, Beograd, Prilog ZIPS-a, 2003. str. 2-7.
69. **Živanović M.:** “REŠAVANJE IMOVINSKIH PRAVA IZBEGLICA I RASELJENIH LICA U BOSNI I HERCEGOVINI I REPUBLICI HRVATSKOJ”, Glasnik pravde, časopis za pravnu praksu i teoriju, Udruženje sudija i tužilaca RS, Banja Luka, 2004. str. 142-144.

70. **Porobić M., Porobić V. i Porobić J.:** “ZAKONI O PARNIČNOM POSTUPKU (FEDERACIJE BIH, REPUBLIKA SRPSKA I BRČKO DISTRIKT BIH) SA KOMENTAROM I SUDSKOM PRAKSOM”, “Privredna štampa”, Sarajevo, 2004. str. 956.
71. **Živanović M. i Milijević N.:** ”PONIŠTENJE (AMORTIZACIJA) ISPRAVA, ZIPS”, Zakoni i praksa, “Privredna štampa”, Sarajevo, 2004. str.18-20.
72. **Živanović M.:** “IZVRŠENJE NA DEONICI I OSTALIM REGISTROVANIM HARTIJAMA OD VREDNOSTI, TE NA ČLANSKOM UDELU U PRAVNOM LICU”, Lider, časopis za pravnu teoriju i praksu menadžmenta, preduzetništva i liderstva, Banja Luka, 2005. str. 35-37.
73. **Živanović M.:** “IZVRŠENJE NA NOVČANOM POTRAŽIVANJU IZVRŠENIKA, “ZIPS”, Privredna štampa”, Sarajevo, 2005. str. 25-28.
74. **Živanović M.:** “SUVERENITET, ČLANSTVO I PRAVNE OSNOVE EVROPSKE UNIJE”, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, 2006. br. XXVII - XXVIII, str. 3-12

SABRANA DELA M. ŽIVANOVIĆA

Knjiga 1. Živanović M.: “JUGOSLOVENSKI OMBUDSMAN”, Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet, Banja Luka, 2005. str. 135.

Knjiga 2. Živanović M.: “TUŽBA ZA UTVRĐENJE U PARNIČNOM POSTUPKU”, Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet Banja Luka 2005. str. 323.

Knjiga 3. Živanović M.: “GRAĐANSKO PRAVO - TEORIJA, ZAKONODAVSTVO I SUDSKA PRAKSA”, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka 2011. str. 173.

Knjiga 4. Živanović M.: “KOMPENZACIJA” – teorija, zakonodavstvo i sudska praksa, Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet Banja Luka, 2005. str. 103.

Knjiga 5. Živanović M.: “PREINAČENJE TUŽBE”, Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet, Banja Luka, 2005. str.127.

Knjiga 6. Živanović M.: “IZVRŠNO PROCESNO PRAVO REPUBLIKE SRPSKE”, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, 2011. str. 203.

Knjiga 7. Živanović M.: “MODIFIKACIJE PRAVNIH POSLOVA (USLOV, NALOG I ROK)”, Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet Banja Luka, 2005. str. 143.

Knjiga 8. Živanović M.: “MEĐUPRESUDA (ZWISCHENURTEIL)”, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, 2010. str. 102.

Knjiga 9. Živanović M.: “POVRAĆAJ U PREĐAŠNJE STANJE U PARNIČNOM POSTUPKU (RESTITUTIO IN INTEGRUM)”, Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet Banja Luka 2005. str 95.

Knjiga 10. Živanović M.: “VANPARNIČNI POSTUPAK”, Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet Banja Luka (2005), str. 145.

Knjiga 11. Živanović M.: “GRAĐANSKI PARNIČNI POSTUPAK REPUBLIK SRPSKE”, Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet 2005. str. 237.

Knjiga 12. Živanović M.: BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA- prof. dr Radovana Hrnjaza, prof. dr Miće Carevića, prof. dr Milorada Zakića i prof. dr Žarka Ristića, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, 2011. str. 125.

Knjiga 13. Živanović M.: GRAĐANSKO PROCESNO PRAVO - u teoriji i praksi, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, 2011. str. 166.

Bojana Milošević

POSLOVNE STUDIJE

Bussiness studies

Bibliografija članaka (2009-2012)

Banja Luka

2012.

BIBLIOGRAFIJA ČLANAKA (2009-2012)

BIBLIOGRAPHY OF ARTICLES (2009-2012)

BABIĆ, Slobodan

Strategija razvoja proizvoda prema savremenoj koncepciji marketinga / Slobodan Babić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str. 77-87.

658.51

COBISS.BH-ID 2906392

1

BABIĆ, Slobodan

Strategija razvoja proizvoda prema savremenoj koncepciji marketinga / Slobodan Babić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str. 189-197.

006.44:657.2(497.6RS)

COBISS.BH-ID 3067928

2

BARAKOVIĆ, Biljana T.

Alternativni pristupi slobodnoj trgovini / Biljana T. Baraković.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str. 227-246.

339.1

COBISS.BH-ID 2908952

3

BARAKOVIĆ, Biljana

Uticaj krize na siromašne i male zemlje globalne ekonomije / Biljana Baraković.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 149-160.

338.124.4(100)

COBISS.BH-ID 2911000

4

BORJANIĆ, Dragana

Klasifikacija javnih rashoda u fiskalnoj ekonomiji / Dragana Borjanić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 213-218.

336.74:338.23

COBISS.BH-ID 2914328

5

VUKŠA, Slavko

Kontrola iskazivanja i oporezivanja dobiti preduzeća / Slavko Vukša.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str. 31-47.

336.1/.5

COBISS.BH-ID 2928152

6

GRAHOVAC, Dijana

Značaj nastanka zone slobodne trgovine : CEFTA za zemlje zapadnog Balkana / Dijana Grahovac, Jelena Jakovljević.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str. 43-56.

339.5.012.42(4-12)

COBISS.BH-ID 3064344

7

DOMUZIN, Radomir

Monetarni versus fiskalizam / Radomir Domuzin, Žarko Ristić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 185-196.

338.23:336.74

COBISS.BH-ID 2913560

8

DUVNJAK, Valentina

Analiza konkurentske sposobnosti preduzeća u krizi / Valentina Duvnjak.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str. 113-123.

339.13.37:347.776

COBISS.BH-ID 3066136

9

DUVNJAK, Valentina

Bankrot preduzeća / Valentina Duvnjak.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str.
203-226.

347.763:658

COBISS.BH-ID 2908696

10

DURAKOVIĆ, Adnan

Novi pogledi na lidera i lideršip u policijskim organizacijama /
Adnan Duraković.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str.
167-183.

005.322:316.46

COBISS.BH-ID 2907928

11

ĐURIĆ, Sanja

Monteskjeova teorija podele vlasti / Saša Đurić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str.
123-136.

342.3/.5"15"

COBISS.BH-ID 3066904

12

ZRNIĆ, Manojla

Značaj umjetnosti, kulture i slobodnog vremena u odnosu na događaje / Manojla Zrnić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str. 149-166.

351.85:008

COBISS.BH-ID 2907672

13

ILIĆ, Bogdan

Neshvatanje značaja ekologije za ostvarivanje održivog razvoja i bezbednosti savremene privrede i društva / Bogdan Ilić, Nebojša Prača.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str. 1-17.

502/504:330.342

COBISS.BH-ID 3063576

14

KLINCOV, Radovan

Ekološki menadžment / Radovan Klincov, Žarko Ristić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 35-56.

502.14:005

COBISS.BH-ID 2909976

15

KLINCOV, Radovan

Megadržava, globalni kapitalizam i makroekonomski menadžment /
Radovan Klincov, Žarko Ristić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str.
43-75.

338.246

COBISS.BH-ID 2906136

16

KLINCOV-Vujaković, Tatjana

Budžetska politika Evropske unije kao instrument makroekonomske
politike / Tatjana Klincov Vujaković.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str.
161-184.

339.924:061.1EU

COBISS.BH-ID 2913304

17

KNEŽEVIĆ, Marija

Turističko-hotelijerski fakultet u osnivanju / Marija Knežević.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str.
137-148.

378.6:338.48(497.6)

COBISS.BH-ID 3067160

18

KOMAZEC, Slobodan

Finansijski menadžment i bankarski marketing / Slobodan Komazec, Žarko Ristić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 105-148.

336.6:005

COBISS.BH-ID 2910232

19

KOMLJENović, Brana

Humanitarne intervencije i međunarodno pravo / Brana Komljenović, Ana Komljenović.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str. 135-147.

341.1/.8

COBISS.BH-ID 2907416

20

KUKOBAT, Jelena

Uloga Centralne banke u monetarnoj politici / Jelena Kukobat.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 199-212.

338.23:336.71

COBISS.BH-ID 2913816

21

LOLIĆ, Slađana

Koncept znanja u novoj ekonomiji-ekonomiji znanja / Slađana Lolić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str.
141-148.

330.342:338.124.4

COBISS.BH-ID 3065880

22

MARINKOVIĆ, Vladimir

Uloga evropskog modela korporativnog upravljanja u razvoju
kompanija / Vladimir Marinković.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str.
149-168.

005.7:658.114.4(4-672EU)

COBISS.BH-ID 3067416

23

MARKOVIĆ, Danilo Ž.

Aktuelni problemi sveta rada u uslovima globalne ekonomske krize /
Danilo Ž. Marković.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str.
35-43.

330.342:316.334

COBISS.BH-ID 3064088

24

MILOJEVIĆ, Ivan

Mesto poreskog bilansa među specijalnim bilansima preduzeća / Ivan Milojević.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str. 169-187.

657.375.3

COBISS.BH-ID 3067672

25

NEDOVIĆ, Branislav

Akademski ekološka edukacija u sistemu koncepcije modula i ECTS bodova / Branislav Nedović, Milorad Balaban, Radenko Đurica.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str. 49-64.

378.147:502.3(497.6)

COBISS.BH-ID 2928664

26

PETROVIĆ, Pero

Menadžment kvaliteta i monitoring integrisanog turističkog proizvoda / Pero Petrović, Dobrica Vesić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str. 85-93.

338.46:005

COBISS.BH-ID 3065368

27

RADIĆ, Radoja

Globalizacija i mali preduzetnici : prednosti i rizici / Radoja Radić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 57-82.

338.124.4

COBISS.BH-ID 2910488

28

RADIĆ, Radoja

Učenje na daljinu = distance learning : učenje na daljinu i virtuelni studij / Radoja Radić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str. 89-133.

37.018.43:004.738.5

COBISS.BH-ID 2907160

29

RADIĆ, Radoja

Quo vadis "ekonomski neoliberalizam" / Radoja Radić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str. 94-106.

339.138:658.8

COBISS.BH-ID 3065624

30

RISTIĆ, Žarko

Dr Danilo Ž. Marković: Globalistika i kriza globalne ekonomije : prikaz / Žarko Ristić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 219-234.

338.124.4(049.32)

COBISS.BH-ID 2915096

31

RISTIĆ, Žarko

Preduzetnička i menadžerska edukacija : ekspertska znanja / Žarko Ristić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str. 11-41.

338.2:005-051

COBISS.BH-ID 2905624

32

RISTIĆ, Žarko

Upravljanje ekonomskom naukom / Žarko Ristić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 7-34.

330.1:005.96

COBISS.BH-ID 2909720

33

RISTIĆ, Kristijan

Menadžment znanja / Kristijan Ristić, Žarko Ristić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str.
68-77.

005.96:008

COBISS.BH-ID 3064856

34

RISTIĆ, Kristijan

Monetaristički i kejnzijanski transmisioni mehanizam / Kristijan
Ristić, Slavko Vukša.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str.
78-84.

336.748.4

COBISS.BH-ID 3065112

35

RODIĆ, Boško

Kontrola u funkciji prevencije u informacionoj bezbjednosti u
sistemima

C41 / Boško Rodić, Milica Tepšić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str.
65-78.

007:004.056

COBISS.BH-ID 2928920

36

SEJMENović, Jovan

Mjerenje poslovne izvrsnosti u ukupnim performansama / Jovan Sejmenović,

Muhamed Alić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 83-102.

334.722:65.01

COBISS.BH-ID 2910744

37

SEJMENović, Jovan

Otplata domaćeg javnog duga emisijom obveznica u Republici Srpskoj / Jovan Sejmenović, Slobodan Lukić, Žarko Malinović.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str. 7-29.

336.1/.5(497.6 Republika Srpska)

COBISS.BH-ID 2927896

38

SELIMOVIĆ, Alen

Uticaj fluktuacije deviznog kursa CHF/EURO na kreditni sistem u BiH / Alen Selimović.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 3, br. 5-6 (2011), str. 219-229.

339.743:338.23+[336.74(497.6)

COBISS.BH-ID 2914584

39

SKAKAVAC, Zdravko

Pomorska piraterija / Zdravko Skakavac, Tatjana Skakavac.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 1, br. 1-2 (2009), str.
185-202.

343.52:656.61

COBISS.BH-ID 2908440

40

SUŠA, Budislav

Organizacije koje uče : koncept obrazovanja u savremenim
organizacijama / Budislav Suša.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str.
101-121.

65.012.4:001.1

COBISS.BH-ID 3066648

41

TERZIĆ, Predrag

Vidljivost slike / Predrag Terzić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str.
199-210.

75.071.1"19"

COBISS.BH-ID 3068184

42

TODOROVIĆ, Boris

Evaluacija kvaliteta softvera prema ISO 9126 standardu / Boris Todorović.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God.4, br. 7-8 (2012), str. 18-35.

004.42:006.44

COBISS.BH-ID 3063832

43

ŠUŠIĆ, Ilija

Koncept održivog razvoja / Ilija Šušić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 4, br. 7-8 (2012), str. 56-68.

504.05/.06

COBISS.BH-ID 3064600

44

ŠUŠIĆ, Ilija

Problemi u upravljanju industrijskim sistemima / Ilija Šušić.

U: Poslovne studije. - ISSN 2232-8157. - God. 2, br. 3-4 (2010), str. 79-100.

658.5

COBISS.BH-ID 3066392

45

REGISTAR NASLOVA

Akademski ekološka edukacija u sistemu koncepcije modula i ECTS bodova 25

Aktuelni problemi sveta rada u uslovima globalne ekonomske krize 23

Alternativni pristupi slobodnoj trgovini 3

Analiza konkurentske sposobnosti preduzeća u krizi 9

Bankrot preduzeća 10

Budžetska politika Evropske unije kao instrument makroekonomske politike 17

Vidljivost slike 42

Globalizacija i mali preduzetnici : prednosti i rizici 28

Distance learning 29

Dr Danilo Ž. Marković: Globalistika i kriza globalne ekonomije 31

Evaluacija kvaliteta softvera prema ISO 9126 standardu 43

Ekološki menadžment 15

Značaj nastanka zone slobodne trgovine 7

Značaj umjetnosti, kulture i slobodnog vremena u odnosu na događaje 13

- Klasifikacija javnih rashoda u fiskalnoj ekonomiji 5
- Kontrola iskazivanja i oporezivanja dobiti preduzeća 6
- Kontrola u funkciji prevencije u informacionoj bezbjednosti u sistemima C4I 36
- Koncept znanja u novoj ekonomiji-ekonomiji znanja 27
- Koncept održivog razvoja 44
-
- Megadržava, globalni kapitalizam i makroekonomski menadžment 16
- Menadžment znanja 34
- Menadžment kvaliteta i monitoring integrisanog turističkog proizvoda 26
- Mesto poreskog bilansa među specijalnim bilansima preduzeća 24
- Mjerenje poslovne izvrsnosti u ukupnim performansama 37
- Monetaristički i kejnzijanski transmisioni mehanizam 35
- Monetarni versus fiskalizam 8
- Monteskjeova teorija podele vlasti 12
-
- Neshvatanje značaja ekologije za ostvarivanje održivog razvoja i bezbednosti savremene privrede i društva 14
- Novi pogledi na lidera i lideršip u policijskim organizacijama 11
-
- Organizacije koje uče 41
- Otplata domaćeg javnog duga emisijom obveznica u Republici Srpskoj 38
-
- Pomorska piraterija 40
- Preduzetnička i menadžerska edukacija 32
- Problemi u upravljanju industrijskim sistemima 45

Strategija razvoja proizvoda prema savremenoj koncepciji marketinga
1, 2

Turističko-hotelijerski fakultet u osnivanju 18

Uloga evropskog modela korporativnog upravljanja u razvoju
kompanija 22

Uloga Centralne banke u monetarnoj politici 21

Upravljanje ekonomskom naukom 33

Uticaj krize na siromašne i male zemlje globalne ekonomije 4

Uticaj fluktuacije deviznog kursa CHF/EURO na kreditni sistem u BiH
39

Učenje na daljinu 29

Finansijski menadžment i bankarski marketing 19

Humanitarne intervencije i međunarodno pravo 20

Quo vadis "ekonomski neoliberalizam" 30

IMENSKI REGISTAR

Alić, Muhamed (aytop) 37

Babić, Slobodan 1, 2

Balaban, Milorad (aytop) 26

Baraković, Biljana 4

Baraković, Biljana T. 3

Borjanić, Dragana 5

Vesić, Dobrica (aytop) 27

Vukša, Slavko 6

Vukša, Slavko (aytop) 35

Grahovac, Dijana 7

Domuzin, Radomir 8

Duvnjak, Valentina 9, 10

Duraković, Adnan 11

Đurić, Sanja 12

Đurica, Radenko (aytop) 26

Zrnić, Manojla 13

Ilić, Bogdan 14

Jakovljević, Jelena (aytop) 7

- Klincov, Radovan 15, 16
Klincov-Vujaković, Tatjana 17
Knežević, Marija 18
Komazec, Slobodan 19
Komljenović, Ana (аутор) 20
Komljenović, Brana 20
Kukobat, Jelena 21
- Lolić, Slađana 22
Lukić, Slobodan (аутор) 38
- Malinović, Žarko (аутор) 38
Marinković, Vladimir 23
Marković, Danilo Ž. 24
Milojević, Ivan 25
- Nedović, Branislav 26
- Petrović, Pero 27
Praća, Nebojša (аутор) 14
- Radić, Radoja 28, 29, 30
Ristić, Žarko 31, 32, 33
Ristić, Žarko (аутор) 8, 15, 16, 19, 34
Ristić, Kristijan 34, 35
Rodić, Boško 36

- Sejmenović, Jovan 37, 38
Selimović, Alen 39
Skakavac, Zdravko 40
Skakavac, Tatjana (аутор) 40
Suša, Budislav 41
- Tepšić, Milica (аутор) 36
Terzić, Predrag 42
Todorović, Boris 43
- Šušić, Ilija 44, 45

